

422.
15

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI
ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

XV-ik

ÉVKÖNYVE

(1904—1905)

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE :

BALLUN ERNŐ

IDEIGLENES TITKÁR

DÉVA

Kroll Gyula könyvnyomdája
1905

Reg. O. 422

A HUNYADMEGYEI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

XV-ik

ÉVKÖNYVE

(1904—1905)

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE :

BALLUN ERNŐ

IDEIGLENES TITKÁR

DÉVA
Kroll Gyula könyvnyomdája
1905

EVKÖNYV

(1904-1905)

MAGY. TUD. AKADEMA
KÖNYVTÁRA

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat örökös elnöke, osdolai dr. gróf *Kuun Géza* emlékezetére 1905. június 10-én emlékünnepeilyt tartott. Dr. gróf Kuun Géza a legszebb remények között megalapított társulat mellett a nevelő tiszttét teljesítette, azt kezdettől fogva a legszorgosabb gondoskodásával vette körül, tudása útát jelölt ki számára, befolyása pedig mindenkoron segítette céljainak elérésében.

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat háláját és halhatatlan emlékü örökös elnökének elvesztése fölött érzett gyászát akarta némiképen kifejezésre juttatni a június 10-iki emlékünnepeilyen.

Ez alkalommal a társulat tagjai úgy, mint Déva város értelmisége nagyszámú megjelenésével mutatta meg, hogy mennyire érzi és fájlalja gróf Kuun Géza halálával a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulatra, a megyei és hazai társadalmi és tudományos életre bekövetkezett veszteséget. A Muzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségének képviseletében dr. Fejérpataky László egyetemi tanár, a M. Tud. Akadémia tagja jelent meg.

Az összes megjelentek érzelmeit s az emlékünnepeily jelentőségét első sorban Réthy Lajos kir. tanácsosnak, a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat alelnökének gyönyörű megnyitó beszéde fejezte s emelte ki. Majd Krenner Miklós dr. aradi főreáliskolai tanár mondotta el mély megilletődés közepette emlékbeszédét; ezt követte Sólyom-Fekete Margit k. a. felolvasása, melynek anyagát részint közvetlen tapasztalásból, részint a nagy emlékü grófnak családi körében nyert hallomásból merítette.

Emlékezés.

Irta és felolvasta: **Dr. Krenner Miklós** főreáliskolai tanár.

Aki a kolozsvári temetőben pihenő erdélyi írók és tudósok nagyszámú emlékei között elbolyong, kegyelettel pillant a földre, mely annyi tudományos vívódást, nemesre való törekvést és lázas álmodozást takart el. E drága föld drágább lett nemrégén. Szelid hantjai alá temetkezett a rég óta ott pihenők küzdésének rajongó ismertetője, elmúlt idők tudományos hagyományainak a jelenbe átplántálója, a magyar művelődés legönzetlenebb vezető harcosa, a magyar faj őstörténetének szívós kutatója, minden becsületes szellemi igyekezetnek szelid istápolója. Mikor igaz megilletődéssel oda-szárnnyal lelkünk a házsongárdi temetőbe, ellenállhatatlanul érezzük, hogy Kuun Géza gróf elmulása egy régi korszak végleges bezáródását jelenti, melyen diadalmasan nőtt fel az új idő, az ő vezetésének, az ő munkálkodásának segítségével. Kuun Géza utolsó képviselője volt azoknak, a kik a magyar tudomány művelésével küldetést végeztek a nemzeti eszme diadalra juttatásáért, egyik elsője azoknak, kiknek a tudomány művelése hatalmas eszköz a nyugalat és a magyarság szellemi munkájának összefűzésére. Valóban Kuun Géza rajongó hazafi volt, ki egy-egy munkájával politikai cselekvést végzett, mikor nemzetének szellemi erejét táplálta, a világ tudományos köztársaságának buzgó magyarja volt, mikor egyéniségének varázsával és lelkének kincseivel kapcsolatot teremtett az európai tudomány és félreismeret hazájának szellemi harcai között. Az ő alakja szerencsés összeolvadását tükrözteti mindannak, a mit a XIX. század viharos magyar érzése nemzetünk lelkéből felkavart és a mit a magyarságnak jövője érdekében, a tudományos problémák kutatásában lankadatlan európai művelődésből ujabban önmagába kellett felszívni. Kuun Géza higgadt tudása, mély gondolkozása, nagy arányú műveltsége és viszont tiszta lelkülete, szívós munkaereje, kulturalis rajongása épen úgy volt magyar, mint európai színezetű.

Ez az ő legnagyobb érdeme, a miért szellemének hódolattal tartozunk. Az élőknek, bármilyen nagyok és hatalmasok, nem szabad hódolnunk, a halottaknak, ha nagyságuk nem összeomlik, hanem magasztossá válik haláluk után, méltán adhatjuk meg a legnagyobb elismerést. Kuun Géza emlékének kijár a hódolat s ez a hódolat annál magasztosabb, mert azon ítélettel kapcsolódik: igazi magyar volt a világ tudósai sorában és igazi europär hazájának határai között.

Hivatását megszabta az a három korszak, melybe pályafutása esett, hivatására megérlelte az a kör, melyben született, melytől egyéniségét örökölte és neveltetését nyerte. Kuun Géza gróf a múlt század harminczas éveinek végével született. Gyermekkorába abba az időbe esett, mikor az elmaradt magyarság csüggedtségéből felrázva hihetetlen erőfeszítést tett, hogy nemzeti egyéniségét diadalmasan kialakítsa, történelmi hivatását visszanyerje, érvényesülése akadályait elhárítsa. Ismerjük e küzdelem magasztosságát, melynek eszébe az irodalom és politika volt. Gyermekjátékai között költőivé lett a magyar nyelv, a régi múlt forrásaitól és a népszellem alkotásaitól megihletve nagygyá lett a költészet, a beszéd és történet buvárlásától termékenyítővé a tudomány, az emberi jogok lelkes átérezésétől felszabadítóvá és teremtvé a politika. A reformkorszak eszméi megértették a gyermek Kuun Géza fogékony lelkét. A ki e tiszta forrásokból öntudatlanul is merített, sohasem lehetett hűtelen az önzetlen munka evangéliumához. És hiába jött az elnyomás csüggesztő korszaka. Az önkény diadala közepette is megállott a magyar nemzet. Nemcsak a szenvedőleges ellenállás politikai fegyvere vezette ki katasztrófjából, hanem a könyv is, a tudomány éppen úgy, mint a költészet. E harc megedzette azoknak munkaerejét, a kik megvívták vagy a kiknek egyénisége éppen akkor fejlett ki, mint a Kuun Gézáé. Hogy éppen tudóssá és íróvá lett, azt nemcsak neveltetése és hajlama döntette el, hanem főképen az a korszak, melynek minden szomorúságát átélte, de ifjú korának diadalmas öserejével csüggesztő hatását legyűrte. Mikor elérkezett a keresztútakhoz, hol élete hivatására felkellett készülnie, habozás nélkül a tudományos pályát választotta, bár tudhatta, hogy a politikának útjain több dicsőséget lehet aratni, a tudományén csak sok verejtékkel lehet előre nyomulni. Derengett és csakhamar felvirradt az alkotmányos korszak, mely rohamos haladásba, de egyszersmind

közéleti erkölcsseinek romlásába sodorta hazánkat. És ime a Kuun és Gyulay grófok sarjadéka, Hunyadvármegye egyik született vezére, az erdélyi közélet politikus családjainak a Bethlenek, Kemények, Barcsayak, Wassok, Rhédeek, Bruckenthallok, Telekiek, Kornisok rokona, olyan vagyon örököse, mely az élet gondjait távol tartotta, a legteljesebb műveltség osztályosa, mely az arisztokratikus finomságot és választékosságot dús tartalommal telítette, elutasította magától azt a fényt, mámort, dicsőséget, melyet a politikai élet kínált neki s inkább választotta a tudomány rögzös útjait, melyen a születési előjogok mit sem érnek és virrasztásba átmenő munkával kell kicsikarni a világosság, a tudás egy-egy sugarát, a csendes örömök egy néhány pillanatát. Kuun Géza ifjú, szűzi lelke bizonyára visszarettent attól a mételeytől, mely a politika árnyában meghúzódik; jó szíve nem tudta méltányolni azt a szenvedélyes tusát, melylyel a politikusnak más existenciák lebírásával, visszazsorításával kell kierőszakolnia az érvényesülés módjait, romlatlan, gyermekded hite a jóban, mely élte fogytáig kincse maradt, idegenül szemlélte a cselszövények, az érdekek, az ösztönök mesteri összebonyolítását, melyből a politikai élet szövevényei támadnak. De a mi talán leginkább riasztotta el egyenes, finom szellemét, az a fájdalmas hazugság volt, a mely a magyar politikának specifikus jellege. Nem hallottam soha sem beszélni politikáról, bár mint polgárnak bizonyára volt neki is pártállása, mégis azt hiszem, hogy ő a magyar politikát a legfájóbbnak, a legkínzóbbnak találta az egész világon. A mikor látta, hogy az önrendelkezés korában és formájában csakis a múltak hagyományai bujkálnak, hogy a nemzeti élet lüktetését visszazsorítják és elrejtik az európai szemek elől, hogy a hatalom és nemzet között való kibékülés nem a tökéletes boldogság forrása lett, hanem a paradoxonok és ellenmondások szülője, hogy a nemzet állam megteremtésének korában kebelünkön táplált ellenségek burjánzanak fel, akkor Kuun Géza gr. bizonyára nem sajnálta, hogy a politika faszcináló szenvedélye nem tudott urrá lenni fellette. De viszont ő, a kinek összeköttetései révén mélyebb bepillantása lehetett oda, a hová plebejus mivoltunk csak sejtésekkel közelíthet, azt is jól tudhatta, hogy politikai tulzásunk és lemondásunk egyformán nemcsak helyzetünk, hanem gyengeségünknek is folyománya. Utazásainak tapasztalatain okulva könnyen felismerte, hogy e gyengeséget

erővé lehet átváltoztatni, ha a komoly munka tisztelete lesz urrá a nemzeten. Mikor majd 50 esztendőre kiterjedő tudományos munkálkodásához prófétai kitartással, szent lelkesültséggel kezdett, bizonyára nem önmagáért a tudományért tette ezt kizárólag, hanem mert a tudást, az igazságot szomjuhozva küzdeni akart fajának erejéért és hatalmáért. Tudta jól, hogy a magyar tudomány számos jelese emelkedett ki politikai téren is, hogy hosszú ideig a tudomány politika volt és a politika tudomány. A kis számú magyarság körében kettős munkát kellett végeznie annak, a ki a sorokból kimagaslott, mert temérdek volt a feladat és kevés a munkás kéz. De azt is jól tudta, hogy a politikának a mély tudomány, az igaz tudásnak a politikai szenvedély ellensége lett, a mióta a modern idők eltolták egymástól a kettő határait. Kuun Géza gr. tehát tudós lett, hogy csak tudós legyen, elutasítva magától a politikai fegyverzetet, mely írószobájának csendjébe idegen szellemet vitt és erejének javát leköthette volna. Azt akarta, hogy egy téren, de ott igazában szolgálja hazáját, azt akarta, hogy valóságos elmélyedéssel számot tegyen a hivatottak között, azt akarta, hogy tudásának sokoldalúságával modern és európai lehessen. Így jutott a magasba önerejéből; s felemelkedve oda, nem irigységgel, hanem igazi bámulattal tekintettek fel reá a munka kemény és gögös birái, elismerve küzdelmes munkájának természetes értékét. Ott aztán felhasználta származása előnyeit, szabadjára bocsátotta szervező képességeit, vezér lett a tudomány vezérei között s meghódítva a külföldi tudás várait, katonaságát nemcsak hódolatra készítette a magyar tudomány előtt, hanem szövetségbe is vonta a magyar tudomány egyszerű, kicsi seregével.

E kettős feladatra megerősítve, megedzve bocsátotta ki őt az élet viharaiba szerető családja. Kuun Géza gr. úgy apai, mint anyai ágon olyan családból származott, mely a tudományt és irodalmat becsülte, neves írókat adott a hazának és a megújulás kulturális mozgalmaihoz személyi vonatkozásokkal fűződött. A Kuun-családot, melynek bölcsője a háromszékmegyei Osdolán ringott a XVI. században egy politikus, az agyagfalvi gyűlésen Kézdi-széket képviselő Kuun Antal és egy katona, Antalnak fia, Kocsárd, Szapolyai János törhetetlen hadvezére emelte a szereplők sorába. Azóta sokan váltak ki belőle s a nagy szellemű, olykor szenvedélyes érzésű,

különbségig eredeti Kuunokkal gyakran találkozunk. Az idősebb ágnak Hunyadvármegye földén csak a közel elmúlt időkben két ilyen erősen megszabott alakja szerepelt, Kún Kocsárd és Kún István gr., az egyik a nemzeti eszmék és tanügy mécenása, a másik hihetetlen viharokon átesett finom szellemű műfordító. Kún István grófhoz, a nagy korkülönbség dacára meleg kötelékek kapcsoltak s minden titkát, csodálatosan szabálytalan pályáját ismerve, sokszor elbeszélgettem vele a Kuun családról. István gróf ilyenkor keserűen fakadt ki családjá ellen, a mire szomorú emlékei teljes jogcímeket adott neki. De mindig kiemelte, hogy az ifjabb ág és benne Kuun Géza minden elismerést megérdemel. „Kuun Géza a legnemesebb ember azok közt, a kiket szeretek — mondá és a legnagyobb szellem marad a Kuunok közt mindig. Csak ő miatta volt jó, hogy családunk ki nem halt.“

És Kún Istvánnak igaza volt. Kuun Géza szüleitől nagy szellemi képességeket, eredeti egyéniséget örökölt, de jellemében nem voltak olyan viharos, zabolázatlan vonások, a minők a Kuunoknak oly gyakran jutottak osztályul. Atyja Kuun László volt, ifjúkorában huszártiszt, azután kitűnő gazda, ki munkája mellett sokat olvasott, előszeretettel foglalkozva a vegytani és gazdasági művekkel és sokat tanult, főleg európai nyelveket. Nyolcvan éves aggastyán korában, közel állva a sírhoz, jöllehet kitűnően beszélt már öt-hat nyelvet, még a svéd nyelv tanulásához is hozzáfogott. Az anya Gyulay Konstancia volt, kiről Kuun Géza mindenkor csodás szeretettel emlékezett meg s mint a nőiesség mintaképét emlegette. Atyjától a tudományok szeretetét és bámulatos nyelvérzékét örökölte, anyjától a költészet és irodalom becsülését. Természetes is volt, hogy egy Gyulay grófnő felébresztette és ápolta gyermekeiben az irodalom szeretetét. Családjá gazdag volt olyan tagokban, kik az irodalmi élet hagyományait, eszméit, küzdelmeit szolgálták. A Gyulay család gazdagsága Pécsi Simon kancellár leányától származott és Pécsi a szombatosok megragadó szomorúságú zsoltárait szerzé. Gyulay Sámuel nemcsak mint katona vitte magasra, hanem az irodalom terén is szorgalmasan munkálkodott. Gyulay Ferenc becses emlékiratokat írt, melyeket Torma Károly adott ki. Gyulay Lajos, Kuun Géza nagybátyja, mint azt látni fogjuk, a XIX. század tudományos törekvéseinek nagy buzgalmű harcosa volt s mint naplóíró,

gyűjtő és irodalombarát kiváló érdemeket szerzett. Megható az a szerep, a mit a magyar irodalom két jelesének, Kazinczy Ferencznek és Döbrentei Gábornak életében Kuun Géza nagynyja, Gyulay Ferenczné, Kácsándy Zsuzsánna játszott. Ez a nagyműveltségű, finom lelkületű, híres szépségű asszony Kazinczy Ferencznek ifjúkori szerelme volt. Kassán, Török Lajos gr., a nagy reformátor későbbi apósának házában ismerkedtek meg egymással s a fiatalkori idill emléke halálukig megmaradt szívükben. Több érdekes levelet váltottak* és mikor Gyulay Ferencznének gyermeke, Lajos mellé nevelő kellett, Kazinczyhoz fordult, ki Döbrentei Gábort ajánlotta. 1814-ben Gyulayné Széphalmon meglátogatta Kazinczyt Lotti leánya társaságában, viszont Kazinczy nevezetes útját, melyről „Erdélyi levelek“ című munkája szól, 1816-ban első sorban Gyulayné hívására tette meg, szintén egyik leánya, Eugenia társaságában. Ezen útját Kolozsvártól Oláh-Andrásfalvára, hol a szeretett család lakott, Gyulay Lajos és Döbrentei társaságában folytatta. Hosszabb időt töltött itt s a grófi családdal Dédácsra, majd Maros-Németibe és Algyógyra is elment. Itt Hunyadmegye földjén a régi barátság kötelékei még inkább megerősödtek s Kazinczy szívének meleg érzéseivel árasztotta el a gyermekeket, Gyulay Lajost, kit fiatalkora dacára barátjának fogadott, Lottit, Fannit és Constanceot, kiket sokszor emlegetett. Mikor Algyógyról elbúcsuzott tőlük, nagy volt keserősége. Bencszen szemeit nedvesülni érzé „Elöttem vala — írja XXI. levelében — a kedves grófné, azokkal a még mindig igen szép fekete szemekkel, előttem az én jó Lottim, előttem két testvérei, Fanny és Constance.“ S amint az évek szaporodtak, szeretetét mindinkább Gyulay Lajosra árasztotta, ki őt meglátogatta, kit az irodalomra buzdított és kinek munkálkodását dicsérte.

Az öreg grófné és gyermekei, főleg Lajos és Konstancia hasonló melegséggel szerették irodalmunk másik jelesét, nevelőjüket, Döbrentei Gábort, ki a család barátja maradt mindvégig. 1808-ban jött a Gyulay házhoz s egészen meghódította a főúri családot. Az ő idejében és az ő révén a Gyulay család kastélyaiban folyt a legpezsgőbb irodalmi élet Erdélyben. Ott hányták-vetették meg az irodalom és művészet kérdéseit, sok szó folyt egy tudományos folyóirat és tudós társaság alapításának eszméjéről. S mi-

* Kazinczy 11 levelet (ennyi adatott ki) írt Gyulaynénak.

kor Döbrentei 1813-ban Kolozsvárra ment Gyulay Lajossal, megszületett az Erdélyi Muzeum (1814—18.) Természetes, hogy ily hatások alatt a család teljesen azonosította magát az Erdélyi Muzeum érdekeivel, melynek munkatársai sorában Lajos gróf is helyet foglalt. Döbrentei neveltjével együtt 1817-ben Maros-Vásárhelyt a törvényhallgatást is elvégezte és a nevelés befejeztével mint Hunyadvármegye táblabírájává kinevezett jóbarátát tért Maros-Németibe. 1820-ban végleg eltávozott onnét, de időnként vissza-visszajött, sok-sok levelet írt s változatlan barátságot őrizett meg szívében a család tagjai iránt. Mikor Gyulay Konstancé Kuun László grófné lett, Döbrentei szeretetét és érdeklődését átszámaztatta a gyermekekre, Kuun Gézára és Irmára is. Mikor nevelőre volt szükség, az ifjabb nemzedékből való anya éppen úgy Döbrenteihez fordult, mint a nagyasszony Kazinczy Ferenczhez. Így került Kuun Géza mellé nevelőnek Döbrentei ajánlatára úgy Házay végzett jogász, mint ennek elmenetele után Gondol Gedeon, kit Döbrentei Czélkúti Juno szobrának (melyet Gyulay római időzése alatt rendelt meg a Nemzeti Muzeum számára) kiállításán, meglepő esztetikai ismeretei és finom modora miatt kedvelt meg. Érdekesen írja le Kuun Géza gyermekkorára való visszaemlékezéseiben,* hogy Maros-Németiben, Gyulay Lajos házában éppen ünnepélyes vizsgát rendeztek vele, mikor váratlanul Döbrentei érkezett ki és az egész meglepett család otthagynak őket, a kedves s már ritka vendég üdvözlésére sietett. Az elhagyatott tanító és növendék hosszú ideig várta visszatértüket, míg nem a vizsgát elnapolták, úgy, hogy azután sem került rá többé a sor.

A Kazinczy és Döbrentei kultuszt úgy Kuun Lászlóné, mint Gyulay Lajos erősen ápolták Kuun Géza és nővére lelkében. Ez is hozzájárult, hogy nagy halottunk szívében már korán gyökeret vert a tudomány és irodalom érdeke. A kettő agitatorikus tehetsége nagy vágyakat ébresztő hatással volt annak a háznak gyermekeire, melyben az arisztokratikus hagyományok ápolása mellett a tudomány és művészet eszméinek is buzgón áldoztak. Kuun Géza gróf híven őrizte Kazinczy és Döbrentei emlékét. Maros-Németi parkjában egy facsoport „Kazinczy pihenője“ nevét viselte, Döbrentének egy ligetet szentelt. Döbrentei nagybecsű naplóját (1807—1819)

* Gyermekéveim. Erd. Muzeum XXI. 549.

és leveleit mint levéltára becses kincseit őrizte és sokszor emlegette látogatóinak, hogy Kazinczyt és Döbrenteit milyen erős kapcsolatok fűzték tuskulanumához. Méltó osztályos társa volt ez emlékek ápolásában nővére, néhai Fáy Béláné is, a ki Kazinczy látogatásának emlékére dédácsi parkjában kegyeletes ünnepséggel emlékoszlopot állított. Valóban a költő szózata nem hangzott el hiába:

Sztrigy s Maros istenei, kiket a gyepek szőnyege szólít
Tánczra, és ti, kiket az agg szilas éje földöz;
És te, kies völgy itt, sziklás vadonidnak ölében,
Melyre a dévai vár orma busongva nevet!
Vendégtek megyen; ő titeket most lát utólszor:
Óh, de ti hagyjátok zengeni néha nevét!
És mikor ő idelép s a víz szélére hanyatlik
És mikor a szeretett Lotti kiáltja Zsenit,
Zúgjátok neki: Távozik az, s messzére! de lelke
Hozzád, élte kegyes anyyala, visszasóhajt.*

Ez volt a légkör, hol Kuun Géza első gondolatai fakadtak. Szülei azonban nemcsak szelleme kiművelésére voltak tekintettel, hanem ápolták szívében mindazt, a mit az emberek kincsének tartottak. A reformatus magyar úri ház lakói vallásosak voltak s mély érzéseket keltettek gyermekükben. A biblia, mely a világirodalom örök gyönyörűsége marad, Kuun Géza lelkében mindig visszhangot keltett. Belőle merítette romlatlan idealizmusát, bizó hitét, de egyszersmind élete azt az egyik munkaeszméjét is, hogy a keleti népek nyelvét, történetét, lelkét kutassa és megértse.

A könyv gyermekkorának első kincse, az írás első kedvtelése volt. Gyermekéveire való visszaemlékezéseit olvasva, megkapják szívünket azon részletek, melyekből kitűnik, hogy a gondtalanul játszó gyermek fogalmaiban már irodalmi és történelmi nevek is szerepeltek, a melyek más ember tudatába sokkal későbbben jutnak. Egyik játéka abból állott, hogy önmagát Goethének, nővérét Schillernek, játszótársát Winkelmannak nevezte. A dédácsi szilfák alatt Lamartinet olvasta. Kalapját „Marengo“ kalapnak nevezték s a szentkatolnai kastély egyik öreg székét őse, Basa Tamás székének képzelte. Első szenvedélye a fajérzet volt. „Mikor a székelyföld határait elhagytuk — írja — a kocsii megállván, kiszállottam s a

* Kazinczy költeménye: „Dédács, Hunyadvármegyében, gróf Gyulai Ferencznéhez.“

határföld göröngyét megcsókoltam bucsúkép, tudva azt, hogy nemzetségünk bölcsője egykoron itt volt.“ A gyermekben tehát korán kialakult mindaz, a miből a férfiú nagysága lett. A 48-as időkben még mint gyermek már elbucsúzott a gyermekkortól, mikor egy napon „sokra szaporodott“ verseit „spárgával összekötve, senkitől nem láttatva,“ a Maros folyóba dobta és mikor egyik szászvárosi barátja Hügel a szászok sérelmeiről kezdve előtte beszélni, azt a fakép-nél hagyta s nem kívánta többé látni. Erős magyar érzéssel, a tudomány szeretetével a szabadságharc eseményei között vált meg ifjukora kedves helyeitől, Dédácstól, Németitől, Szászvárostól, s hosszabb utazás után, mialatt átélte Kún Kocsárd főispáni installációját, nagybátyja követválasztását, Kolozsvárott az ev. ref. collegium V. osztályában a nyilvános iskolázás örömeit, Nagyváradon az első lapszerkesztés izgalmait, Paczalon a Brassai bácsival való találkozást, Pesten az 1850. esztendővel kezdte meg a szakszerű tanulást Szőnyi Pál híres intézetében. Ez időtől kezdve élete szakadatlan tanulás volt. A pesti és göttingai egyetemen bölcséleti és nyelvészeti tanulmányokat folytatott, melyeknek bőséges aratása nemcsak a filozófiai irodalom alapos ismerete, széleskörű történeti tudás és az összehasonlító nyelvtudomány módszereinek ismerete volt, hanem az igazi tudós élet folytatásához szükséges nyelvek a francia, német, angol, olasz, latin és sémi nyelvek tökéletes tudása is. Ismereteit folytonosan utazásokkal táplálta, tanulva és ismerkedve. Bejárta Olasz-, Dánországot és Svájcot 1856-ban Kiss Ferencz tanár társaságában, majd Németországot 1858-ban Szilády Áron kíséretében s azután is többször. Majd egyedül járta be Angliát és Franciaországot. Megnézte Egyiptom kincseit s Hellasz halhatatlan maradványait. Később majd minden esztendőben járt Olaszországban, melynek történeti és művészeti emlékei között ismételtén egy külön, gyönyörökben gazdag, tudományos álmodozásban édes életet élt végig.

Az ifjuságba jutás korában legnagyobb hatással voltak gondolatvilágának alakulására Kiss Ferencz, Telfy Iván, Szilády Áron, és a kit második atyjaként, igaz gondját viselőnek látott maga mellett mindenha, Gyulay Lajos gróf. Kiss Ferencz pesti tanulásának egyik vezetője volt s a pesti egyetemen, mint helyettes tanár a római régészetet latin nyelven adva elő, Kuun Géza archaeologiai

hajlamait tüzelte és latin tudását gyarapította. Hogy milyen szívós érdeklődést keltett fel benne Kiss Ferenc a régészet iránt, ékes bizonyítja az, hogy mikor 1857-ben Mommsen Budapesten tartózkodott a nemzeti muzeum felíratos köveit tanulmányozva, Kuun Géza felkereste őt és hosszú időt töltött társaságában. Erősen emlékezetébe véste Mommsen mondását, hogy a maros-németi kertben 1898. előtt megvolt felíratos kövekből 3 hiányzik és nem nyugodott addig, míg ezek újból felszínre nem kerültek. Latin tudását még inkább fokozta Télly Iván, a klasszika philologia tanára, ki lelkes görög barát lévén, Hellaszra irányította Kuun Géza figyelmét. Sirig tartó barátság fűzte Szilády Áronhoz, a magyar irodalomtörténeti kutatás buzgó munkásához és a reformatus egyházi élet egyik díszéhez, ki a részletek kutatására való hajlandóságát bizonyára Kuun Gézára is átplántálni igyekezett. Az irodalmi reliquiák megbecsülése és gyűjtése, mely életének egyik gyümölcstöő szórakozása volt és a mire a hajlamot családja tagjaitól örökölte, Szilády barátsága után még erősebben foglalkoztatta. A ki azonban gyermekkorától kezdve, addig míg örökségül neki nem hagyta maros-németii birtokát (1869), a legserkentőbb buzditással és példaadással mintegy végzetserűen irányította kifejlődését, a bálványozott, sokszor megsíratott, mindenkor emlegetett nagybátya, Gyulay Lajos volt. Tisztelt, becsült alakja ő Erdély közéletének, ki Bethlen Ferenczel először öltött magyar ruhát, buzgó harcosa annak az ellenzéknek, mely Wesselényi Miklós, Kemény Dénes és Szász Károly vezetése alatt küzdött az egy Magyarország eszméjeért s a liberális reformokért. Mint író Döbrentei lelkesítette. Értekezéseken kívül nagybecsű naplójegyzeteket írt, melyek 126 kötetet tesznek ki. Pártfogója volt Czélkúti-Züllich magyar szobrásznak, az Erdélyi Muzeumnak becses gyűjteményeket ajándékozott, a pesti színháznak, színész nyugdíjintézetnek, akadémiának, a magyar irodalomnak bőkezű pártfogója volt. Az újjáépített maros-németii kastélyban levő nagybecsű levéltárnak és könyvtárnak ő vetette meg az alapját. A kastélyban és kertben látható római régiségeket, melyeket úgy látszik már Gyulay István is gyűjtött, legnagyobb részében ő szerezte és állította fel, megmentvén őket a megsemmisüléstől. Az a rajongó ember, ki a nagynevű politikusokat és az egyszerű sorsból kiemelkedett írókat egyformán barátjaivá fogadta, a ki lelke-

sedett régi erdélyi szívvel és buzgalommal mindenért, a mi haladást jelentett, eszméit, hajlamait, törekvéseit mind öcscsének lelkebe ültette. Kiszemelt örökösének tanulmányait féltő gondnal kísérte, tudományos igyekezteit folytonosan élesztette, utazásra lelkesítette, írói kísérleteit elismerésével jutalmazta. Mikor 1856-ban Vass József buzdítására Bethlen Olivér gr. megkísérlette egy hunyadmegyei régészeti társaság alapítását, Jósika Géza br. és önmaga mellett Gyulay Lajos az ifjú Kuun Gézát is beválasztatta a kicsi körbe, hogy így is irányt szabjon öcsce elkövetkezendő munkásságának. E forró szeretetért nagy öröm jutott a szerető rokonnak. Megérte, hogy élete alkonyán Kuun Géza már kiforrott, erőteljes tudós volt, ki szerény, ragaszkodó, meleg egyéniséggel karöltve hozta haza a tudás és tapasztalás egész tömegét és szertelen munkakedvét. Mikor Gyulay Lajos 1869-ben meghalt, Kuun Géza már learatta az első irodalmi babérokat, két év óta a magyar tudományos akadémia tagja volt s méltó utódnak ígérkezett a tudományokkal foglalkozó nagynevű főuraknak, tudós fejedelmeknek, a Telekiek, Bethlenek, Kemények sorába. Valóban Kuun Géza azzá lett, a minek indúlt. Utolsó a polihisztorok, utolsó a kizárólag tudós álmoknak élő rajongó főnemesek sorában, kiknek a legszívósabb demokrata is megbocsátja polgári munkájuknak érdemességeért a magas születés szerencsáját. Vele egy érdemes osztály szállott sirba, melynek eddigi hőseit csak részben igyekszik pótolni ujabban egy nagyszabású politikai egyéniség, Andrássy Gyula, régebben utánozni Apponyi Sándor és Radvánszky Béla.

Kuun Géza sokat és sokfélét dolgozott. A Sturm és Drang időszakában, bár olvasással és tanulással számos irányban gyarapította szellemi tőkéjét, majdnem kizárólag a sémi nyelvészettel foglalkozott. A biblián nyugvó nevelés korán felébresztette benne a kelet régi korának szeretetét. Vonzotta őt a bibliai idők kusza ethikai világának sok megoldatlan rejtélye. A mítoszok termő földje izgatta kutató hajlamát, mely theologiai és bölcséleti ismeretekből fakadt, egy lendület gondolatvilágában azután kedvet adott neki a mai kelet nyelvészeti és ethnographiai viszonyainak tanulmányozásához. Ifjú korában az orientalista tudományok óriási előhaladást tettek s a keleti archaeologia csodás felfedezésekkel lepte meg a világot. A legrégibb népek viszonyairól és műveltségéről egészen elűtő fogal-

maink támadtak. A tudományoknak ez az új világa magával ragadta Kuun Géza lelkét. A kelet múltjának kutatásához szükséges eszközöket akarta teljesen hatalmába keríteni s így mindenekelőtt a sémi nyelvek tanulására és tanulmányozására adta magát. Fáradozásait siker koronázta mint mindenben, a mihez törhetetlen akaratával hozzányult s ő nem állhatott ellen a vágynak, hogy nyelvészeti észleleteit közre ne bocsássa, holott korán főcéljának tűzte ki a keleti folklore megrajzolását. Így születtek meg első nyelvészeti tanulmányai, *A sémi névidomról* (1857. Magyar nyelvészet), *Az új arab nyelvről és annak különbségeiről az ó-arabtól* (Nyelvt. Közlemények 1865.) *Assyr szók hasonlítása* (U. o. 1866.), *A héber 'et partikuláról, A gyökök elmélete* (U. o. 1867. Ez utóbbival foglalta el akadémiai székét), *A Cyprus szigetének phoeniiai felírásai* (U. o. 1868.), *A sémi névszó számvíszonyai* (U. o. 1868.)

És bár utóbb inkább más, meghatározott irányba terelődött fő munkássága időnként visszatért a nyelvészeti kérdések, főleg a felíratoknak és az ethnographiai érdekűeknek taglalására, mert mindig hajlandósága volt a szétszórt tevékenységre. E későbbi nyelvészeti alapú művei közül való nagyobb munkája *A sémi magánhangzókról és megjelölésük módjairól*. (Értekezés a nyelvtudományok köréből 1872.), valamint *a Mesakó felírásáról* (1874-ben, az Akadémiai Értesítőben). A még későbbi időkből származik *Az új perzsa nyelv birtokragjairól* (Arménia 1891) című dolgozata. A mint nyelvészeti munkálkodása mind közelebb jutott a mostani időszakhoz, tulnyomóvá vált benne az olyan kérdésekkel való foglalkozás, melyek életének a legnagyobb hatású és legérdemesebb munkálkodásával, a magyar őstörténetre vonatkozó ethnographiai és forrás tanulmányaival függtek össze. Ezekből táplálkoztak *Adalék a volgai bolgárok nyelvéhez* (Ethnographia 1896.), *A besenyő népnév kétféle kiejtéséről Kazwininál* (Ethnographia 1896.), *Egy újabb adalék a z és r hangcseréhez a volgaparti régi bolgár nyelvben* (Ethnographia 1898.) című dolgozatai, valamint a Westöstliche Rundschau (Berlin 1897-ben) megjelent nagyobb tanulmánya *Kritische Beiträge zur uralaltaischen Philologie* címmel.

Utazásai, a tudományok iránt való érdeklődése meleg baráti viszonyba hozták Kuun Gézát a külföld számos jelesével. Bárhová ment, azoknak barátságát kereste első sorban, a kik a tudomány

erejével emelkedtek tekintélyre. Ez a szokása kora fiatalságában jelentkezett, midőn az ilyen érintkezések keresése a tanulmány és tapasztalás egy módja volt számára, második természetévé vált férfi korában, midőn eszméi, gondolatai és tudása közlésének egyik kitünő eszközének használta. Nagy műveltsége és nyelvismerete, tudásának bősége, fellépésének arisztokratikus bája és tudós egyszerűsége Európa tudományos köreiben nagyon népszerűvé tették. Szívesen üdvözölték mindenütt mint Magyarország tudományának mindinkább híresedő jelesét. Jelentős ismeretségeit azonban nemcsak a maga hasznára fordította, hanem iparkodott nemzete javára is kamatoztatni. Felhasználva összeköttetéseit, mindenkor igyekezett a hazájáról külföldön elterjedt ferde nézeteket megcáfolni, zavaros fogalmakat tisztázni. Nagy nyelvismeretei segítségével a külföldi folyóiratokban számos dolgozata jelent meg, melyben nemcsak a maga kutatásainak eredményét közölte, hanem a magyar tudomány más fontos jelenségeiről is számot adott. Így a Rivista Europeában Vámbéry elméletét ismertette a török-magyar rokonságról, melynek akkor is híve maradt, mikor a millenaris esztendőben maga Vámbéry is gyökeresen módosított azon. Ugyancsak ebben a folyóiratban több mithológiai és nyelvészeti cikket közölt. A Bolletino italiano degli studii orientali-ban az 1876—78. közötti években megjelent újabb, a keleti nyelvtudományokba vágó magyar könyvekről és értekezésekről számolt be. A Revue Internationaleban (Firenze 1884.) *Origines Hongroises* címmel feltűnést keltő értekezést írt, a mely fajunk eredetéről a külföld ismereteit gazdagította. A Giornale della Societa Asiatica Italiana-ban 1887—1888-ban Budenz József ugor tanulmányairól értekezett. A Revue d'Ethnographie-ban (Paris 1888.) megjelent *Etude sur l'origine des nationalités de la Transsylvanie* nagybecsű művében tudományosan fejtegetvén az erdélyi nemzetiségek származási viszonyait, lerombolta az oláh röpiratok és agitációkkal befolyásolt francziák téves felfogásait és Európaszerte világot vetett a dako-román kérdés hazug mivoltára, természetesen nem politikai, hanem szigorúan tudományos szempontból. Az Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn-ban (1889.) *Einiges über die der Thierwelt entnommenen Volks — und Stammesnamen*, és (1891.) *Über uneingentliche Ausdrücke verschiedener Sprachen aus Ehrfurcht vor der Gottheit und vor den Machthabern* és a West-

östliche Rundschau *Über den Glauben an Unsterblichkeit* *bein den Naturvölkern* című tanulmányai a német világban tették még ismertebbé nevét. A hazai német nyelvű tudományt is segítette. A brassói Korrespondenzblattban irt *Der Mühlbacher Anonymus* (1890.), *Additamenta zu dem germ. Glossar des Codex Cumanicus* (1891.) és *Gabriel von Rattenwegs Pilgerfahrt nach Jerusalem* címmel. Ide vágnak nagy munkái is, melyek latin nyelven jelentek meg és mindenütt nagy hirűvé, becsültté tették nevét, ide nagy arányú levelezése, melyet a külföld számos tudósával és kultur politikusával folytatva lelkének nábobi kincseiről és hazája szellemi erőfeszítéseiről egyaránt tanúságot tett. Valóban azt lehet mondani róla, hogy becsületesen kivette részét azoknak munkájából, kik lelkesen fáradnak a külföldi iratokban, sok ember kötelességét magukra vállalva, folyóiratokat pótolva, hogy hazájuk tudományát külföldön képviseljék, hogy az itthon elzárt tudásból az egész emberiségnek töltsenek. Ezekkel együtt Kuun Géza igazában hasonlított Tinodi Sebestyénhez, a ki a maga korában vándorlásaival egy eleven hirlap szerepét játszotta közölve az eseményeket, buzdítva a lelkeket.

Az idegenbe juttatott irodalmi működés értéke miatt nem lehet azon csodálkozni, hogy a külföldi tudományos társulatok kitüntetésekkel halmozták el Kuun Gézát. Tekintély lett: Goldzieher Ignáccal együtt az orientalisták közt, egyedül az összehasonlító néprajz, a keleti kútfők és régészet szakmájában. A leydeni egyetem 1895-ben a sémi nyelvek tiszteletbeli doktorává, számos olasz, német, finn tudományos társaság tiszteletbeli tagjának választotta. A mit nagy költőink az irodalom, azt érte el Kuun Géza a tudomány terén, fényt, dicsőséget, létjogosultságot szerezve kicsiny nemzetének, melynek főrangú sarja volt, nem a grófi születés, nem a titkos tanácsosi méltóság segítségével, hanem tudománya erejével és jellemének szépségeivel.

Nem kevésbé jelentős az a munkássága sem, melylyel a külföld számos jelesét ismertette nálunk, részint egy-egy munkájokról, részint egész pályájukról írva. A ki annyiszor kapott szólásjogot az európai tudomány forumán a nemzeti művelődés egy-egy fejezetének méltatására, tartozott azon kötelesség beváltásával is, hogy hazája előtt viszont a külföld tudományos életének egy-egy jelentős mozzanatát ismertesse. Kuun Géza ennek a feladatnak is derekasan

megfelelt. A külföld jelesebb íróiról adott ismertetéseinek nemcsak érdemük, hanem érdekességük is van. Ezek az ismertetések ugyanis fényt vetnek Kuun Géza irodalmi tevékenységének rugóira, főleg arra a kérdésre, miért fáradozott az ő friss és rugalmas szelleme annyi különböző téren. Már kora ifjúságától kezdve azokhoz a tudósokhoz vonzódott leginkább, a kik több irányú működést fejtettek ki. A véletlen később pedig úgy hozta magával, hogy legkedvesebb idegen tudós barátai és ismerősei olyanok voltak, a kik többnyire sokfelé ágazó tevékenységért buzogtak. Ezeknek műveit ismertette a legszívesebben. Így *Lazarus* eszméit az erkölcsről (Budapesti Szemle 1868.), a ki német filozófiai író volt s Sternthallal együtt megalapította Kuun Géza kedves tudományai számára a jeles *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*-ot; *Angelo de Gubernatis* gróf kiváló olasz tanár, politikus, ujságíró és tudósnek munkáit, a ki a szanszkrit nyelvészetben, összehasonlító mithológiában, irodalomtörténetben és néprajzban egyaránt hirneves (Budapesti Szemle 1869—70, 18, 74). Mivel nagyrabecsülte sokat foglalkozott *Dora d'Istriával*, eredeti nevén Ghika Helena hercegnővel, ki oláh fejedelmi családból származott s Florenchen lett Kuun Géza jó ismerőse. Dora d'Istria német, olasz, francia és görög nyelven írt társadalmi, történeti, politikai műveket, melyeket Kuun Géza a Fővárosi Lapokban (1877.) ismertetett. E kiváló nő hatásának lehet részben tulajdonítani, hogy Kuun Géza egy évtizeddel ezelőtt Dalmáciát, Hercegovinát s Montenegot meglátogatta és Belgrád, Bukarest nevezetesebb tudósaival összeköttetést kezdett. Mikor Dora d'Istria meghalt, nemcsak az Erdélyi Muzeumban (1889.) írt róla értekezést, hanem később is visszatért emlékére a Westöstliche Rundschau-ban (1894). Ugyancsak az Erdélyi Muzeumban írt az annyira szeretett olasz tudományos irodalom egy másik jeleséről *Amari Mihályról*, a történetíróról és orientalistáról.

Talán megállhat fentebb kifejtett állításunk, hogy ezekkel a szellemekkel való sűrű érintkezése is kihatással volt arra, hogy Kuun Géza irodalmi tevékenysége több ágra szakadt. A családi kör gyűjtő és tudományszerető hajlama vetette el ennek csiráit, az erdélyi tudós hagyomány, mely az enciklopedikus hajlandóságot mindenkor ápolta, növelte meg a csirákat, de a külföldi mintaké-

pek bizonyára erősítették. Kuun Géza helyzetéből természetes módon sarjadt ki a sokoldalú törekvés. Mint irodalmi vezérlésre hivatott férfit, ki a külföldi tudománnyal sűrű érintkezést tartott fenn, mint gyűjtő, a ki minden szellemi maradványt fentartani óhajtott, kötelességének is, szenvedélyének is választotta a sok ágazatu tudós foglalkozást. A nyelvészet mellett, melynek mind grammatikai, mind történeti, mind pedig összehasonlító részét művelte, munkálkodott az irodalomtörténet, publikációk, összehasonlító mithológia, egyház, néprajz, forráskutatás és régészet terén. Bizonyára sokkal nagyobb területet alkotnak ezek, semhogy a mai időkben egy tudós az egészet mindenütt egyforma sikerrel megmunkálhassa. Ámde egyrészt életmódja, másrészt biztos fegyvelmezettsége megóvta Kuun Gézát attól, hogy tevékenységét teljesen szétforgácsolja. Egész életét a tanulmánynak és közlésnek szentelte. Anyagi gondjai nem voltak s a szorosabb társadalmi szerepléssel nem sokat törődött. Így az idő bősége s a jó munkabeosztás mellett igen sokat dolgozhatott. Másrészt nem is akart teljesen polihisztorrá változni. Egyrészt megelégedett a felsorolt tudományágak művelésével s azok közül is a néprajz és a forrástanulmányok terén törekedett a nagyszabású és nagyjelentőségű művek alkotására, egyebekben pedig egyszerű örömökre és sikerekre vágyódott. Ez az erős maga fegyvelmezés, mintaszerű nagy szorgalom s minden óra felhasználása teszi dús irodalmi munkódésének egyik titkát.

Az irodalomtörténethez való vonzódás hagyomány volt családjában. Az ő őrizetére jutott a Gyulayak nem egy kézírati műve, sok nagybecsű levél s mindennekfelett Gyulay Lajos naplója. Azon helyek irodalomtörténeti vonatkozásai, a melyek szívéhez közel álltak és szeretetének a legkedvesebbek voltak, különösen érdekelték. Így szívesen írt irodalomtörténeti cikkeket és adott publikációkat, a mint az nem is lehetett másként Szilády Áron barátjánál. Kerekes Ábel tordosi születésű tanárról, ki a múlt század elején egy magyar történeti folyóirat megindításán munkált, értekezést írt (Erd. Muz. 1891). Különös előszeretettel foglalkozott az erdélyi tudományos törekvések és társulatok történetének egy-egy részletével. E nemű dolgozatai: *Visszapillantások az Erdélyi Múzeum megalapítására* (Erd. Muz. 1898.), melyben Mikó Imre gróf törekvéseit méltatja, *Erdélyi tudományos igyekezetek* (Erd. Muz. 1900.), melyben a XVIII.

és XIX. század irodalmi mozgalmait, Kemény József gr., Batthányi Ignác gr. püspök, Teleki Sámuel gr., Döbrentei Gábor, Aranka György, Cserey Farkas, Kerekes Ábel, Vass József munkálkodásait, agitációit ismerteti és *A hunyadmegyei történelmi, régészeti társulat előzményei és előjelei* (Déva 1899.) — *Budapest 1820-ban* (Erd. Muz. 1902.) érdekesen vázolja a budapesti életet, irodalmi mozgalmakat Döbrentei Gábor levelei alapján. Ez a dolgozat részlete annak a ki nem adott emlékbeszédnek, melylyel társulatunk 1886-iki decemberi ülésén Döbrentei emlékének annak születése 101. forduló napja alkalmából áldozott. *Kőrösi Csoma Sándor* megható életéhez adatokat közölt (Ker. Magvető 1887.), *Bölöni Farkas Sándor leveleiből* (Ker. Magvető 1884—85.), *Kazinczy két levele* (Hunyad 1881.), *Kisfaludy Sándor két levele Döbrentei Gáborhoz* (Irodalomtörténeti Közl. 1891.) című publikációi is érdekesek. E nemben legnagyobb *Gyulay Lajos naplótöredékéből 1815—34.* (Budapest 1875.) című vaskos kiadása, melyben nagybátyja becses feljegyzéseinek közölte egy részét. Ugyancsak ebből a naplóból vette anyagát *Az 1864-iki országgyűlés előestélyén* (Erd. Muz. 1903.) című közleménye és részben *Wesselényi Miklós emlékezete* (Erd. Muz. 1902.) című dolgozata. Az irodalomtörténet munkálása és nemcsak az irodalom szeretete révén jutott az Erdélyi Irodalmi Társaság elnöki székébe, melynek finom izlésű vezére volt. Évenként szokásos külföldi utjáról s budapesti tartózkodásából hazafelé indulván Kolozsvárra tért be és az irodalmi társaság gyűléseit emelkedett és választékos beszédekkel nyitotta meg. Nem az elkülönedés, a lokal-patriotizmus vezette őt az erdélyi irodalmi törekvések különös elősegítésére, hanem átszármazott irodalmi hagyományok kultusza. Az Erdélyi Muzeum, az Irodalmi társaság és az Erdélyi Muzeum folyóirat azért nőtt elválaszthatatlanul szívéhez, mert ezeknek kezdetei lelkesítették azokat, a kik a tudomány szeretetét szívébe oltották, mert folytatásai egy nagy múlnak, melyben lelkesedése gyökeredzett.

Hasonló vezető szerep jutott Kuun Géának az erdélyi református egyházi életben is. Elnöke volt az erdélyi reform. egyházkerület egyházi értekezleteinek és főgondnoka az egyházkerületnek. Az egyházi gyűléseken mondott beszédei nagy vallásosságáról tanuskodnak. Ez a mélyen gyökeredző hit íratta meg vele *Az imád-*

ság története (Kolozsvárt 1899.) című művét, melyet hisorsosai az egyházi irodalom gyöngyének neveznek. Vallásossága azonban nemcsak meggyőződésében és theologiai ismereteiben gyökeredzett, hanem — a mi másoknak hitét épen ellenkezőleg gyakran megrendíti — a tudomány, a különböző mítoszok összehasonlító tanulmánya alapján is erősödött s azért az egyházi folyóiratokat ilyenmű dolgozatokkal is gazdagította tisztán vallási cikkein kívül. Mint a néprajz mestere különben is erősen érdeklődött a folklóre, a néplelkület e leghatalmasabb megnyilatkozása iránt. Ezért egyéb tudományos működésben kifáradt szelleme felfrissítésére és hitsorsosai tudományos épülésére nemcsak tisztán elmélkedő cikkeket írt az egyházi folyóiratokba, hanem sokat közölt az összehasonlító mithologia területéről is. Ebbe a körbe tartozó dolgozatai a Keresztény Magvetőben 1876-tól kezdődőleg: *Elmélkedés az erényről, A mandeuskokról, Erdély őslakói és az agathirsisek vallásáról, Összehasonlító mithologia, Néhány szó a germán népek mithologiájáról, A kínai népvallásról és annak a buddizmus befolyása alatt történt módosulásáról, Maimonides értekezése a Mózes előtt létezett bálványimádásról, Masudi Manesről és a manichaeus hitfelekezetről, A keresztény hierarchiáról Masudi szerint, továbbá Gondolattörödékek a vallás jelentőségéről* (Prot. Szemle 1898.), *A katharosok hitfelekezete* (Különlenyomat az Erd. Prot. Lapokból.)

Az összehasonlító mithológiából vett dolgozatai átvetnek a néprajziakhoz, melyeknek részét alkotják. Kuun Géza nyelvészeti tanulmányai közben, tüzetesen megismerkedett a tanulmányozott nyelvek logikájával s így önkénytelenül belemélyedt a néplelkületek vizsgálatába is. A régi és az új kelet számos népének pszihológiáját átbuvárolta s rendkívül gazdag tudásra tett szert. A legnagyobb kitartással természetesen a vándorló magyarság ősi lelkét és műveltségét kutatta, valamint azokat a népeket vizsgálta, a melyek a magyarsággal egykor érintkeztek vagy beléje olvadtak. A mai idők egy-egy jellemző sajátságát is szívesen feljegyezte. A mit a külföld a néprajz tekintetében újított, folytonos figyelemmel kísérte és itthon is megismertette. Felkarolta és támogatta a magyar Néprajzi Társaság alapítását, melynek örökös tiszteletbeli elnöke lett és melynek gyűléseit magvas, az újabb és újabb etnografiai kérdéseket ismertető és felvető beszédekkel vezette. Ennek keleti szakosztályát ő szervezte. Hunyad-

megye etnografusait is sarkalta és minden dolgozatok alkalmából melegen méltatta. A mit a néprajz köréből megírt, egy egész kis könyvtárt tesz ki. Egyik másik dolgozatát már is említettük. Egy néhányat még felemlítünk. Becses apróságok: *A brodnikokról* (Erdély 1892.), *Monda és történet* (Erdély 1894.), *Erdély és a néprajz* (Erdély 1898.), *Kinczsások és bányászok* (Ethnographia 1890). Nagyobb dolgozatai úttörők voltak e nemben és Kuun Géza jelentőségét hihetetlenül nagyra duzzasztották. 1873-ban közzétett munkája *Adalékok Krim történetéhez* (Ért. a nyelvtud. köréből. 1873.) kezdik meg a sort, melyben helyet foglalnak *Adalékok Ázsia és Kelet Európa ethnographiájához a IX. és X. évszázadban* (Erd. Múzeum 1893.), *A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről* (Ért. a nyelvt. köréből 1885.), *Hunyadmegyéről* (1890.), melyben a megyei helynevek nyelvtörténeti magyarázatát adja, továbbá a népvándorlási rész Hunyadmegye monographiájában. A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat ünnepélyes közgyűléseinek gazdag tartalmú megnyitó beszédekben is megérintett néprajzi és történeti kérdéseket, egy ízben (II. Évkönyv. 15 o.) a *hittitokról* értekezett, egy másikban (II. Évkönyv) a keleti műveltség európai útjairól szólott.

Részben a néprajzi szakba, részben a forrástanulmányok sorába tartoznak legnagyobb szabású munkái, melyek el nem avúlnak soha és a modern tudománynak új utakat jelölnek. E nagybecsű művek, melyeknek mindegyike évekre, sőt évtizedekre kiterjedő tanulmányok gyümölcse volt, külön tanulmányt érdemelnének. Fájdalom, nincsen terünk, hogy ez alkalommal bővebben kiterjeszkedjünk reájuk. Talán nem is szükséges. Önmagukban és önmagukért sokkal ékeesebben szólnak. Kuun Géza szelleme legjavát öntötte beléjük s így az ő dicséretét és dicsőségét már címük megnevezésével hirdetik. A Kuun Géza nevének pedig egyszerű felémliése is rögtön észbe juttatja őket, annyira összeforrtak szerzőjük egyéniségével és nagyságával: összetartozó fogalmak lettek. Kuun Géza igazi világhírét *Codex Cumanicus* bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum című 1880-ban megjelent latin munkája tette hatalmassá. A *Codex Cumanicus* Petrarca a nagy olasz költő és humanista ajándékozta a velencei könyvtárnak. A kodex a latin, perzsa és kún nyelvek nyelvtani alakjait hasonlította össze s így a kún nyelvnek úgyszólván minden fenmaradt emlékét megőrizte. A

kúnok még a XIII. században nagy számmal laktak Krimióban és Dél-Oroszországban, úgy hogy a velencei és olasz kereskedők megtanulták nyelvöket. Ennek köszönhető, hogy a Petrarca codex megőrizte nyelvök maradványait. Hat esztendei tanulmányt szentelt ennek a kodexnek Kuun Géza, sajtó alá rendezte nyelvészeti anyagát, becses magyarázatokat, történeti jegyzeteket írva hozzá. E teljesnek tetsző munkáját későbbi dolgozatai kiegészítik. A kún nyelvre és nemzetiségre valamint a kodex anyagára és történetére vonatkozó tanulmányait tovább folytatva születtek *Additamentorum ad codicem cumanicum nova series* (Bpest. 1883.), *A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről* (Ért. a nyelvt. köréből 1885.), *Quinquaginta Aenigmata Cumanica ex codice cumanico bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum* (Bpest 1888.) és *Ujabb adatok a Petrarca codexhez* (Ért. a nyelvt. köréből 1892.) című dolgozatai, melyekkel nemcsak a hazai, hanem a külföldi tudományt is hálára kötelezte.

Törhetetlen fajszeretete, nemzetünk múltjának lobogó bámulása vezette arra, hogy azokkal a keleti forrásokkal foglalkozzék, melyek a vándorló és honfoglaló magyarságra fényt derítenek. Egy új világot tárt fel e tanulmányaival a magyar eredetet és őstörténet kutatóinak szeme elé. A keleti nyelvek tanulásának, a keleti régészeti és néprajz tanulmányának útján haladva, mint jó magyarnak természetszerűleg el kellett jutnia neki a magyar őstörténet nehéz területére. Szívós akarata és erős munkakészsége mintegy hivatottá tette, hogy az itt terjengő zavarba és homályba némi rendet és világosságot hozzon. A keleti forrásokban minden sort felkutatott, közlött és magyarázott, a mi a magyarság őstörténetének és ősművelődésének valamely emlékét fentartotta. Az arab és perzsa nyelvek alapos tudása segítette őt ebben s a mit a keleti kútfőkből közreadott, azt a magyar tudomány, úgyszólván az érinthetetlen tekintély erejével ruházta fel. Kiváló forrástanulmányai és fordításai: *Gurdézi szövege a magyarokról* (1894. Akad. Ért.), *Jelentései a magyar honfoglalást illető arab és egyéb keleti kútfőkről* (Akad. Ért. 1893—94.) továbbá *Keleti kútfők* (1898.), mely könyve különlenyomat a magyar honfoglalás kútfői című akadémiai kiadványból. Ebben Ibn Rosztéh, Isztakri, Masszudi és mások közléseit adja. Élete alkonyán 1904-ben még egyszer visszatért Gurdézihez s kézirati munkájának a törökökről, tibetiekről és sinaiakról írt fejezeteit magyarázta.

A keleti kútfők tanulmányai alapján született élete tudományos koronája, melyben a magyar őstörténetre vonatkozó kutatásainak eredményét közölte. E korszakos műve, melynek egy-két állítását módosítani fogja a tudomány, de egészét a magyarság eredetének és vándorlásainak kutatója soha sem fogja nélkülözhetni, *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima* Kolozsvárt megjelent két kötetes munkája. Latin nyelven írta, klasszikus nyelvezettel, mint a Codex Cumanicust, hogy a külföld is forgassa. Sajátságos, hogy egyik emlékbeszédében Kuun Géza reflektálván Mommsen vádjára, melylyel Torma Károly magyar dolgozatairól beszélve a másodrendű nyelvek használatát ostromozta, a hazai nyelv mellett lelkesen izgat és nagy műveit még sem magyar nyelven írta. Nem ellenmondás ez. A latin, mint a tudomány nyelve kívül esett e gondolkörön s Kuun Géza e műveit a hazai és külföldi tudomány számára egyformán irván, választotta a latint a tolmácsolás eszközének. Célját el is érte. Nemcsak itthon, hanem külföldön is egész forradalmat támasztott könyvével. Az őshazák és intézmények fogalmait csaknem tisztázta, a magyar vándorlás útvonalait megállapította, mindazon népek és helyek viszonyait, melyek a magyarság őstörténetébe beletartoznak bámulatos készséggel, kiváló elmeéllel és tudományos apparatussal rajzolta meg. E munkájának egyik kiváló érdeme, hogy annak a nagy pusztításnak, melyet a Hunfalvy és a Budenz iskola végzett, romjait eltakarította, a magyar krónikások hitelének egy részét pedig, amennyire azt megérdemelték, visszaállította.

E nagyszabású munkái magasztosították őt a magyar tudomány fejedelmének, a minek kitüntetésekben való kifejezése is nagy mértékben nyilvánult. A magyar tudományos társulatok vezérükké választották, a Tudományos Akadémia tiszteleti tagsággal és alelnökséggel, a kolozsvári és budapesti egyetem tiszteletbeli doktorsággal jutalmazta. A főrendiház tagjának választotta, mikor az újjászervezés pillanatában Kuun Gézának ki kellett volna maradnia belőle. A királyi kegy valóságos belső titkos tanácsosi méltósággal tisztelte meg. Az elismerésre, a megtiszteltetésre komoly súlyt fektetett, de e nagy kitüntetések közepette is gyengéd lelkületű férfiú és szerény tudós maradt, ki a legnagyobb örömmel tartja az igazság kutatásából fakadót, legnagyobb kitüntetésnek a tudósok barátságát. Mindket-

tőt elérte. Marosnémetire úgy tekintett minden magyar tudományos író, mint egy irodalmi székhelyre. Valóban azzá is avatta Kuun Géza, a minek elődei alapították. A ki oda belépett, észrevehette, hogy a hely a tudomány szentélye. A római világ maradványai díszítették parkját, melynek fáit régi jelesekről és jó barátairól, Szilágyi Sándorról, De Gerando Attiláról, Torma Károlyról és másokról nevezte el, kiket igaz bensőséggel szeretett és megsíratott. Bent a kastélyban gazdag levéltár tartotta fenn a múlt idők számos drágaságát, melynek egy részét Gyulay Lajostól örökölte, nagy részét ő maga gyűjtötte. A hatalmas könyvtár polcairól a tudomány komolysága pillantott le. Gazdag halotti beszédek, hírlapok és gyászjelentésekből álló gyűjtemények mutatták, hogy a ház úra elkövetkezendő századok kutatásainak is anyagot csoportosít. A külföldi útból hazahozott tárgyak a külföldi hatás jelentősége mellett szóltak. Szóval a merre az emberi szem pillantott, mindenütt olyas valamit látott, a mi a tudományt, a tudóst illette, mintegy jelképezvén, hogy lakója és a lakóhely, az egyéniség és milieu egymással tökéletes összhangban állanak.

A tudás emlékeitől körülvéve, tudományos gondokban fáradva élte itt ritka szabályos életét Kuun Géza, lelkiismeretes munkába mélyedve, mintha utólag akarná féltő gondossággal megérdemelni azt, a mit születésekor a sors bölcsőjébe tett. Végig tekintve pályáján, méltán azt gondolhatjuk, hogy gondos munkával, a polgári törekedésekkel akarta szentesíteni származása magasságát. A nagy tudás mellett nagy szív dobogván, Kuun Géza főrangúvá lett a tudósok között is. És így valóban nem lehet csodálkozni azon, hogy kulturális törekvéseihez, irodalmi eszméihez teljesen hozzásimult szeretett hitvesével, Kemény Vilma bárónővel együtt Marosnémetit a kultura bajnokainak igazi tűzhelyévé tudta tenni. Világhírű tudós és kopott ruhájú tanár szívesen látott vendég volt, ha a tudomány nevében kopogtatott. S mindenkinek egyformán jutott a házi gazda szellemének pazarul szórt ismereteiből és játékaiból, mert Kuun Gézában a tudás és szellem, a komolyság és derű összeolvadtak egymással. Tiznél több országból, száznál több tudóstól, sok ezernél több könyvből merített tudás részletei szóródtak széjjel a marosnémeti kastély régi izlésű butorai között. Az a könyv, melybe minden látogató beírta nevét, sokat tudna mesélni arról,

hány ember jött ide a tudomány kedvelésben társához, hány, hogy élete nyomorúságán az érzékeny szívű emberbarát befolyásával segítsen. S a legfényesebb nevek társaságában ott van az egyszerű tanító és pap neve is. Mindenki megfordult itt, a ki a kulturán munkált. De ott látjuk a szegény özvegy asszony nevét is, ki tanuló gyermekének ösztöndíjat, segítséget jött szerezni. Mindenki megfordult itt, a ki a kultura és a jószív áldásaiból akart meríteni.

És az ismételten megjelenők nagy száma mutatja, hogy az első benyomás varázsszá alakult, hogy Marosnémetire a visszavágyódás érzésével lehetett csak visszagondolni. Szilágyi Sándor, Torma Károly, Keller Ottó, Bennsdorf Ottó bizalmas barátokká lesznek, kik gyakran visszatérnek, napokat töltenek itt boldogan s emlékeik, benyomásaik elbeszélésével a látogatáshoz másokba is kedvet öntenek. A Történelmi Társulat gr. Szécsen Antal, a bukaresti egyetem Tocilescu vezetése alatt csoportos kirándulást vezetnek Marosnémetibe, mert Kuun Géza egyénisége magához vonzó hatású. Nemcsak Hunyadmegye régiségei, hanem a felettük őrökdő Kuun Géza hirneve is idehozza a külföld és Magyarország számos jelesét. Studniczka Ferencz, Benn-dorf Ottó, Jung Gyula, Cumon, Münsterberg, Oehler, Nielsen épen úgy zarándokolnak ide, mint Hunfalvy Pál, Szabó Károly, Hampel József, Finály Henrik, Fraknoi Vilmos, Orbán Balázs, Márki Sándor, Szádeczky Lajos, Vikár Béla, Réthy László, Hermann Antal, Posta Béla és számosan. A mint a vándorló népek hazánk földjét a népek országútvájá tettek, úgy tette Kuun Géza Hunyadmegyét a tudósok utjává. És Kuun Gézának minden dicsőségnél jobban esett, hogy szerette megyéjére sugárzik így fény, dicsőség általa.

Mert gyermekkorra emlékeivel, Marosnémeti birtokával olyan erős szálak fűzték Kuun Gézát Hunyadvármegyéhez, mint a minők a gyermeket szülőjéhez. És Kuun Géza nemcsak szavakkal, hanem tettekkel is bebizonyította, hogy abból a mérhetetlen szeretetből, melylyel a hazát, annak művelődési érdekeit szolgálta, a legnagyobb és legforróbb rész Hunyadvármegyét illette. Apostola volt itt mindannak, a mit a kultura nevében fontosnak talált. Buzgón látogatta a megyei iskolák vizsgáit, buzditotta, lelkesítette a tanulókat és oktatókat. A vármegyének régiségekben gazdag földje arra ösztönözte, hogy nagyszámú tanulmányai mellett a régészettel, a római korszak művelődési eszméivel, a feliratok mithologikus tanul-

ságaival, főleg a Mithra kultuszszal behatóan foglalkozzék. Tudva azt, hogy a tudatlanság és közöny, a magángyűjtemények bizonytalan sorsa miatt mennyi történelmi emlék pusztult el Hunyadvármegye földjén, lázas lelkesedéssel állott a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat élére, mely a megye történelmi emlékei felderítésére és megőrzésére vállalkozott. A társulatot agitatorikus tehetségével, buzgó irányításával, számos eszme felvetésével, oktató tanításával Sólyom-Fekete Ferencz dr. és Réthi Lajos támogatásával Torma Zsófia, Király Pál, Kolumbán Samu, Kún Róbert, Mailand Oszkár, Veress Endre dr., Téglás Gábor és mások irodalmi közreműködésével virágzásra emelte s a bekövetkezett válságok dacára is a feloszlatástól megmentette. Ha olykor egyesek részéről önérdék is húzódott meg az ő tisztos, puritán egyénisége mögött, mégis a hazai és külföldi tudomány méltó elismerését vívta ki e társulat. És bármennyire fogyatékosan, megdézsmálva, mégis gazdagon heverő kincsek töltötték meg a hunyadmegyei régészeti muzeumot, melynek Mithra emlékei számos tudóst vonzottak ide s rendezve, majdan méltó helyiségben elhelyezve mennyit fognak még a jövőben Dévára vonzani. E társulat közgyűlései ünnepnapjai voltak Kuun Gézának. Tiszta örömtől eltelve, munkatársai szerény munkálkodásait is szeretettel kiemelve, ő mert lelkesedni tudott a Kazinczy idealizmusával és saját lelke önzetlenségével, mondott ilyenkor buzdító, tanító, termékenyítő megnyitó beszédeket, melyeknek régies, nehézkes szerkezetű mondataiból a tudás és szeretet egyforma bősége áradt. A magyar archaeologia büszkeségét, Torma Zsófiát épen úgy lelkesítette nagyhirű tanulmányainak közzétételére, mint a szerény munkást, a félénk tanulót az első irodalmi szárnypróbálgatásra. S büszkesége telt benne, mikor napról-napra közelebb látta a megvalósuláshoz Hunyadvármegye monografiáját, melynek tervét ő pendítette meg Hunyadvármegye közgyűlésén s melyért formátlan, de meggyőző és tiszteletet gerjesztő beszédeivel vel a törvényhatósági bizottság és társulatunk ülésein ismételtlen síkra szállt.

Valóban hű fia volt e földnek, mely rajongóbb és jobb terhet nem hordozott, mint azt a testet, melyben a Kuun Géza lelke lakozott. És e darabka földön járva, itt Déva körül, fájó szívvvel, aggódó búval szemlélte, hogy a faj, mely itt hazát teremtett, mely

ezer sebből vérzett, mely tápláló szabadságot osztott, a nyelv, mely harci dalokat riadozott, jogot formált, politikai csatákat vívott, napról-napra pusztúl, mindinkább zselérré változik. Ez a gyötrő tapasztalat indította arra, hogy *A nemzeti egység alapelveiről* (Magyar Polgár 1898.) elmélkedjék és írjon *Gondolatok a magyar faj hivatásáról az új ezredév küszöbén* (A Hunyadm. tört. és rég. társulat VIII. évkönyve) címmel lelkes rajongó dolgozatokat. Gyermekkorában megcsókolta a földet, a melyből nemzetsége sarjadzott, férfi korában átölelte fényes szellemével, izzó lelkével. Ennek az ölelésnek melegsége vezette őt az Emke táborába, hol egyaránt küzdött a szónak és tollnak erejével, hogy a magyar faj létét, szellemi és politikai hegemoniáját megmentse.

Ezt a szép, kerekded, összhangzatos, csalódásokban szegény, aratásban gazdag pályát futotta be Kuun Géza.

Mi, a kik ma az ő emlékének áldozunk, tanúságot tettünk róla, hogy küzdelmének, szeretetének jutalmazása lön. Nevét beírta elévülhetetlenül a magyar művelődés történetébe. Kuun Gézát úgy fogja emlegetni az élő nemzedék, mint a tudomány legnemesebb és legjobb bajnokát, mint azt a példaképet, kiben a tudásnál csak az érzés volt nagyobb. A legtöbb ember pusztán a faj továbbfejlésztésével hagyja vissza itt jártának nyomait. Kuun Géza azok sorába tartozik, kik tehetséggel és küzdéssel túlszárnyalván a rendes emberi mértéket, nem múlnak el a múltó idővel. Porai elvegyülhetnek az anyafölddel, sirboltja eltűnhet nyomtalanúl, de késő idők multával is az ő neve nemcsak egy családfa ágazatai közt fog fenmaradni, hanem azoknak dicső lajstromában is, a kiknek az emberiség művelődése örök hálával és köszönettel tartozik.

Hajtsuk meg emlékének ápolói szívünket és szeretetünket az ő szellemalakja előtt. Gondolatainkat küldjük sokszor zarándokútra a kolozsvári temetőbe, hol az anyaföld szelid ölelése jutott neki osztályul. Áldás és dicsőség Kuun Géza gróf emlékére időtlen-időig!

Adalékok gróf Kuun Géza életrajzához.

Irta és felolvasta: **Sólyom-Fekete Margit.**

Előre is engedelmet kérek a nagyérdemű közönségtől, hogy az éppen most elhangzott emelkedett színvonalu és nagyszabásu emlékbeszéd után becses figyelmöket pár percig igénybe venni bátorokodom. Nekem nem célom emlékbeszédet tartani, csupán néhány adattal óhajtom a gróf Kuun Géza életrajzát kiegészíteni. Az ő tünneményes jellemének apró, de nem kevésbbé érdekes vonásait kötöttem egyszerű, igénytelen csokorba, hogy letegyem a nagy halott emlékezetének oltárára. Hadd húzódjék meg az én szerény mezei virágokból álló füzérem az ott illatozó babér és örökzöld koszorúk között tanújeleként sirig tartó tiszteletem, kegyeletemnek és hálámnak. Kérem szíves figyelmöket és türelmüket néhány percig.

Most, mikor kül- és belföldön egyaránt gróf Kuun Géza életrajzának megírásával foglalkozik a tudományos világ számos tagja, így hogy csak néhányat említsek: Jung és Keller professorok Prágában, Szádeczky Lajos és Sándor József Kolozsvártt, Vikár Béla és Goldzieher Ignác, utóbbi a magy. kir. tudományos akadémia megbízásából Budapesten, Tiza, a világhírű philologus Páduában I. Raguidi című művében örökitette meg gróf Kuun Géza emlékezetét, a Helsingforsi tud. akadémia és a Leydeni egyetem eclatans módon nyilvánították az elhunyt tudós iránti részvétöket, csekélységemet is felkértek és pedig több oldalról, hogy írjam le a megboldogultra vonatkozó visszaemlékezéseimet. Szívesen teszek ezen felszólításnak eleget, hisz kedves emlékeim közé tartoznak a Marosnémetiben gróf Kuun Gézáék társaságában eltöltött napok.

Már kora gyermekkoromban sokszor látogatta meg gróf Kuun Géza édes atyámat, kihez ismeretségök első percétől kezdve mindvégig egyformán meleg barátság fűzte. Atyám akkoriban alapította a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulatot, melyet a gróf Kuun Géza munkássága és tekintélye emelt a későbbi évek folya-

mán a tökély magaslatára. Gyakran beköszöntött mi hozzánk, elhozva magával ismerőseit, rokonait, vendégeit, többek közt Bennndorf professort Bécsből, Angelo de Gubernatis Olaszországból, Jung és Keller tanárokat Prágából és sok más kül- és belföldi tudóst. Ilyenkor rendesen nálunk ebédelt; sokszor jött hozzánk pénteken, a mikor mi böjtöltünk s jóízű humorral jegyezte meg: „Azért jövök pénteken, hogy én is böjtöljek, otthon úgy sem böjtölök soha.“ És hozzá tette még: „A böjtös ebéd is jó, csak legyen kellemes társalgással fűszerezve.“ Egy ilyen pénteki ebédek alkalmával mesélte el a következő jóízű apróságokat.

Egyszer Angelo de Gubernatis gróffal kikocsiztak Vajdahunyadra s éppen egy rendkívül érdekes, tudományos probléma megvitatása közben gr. Kuun Géza meglepetéssel vette észre, hogy öreg kocsisa a bakon elaludt s példáját követték nemsokára a lovak is; ő azonban nem akarván megzavarni a vita érdekes menetét, nem ébresztette fel az alvókat; s ime a vita hevében a kocsis hirtelen magától felébredt, felébresztette a lovakat s ők némi késelelemmel bár, de szerencsésen megérkeztek Vajdahunyadra.

Ez a kis apróság különben fényes világot vet az ő családi tradíciókhoz híven ragaszkodó, nemes lelkületére; ugyanis öreg kocsisát, lovait hintójával egyetemben nagybátyjától, gróf Gyulay Lajostól örökölte s büszkén jegyezte meg, hogy lovai sokszor vitték Döbrentei Gábort is, ki gróf Gyulay Lajos nevelője volt és későbbi évek folyamán is gyakran meglátogatta egykori tanítványát.

Hintójának különben, melyet gr. Gyulay készíttetett a XVIII. században, az volt a sajátsága, hogy évek hosszú során keresztül csak a bal oldalán nyilott; egyszer Benndorf bécsi professort elvitte magával néhai Pogány György főispánhoz; kiszálláskor Bennndorf, nem ismervén az erekleje gyanánt őrzött hintó sajátságát, megakarta előzni az elősiető komornyik segédkezését és ime, az évek óta makacszkodó jobboldali szárny feltárult a tudós Benndorf előtt s a gróf jóízűen jegyezte meg: „Nemcsak én vagyok a tudósoknak nagy tisztelője, de még a kocsimra is átragadt ezen tulajdonságom.“

Másik jóízű anekdotája kedvenc komornyikja — Fekete Lászlóra vonatkozik, ki számos külföldi útjára kísérte s egy alkalommal Olaszországban megbetegedett; Kuun Gézának tudományos

gyűlésen kellett résztvennie s az olasz doktor és magyar komornyik ezalatt együtt értekezett s a diétára vonatkozólag ajánlotta a doktor a már javulófélben levő komornyiknak, hogy könnyű ételeket egyék; miután semmit sem tudott magyarul, így fejezte ki magát: „Papa, papa, kikeriki!” (t. i., hogy csirkét egyék.)

Ezeket a kedves apróságokat szüleim mesélték el nekem, később gyakran volt alkalmam növendék leány és felnőtt korban a Kuun Gézáék, ezen kedves és végtelenül érdekes emberpár, vendégszeretetét élvezni, s így közelebbről megfigyelhettem a megboldogult tökéletes jelleme és tünémenyszerű egyéniségének számos vonását, melyek méltán bámulatra ragadták a lélekbúvárt és a laikust egyaránt. A gróf Kuun Géza élete nyitott könyv s én nem is terjeszkedem az ő lénye és tudományos működésének általános jellemzésére, ez nálamnál méltóbb egyének feladata, csupán azon apró, de nem kevésbé ritka és lényeges jellemvonások felemlítésére törekszem, melyek nélkül egyéniségének megérthetése el sem képzelhető.

Csodálatos volt gróf Kuun Gézának rendszeretete, bámulatosan kifejtett beosztási képessége, szervező tehetsége, e mellett soha nem volt sem szórakozott, sem szeszélyes. Türelmetlennek sem tapasztalta soha senki s mint neje nekem említette, bármikor a legnagyobb tudományos búvárkodás közepett is azonnal a legnagyobb készséggel válaszolt a hozzá intézett leglényegtlenebb kérdésre is, soha nem odásván el a választ későbbi időre, mint a hogyan ezt a legtöbb ember cselekedte volna. Nagy lelki nyugalmat és egyszersmind bátorságát is jellemzi a következő apróság, melyet neje mesélt el nekem.

Egy alkalommal Ravennában időzván, gr. Kuun Géza meglátogatta ifjúkori barátját, Pazzoloni grófot, kit évek óta nem látott. Az udvarra belépván, várta a bejelentő komornyik visszatérését, mikor hirtelen két óriási szelindek rohant reá; nem szólt, nem kiáltott, nyugodtan állott s úgy látszik tekintetével lefegyverezte a mérges kutyákat, mert nem harapták meg s néhány perc múlva elősiető gróf Pazzolini elé különös látvány tárult: gyermekkori barátját látta szoborszerű helyzetben, 2 óriási szelindek lábával a vállán, a saját udvarában.

Mikor később egymást átölelve visszatértek a fogadóba, hol

Kuun Géza Pazzolonit nejének bemutatta, utóbbi nem győzött eléggé bocsánatot kérni a grófnétól s a gróftól kutyáinak helytelen magaviselete miatt és elútazásuk előtt gyönyörű szegfűcsokorral lepte meg Kuun Gézánét, csakhogy kiengesztelje legkedvesebb barátját a rossz fogadtatásért.

Kuun Gézának mindenre volt ideje, minden hozzá intézett levélre, még a legkisebb gyermek soraira is szívesen válaszolt. Különösen kedves volt azonban keresztgyermekével szemben; pedig mint ahogyan ezt néhányszor nekem elmesélte, keresztapja, br. Bruckenthal József éppen nem részesítette szívélyes fogadtatásban.

Ezt a kis epizódot következőképen örökíti meg:

„Gyermekeveimben egyre emlékszem, ki ridegen elútasított magától s ez keresztapám volt, ki midőn József napján, talán 1846-ban megjelentem nála s már hozzákezdtém jól betanult névnapi köszöntőmhöz, karagosan reám kiáltott: „Hinaus mit dem Kind.“ Ezt már nem anyámtól hallottam, ez már saját emlékem.“

Mint látjuk, ezen elútasító, rideg fogadtatást ő öreg korában sem tudta elfeledni s talán ezért volt olyan különösen szívélyes és kedves keresztgyermekével szemben. Karácsonykor szép és értékes ajándékokkal lepte meg őket, élénken érdeklődött tanulmányaik iránt, jelen volt minden vizsgájukon, sőt ha későn érkezett és keresztfitai már feleltek, külön kiszóllította őket.

Különben gróf Kuun Gézának végtelenül kedves és szeretetreméltó egyénisége már gyermekkorában nyilvánult s egy éves korában ezeket írja róla az akkor 80 esztendőös Bethlen Ádámné Wass Minka grófnőnek: „Ha látnátok a kedves kis Gézát, szeretni fogjátok, mert igen kedves, vig, nem sir, a mióta itt vagyok, még egyszer sem hallottam sirni, mindig táncol lábával, kezével; nagy, kövér, már eszik, iszik vizet, igen kedves, szép gyermek, én soha nem láttam ilyen jó gyermeket, nem kényes, nem mérges.“ — Ez egy 80 esztendőös nagymama szájából nagy dicséret 1 esztendőös gyermekekre.

A költők és tudósok iránti szeretetének csirái is kora gyermekkorára vezethetők vissza. Anyja, a költői lelkű Gyulay Constanzia ébresztette fel benne a nagy Goethe iránti szeretetét. Saját magát Goethenek, Irma testvérét Schillernek, egyik játszótársát pedig Winkelmannek nevezte el. Budapesti lakásukban Goethenek

egy szobája volt felállítva egy kaminra, a gyermek Kuun Géza elhitette Irma hugával, hogy a szobor a pogány istenekhez hasonlóan áldozatot kíván s rábeszélte, hogy áldozza fel neki naponként ozsonnáját, a mit huga hűségesen meg is cselekedett, a szobor alapzatára helyezvén kávéját, a mit azután fivére titokban elfogyasztott. Az epizódnak ezt a részét ő maga nem írta le, de jelenlétemben egyszer így nyilatkozott: „Nem bánom, ha mások megörökítik csintalanságom emlékét.“

A tudósok iránti szeretete köztudomású tény, pedig gyakran volt külön tudósokkal dolga. Egy alkalommal, mikor éppen Németiben időztem, egy igen külön tudós látogatta meg s kérte, hogy a magyarok őseredetére vonatkozó munkáját adja ki. Kuun Géza erre természetesen nem vállalkozott, de adott neki ajánló levelet a kultuszminiszter- és a miniszterelnökhöz és útiköltséget, utóbbit a tudós, mihelyt pénzre tett szert — dicséretére legyen mondvá — visszatérítette. Ez az ember különben csak magvakkal táplálkozott, reggelire 5 mag, ebédre 20 stb., s étkezés közben azt mondta Kuun Gézának: „Szomorú szívvel látom, hogy kegyelmes uram carnosz, pedig akkor nem lesz hosszú életű.“ Az ivóvizre azt ajánlotta, hogy csakis a Magas-Tátrában fakadó forrásvizet igyék, mert ott gyűlt össze az a víz, mit a magyarok az őshazából tömlőkben áthoztak. Kuun Géza — velünk egyetemben — jóízűen mosolygott fura megjegyzésein.

A mi otthoni életét illeti, délelőtti sétáján kiirtotta botjával a park útjain itt-ott jelentkező gyomot, a fákról letörte a felesleges hajtásokat, adott enni kedvenc kutyájának. Valóban neki minden lépte-nyomán áldás fakadt. Virágot nem tépett le soha, úgy gyönyörködött bennök a szabad természetben. Ha összetalálkozott sétaközben vendégeivel a parkban, hozzájuk csatlakozott, de ha egyedül sétált, akkor Aeneisből ismételt magában egyes részleteket. Közvetlenül könyvtára mellett volt a zongora-szoba, ha valamelyik vendége zongorázott, nagy figyelemmel hallgatta. Tudós barátai közül, mint nekem említette, gyönyörűen zongorázott néhai Schwarz Gyula, a kiváló történetíró, ki kezdetben geológiai tanulmányokkal foglalkozott és gyakran zongorázta az u. n. geológiai couplét, melynek első sora így kezdődik: „Mikor az Ichtyosaurus berugva tért haza.“

Könyvet nem szeretett kölcsönözni elvből, ugyanis — mint nekem egy alkalommal elmesélte, — egy becses és ritka forrásmunkát, melyet csak nagy utánjárással volt képes megszerezni, egy tanár ismerősének kölcsönzött tanulmányozás végett; több hónap multán meglátogatta őt s az előszobában a gyermekeket játszva találta, papírral beborított fésűvel énekeltek; jobban megtekintve és szemügyre véve az egyik széttépett papirlapot, megdöbbenéssel látta nagyrabecsült és féltékenyen őrzött forrásmunkájának darabjait. Ekkor szorosan feltette magában, hogy jól meg fogja gondolni, mielőtt valakinek újból könyvet kölcsönöz s valahányszor nekem bibliothecájából egy könyvet átadott tanulmányozás végett, neje mindig megjegyezte, hogy e ritka kitüntetés, mert még legközelebbi hozzátartozóinak sem szokott könyvet kölcsönözni.

A postát, ha nem is türelmetlenül, de bizonyos feszültséggel várta s a leveleket, melyek a discrétíót nem sértették, hangosan szokta felolvasni; az újságból is fennhangon olvasta az őt érdeklő részleteket.

Esténkint néha műveiből olvasott fel részleteket, utoljára a „Gyermekeim“-ből. Borus lelke jól látott a jövőbe, tényleg opus ultimum lett ez a kedves mű, melybe szíve egész melegét, lelke minden érzését beléöntötte. Most is fülembe hangzik csengő szava: „A legtöbb embernek, ha majd eljött az utolsó óra, elég a nyugalmat adó sírgödör s emlékül a sírkő rövid felírással, mely az elhunyt földi életének időbeni kezdetét és végét megjelöli: mikortól meddig . . . stb.“

Esténként rendesen német, angol, vagy francia műveket olvastunk s mikor a Wass grófnők Németiben időztek, a mi gyakran megtörtént, élveztük Wass Otti grófnő gyönyörű felolvasásait. Néhai Kuun Géza nagybátyja, Gyulay Lajos naplójából olvasott fel kiváló érdekű és történeti fontosságú részleteket és sokszor könnyei is kicsordultak nevéttében, mikor Gyulay hirtelen, minden átmenet nélkül átsapott kalandosabb élményeinek elbeszélésébe.

Gróf Gyulay Lajos naplójából következtetve, nagy udvarlói volt. Kuun Géza e tekintetben teljesen elütött bátyjától, de azért az ő életének is meg van a maga regénye. Kevesen tudják ugyanis manapság, hogy gróf Kuun Géza, a vagyonos mágnás, a tudós valaha hivatalnok volt; igaz, hogy csak rövid ideig. És valjon mi

vitte reá ezen jellemével, hajlamaival meg nem egyező, szokatlan lépésre? Nem más, mint a szerelem. Mint nejétől hallottam, ifjkorában belészeretett egy fiatal főuri leányba, kiről azt hitte akkor, hogy nélküle nem élhet. A leányt eljegyezte és jövődöbeli apósának kívánságára hivatalt vállalt. Számfeletti helyettes ülnök lett a kir. táblánál. Később lassanként menyasszony és vőlegény tudatára ébredt annak, hogy természetök nem egyezik meg, Kuun Géza állásáról lemondott, a családi levéltárban őrzött okiratok tanúságaként az eljegyzés felbomlott a legnagyobb barátságban és a két család közötti egyetértés is megmaradt zavartalanul. Kuun Géza egykori menyasszonya már rég boldog nagymama s ő maga is — mint tudjuk — megházasodott, oltárhoz vezetvén legigazibb és legkomolyabb szerelmének tárgyát: báró Kemény Vilmát, báró Kemény Domokos leányát.

Végtelenül kedvesek és érdekesek Kuun Gézának azon levelei, melyeket hozzá, menyasszonyához intézett. Nejének pedig, mint most halála után kiderült, összes leveleit ilyen felírásu borítékba zárta: „Uxor optima, dilectissima, Amor adolescent.“ Valóban szebben nem emlékezhett volna meg nejéről, úgy hangzanak e szavak, mint egy a másvilágról hozzáintézt szép és megható szerelmi vallomás.

Gróf Kuun Gézát a politika nem érdekelte tulságosan, de az utóbbi idők zavaros eseményei sokszor hangolták melancholiára hazájáért hevülő lelkét. Ilyenkor felolvasott a Gyulay Lajos naplójából bizonyos részleteket, melyek a mai politikai események hű képmását tárták elénk s bizony megdöbbentő hatást tett mindnyájunkra az események eme feltűnő megegyezése, sőt a szereplő vezérférfiak neve is többnyire beleillettek a jelen események keretébe.

A Sylvester-estét és az új évet több éven keresztül Marosnémetiben töltöttem a grófi pár körében. Feledhetetlen emlékek ezek, melyek elévülhetetlen nyomot hagytak lelkemben egész életemre. Az est egy részét puncs-készítéssel s különféle tréfás játékokkal töltöttük (diót usztattunk, stb.), gróf Kuun Géza ezalatt válaszolt a gratulációkra, közben-közben felolvasott egy-egy levelet s egy alkalommal elmondta a legrégibb, 1849-ben Nagyváradon báró Gerliczyéknél átvirrasztott Sylveszter-estének az emlékét; az akkor mintegy 11 esztendőös gyermek lelkére mély benyomást tett a kirívó

ellentét a szomorú események és az est víg, tréfás jelenetei közt. Heroikusan küzdött a 12 óra felé mind erősebben jelentkező ál-mossággal és végre is megkönnyebbült lélekkel vonult vissza háló-szobájába, mikor a vendégek oszolni kezdtek.

Néha Németiben töltötte a Sylvester-estéket gróf Kún István is, ki kártyát vetett és spiritista mutatványokkal gyönyörködtetett bennünket. Egy alkalommal tudtán kívül megjósolta kártyavetés közben saját halálát. Ugyanis rámutatva a makk királyra, melyre megelőzőleg gróf Kuun Gézáné tudtával őt magát tettem fel, ezt mondta: „Ez az öreg ember meghal!” S valóban e kártyaverés után sem gróf Kuun Gézáék, sem én nem láttuk őt soha, ez volt utolsó németi látogatása. Gróf Kuun Géza soha sem vett részt a mi tréfás multságainkon, de mihelyt tizenkettőt ütött az óra, meg-ittuk a puncsot, egymásnak boldog új évet kívántunk s a megbol-dogult két gyönyörű imával nyitotta meg az új esztendőt.

Ezer és ezer ilyen apróságot és kedves epizódot tudnék én a megboldogultról elmondani, de nem akarom a nagyérdemű kö-zönség figyelmét és türelmét továbbra is igénybe venni; csupán egy jellemvonására terjeszkedem még ki: mély és igaz vallásos-ságára. Mint ő maga olyan szépen fejezi ki „Gyermekeveimben”: „Vallásos szellem hatotta át családjunkat, szülőim hittel teljesek voltak s a hitélet világosságában keresve keresték az Istennek tetsző élet utait.” Az ő lelke is igaz vallásossággal tele. Gyakran lehetett őt az ablakhoz fordulva imádkozni látni s mint neje nekem emlí-tette, élte utolsó napján ég felé emelve szemeit és kezeit áhitattal összekulcsolva, imádkozott. A templomban fenhangon énekelte a zsoltárokat s amikor egészségi állapota engedte, mindig részt vett az isteni tiszteleteken.

Utóbbi időben sokat betegeskedett, de csodálatos, szinte em-berfeletti türelemmel tűrte az élet szenvedéseit s a betegség gyöt-relmeit. Kedélye egyformán kedves és gyengéd maradt élete utolsó percéig. Mikor már-már a halál sötét árnyai borultak magasztos lelkére, még akkor is azon törte esztét, hogy másoknak örömet sze-rezzen. Folyó év március havában néhány napot Pesten töltvén, meglátogattam Kuunékat a Vörös-Kereszt sanatóriumban; ekkor ajándékozott meg engem és Barcsay Gábor nagybirtokost két mű-vével. Reszkető kezekkel írta fel ezekre az ajánlást; ez volt talán

utolsó kezeirása. Említették akkor, hogy Abbáziába készülnek s engem is meghívtak, hogy velök töltsen a husvéti szünidőt. Később a gróf súlyosbbuló betegsége következtében a terv módosult s Budapesten akartunk színházba menni. Szép reményeink nem valósultak; a Kuun Géza tiszta lelke visszaszállt Teremtőjéhez, de emlékét kegyelettel őrzi mindenki, ki részesült abban a szerencsében, hogy őt közelebbről ismerhette.

Porladozó hamvai fölé neje emeltet ó-görög stylü kápolnát, ott kíván ő is megpihenni, ha majdan földi pályafutása véget ér. Ezt az emléket fogja diszíteni a bronz-relief, melyet a megboldogultról tavaly mintázott le Schaarné Keller Klotilda.

A Kuun Géza sírja nem jeltelen hant, mert élte munkája, a láng szikrája, mely őt hevítette, él tovább nemzetének szívében; sírfölé maradandó jelt emel a kegyelet, a hála, a tisztelet és a szeretet.

Az agathyrsek és géták.

Herodotos feljegyzéseiben.

A történettudósok mindannyian megegyeznek abban, hogy az európai civilisatio sphaerájához bármi viszonyban álló népekről, valamint művelődésünknek kezdeteiről a leghitelesebb írott adatokat Herodotosnak: „a történelem atyjá“-nak műveiben találhatjuk meg.

Minthogy e művekben foglalt feljegyzések bizonyos tekintetben megýénk őstörténetét is érintik, kikerestem azon adatokat, melyeket Herodotos nyújt a hajdanban hazánk területén is lakó két régi népről az agathyrsekről és gétákról. Ezen két nép az, mely Hunyadmegye történeti korának legelején előttünk is ismeretes névvel és szokásaival feltűnik. Az agathyrs, géta és dák nép története valósággal egy történeti láncolatot alkot, melyben a három nép érintkezési pontjai történeti hitelességgel kimutathatók és saját területükön kívül eső népekhez való viszonylatai is megvilágíthatók. Ha művelődéstörténeti beccsel birnak mindazon következtetések, melyeket legtöbbször nagy fáradsággal, utánjárással és sokszor erőltetett logikával vonnak le az őstörténet felderítésére szánt kutatások, ásatások eredményeiképen előjövő leletekből, sokkal inkább méltók a figyelemre azon összefüggő leírások, melyek úgyszólván az őskor határán festett képét adják ama primitív korszaknak.

A legrégibb lakosok, kik Magyarország területén éltek, s a kiknek a nevét ismerjük s műveltségükről is van néhány adatunk, kétségkívül az agathyrsek. Birodalmuk súlypontja Erdély területére esett, hol különösen a Maros forrásvidékén gazdag aranybányáik voltak¹ s az arany ékszereket nagyon szerették viselni. Fejtegetésem további során kitűnik, hogy Herodotos az agathyrseket is az általa említett többi thrák nép közé sorozza s szokásaikat azokéval megegyezőnek mondja. Ez alapon vitatják és állítják a történetbúvárok az agathyrsek és géták rokonságát.²

¹ Geréb József: Herodotos történeti könyvei: 342. l. 105. jegyz.

² Geréb József: Herod. 442. l. 105. jegyz.

A géták története már világosabb, minthogy jóval közelebb esik hozzánk, különösen az ő történeti szereplésüknek vége. Ők még mint géták kötnek szövetséget a dákokkal¹ a Kr. születése előtti században s így együttesen alkotnak erős birodalmat a fenyegető római hódítással szemben. Majd eltűnik a géták neve s e helyett mindenütt a dákoké szerepel. Egyébként a géták és dákok népének azonosságát is elfogadhatjuk, amint, hogy el is kell fogadnunk Fröhlich Róbert fejtegetései nyomán.² Ugyanis azt mondja, hogy a gétáknak sohasem volt állandó lakhelyük a Duna jobb partján. Ezt talán feltételezhetnők azon tényből, hogy Dareios harcolt velök itten. Egyes törzseik folyton vándoroltak s ezen vándorló törzsek voltak azok, amelyek a már megtelepült gétákkal mint dákokkal a Kr. születése előtti században még mindig mint géták szövetkeztek.

A géták különben árja népfaj, mely Közép-Ázsiából vándorolt az Al-Dunához.

Minthogy azonban Erdély közép- és déli részein az agathyrsek 2—3 századdal előbb lépnek fel mint a géták, azért Herodotosnak e két népre vonatkozó adatait ezen időrend figyelembe vételével fogom a lehetőség szerint felsorolni, bár Herodot Dareios hadjáratainak idejében együtt említi az agathyrseket és gétákat, valamint a többi thrák népeket is. Mindez azonban nem zárja ki, hogy úgy az agathyrsek mint a géták történeti szerepe azon sorrendben következett be, mint azt már előadtam.

Mielőtt ez általános ismertetésből Herodotos adatainak részletesebb fejtegetésére térnék át, szükségesnek tartom a felsorolandó adatoknak történeti hitelességét néhány szóval mérlegelni.

Herodotos történetírásának ideje elég közel esik azon eseményekhez, a melyeket tárgyal.

Biztos adatok hiányában hozzávetőleg a Kr. előtti V. század végére tehetjük születésének évét. Mire írói munkásságát megkezdte az általa leírt legfontosabb események még élénk emlékezetben voltak, tehát adatai azon korból a legauthenticusabbak. Egész másként kell megítélnünk egyes ethnographiai leírásait. Ő olyan

¹ Dr. Szádeczky L. M. o. története. 4. l.

² Geréb József. Herodotos. 341. lap. 97. jegyz.

népekről is ír, akiknek csak hírért hallotta, akiknek életét, szokásait közvetlen szemlélet útján meg nem ismerhette. Bár életében nagyon sokat utazott, beutazta úgyszólván az akkori egész ismert világot, minden népet mégsem kereshetett fel és ismerhetett meg, melynek természete, hadi ereje vagy történeti multja őt érdekelte. Ezek közé tartoznak különösen a Duna vonalától északra lakó népek. Amennyiben azonban ő az igazságra törekedett, csakis azt írta, amit a legmegbízhatóbb szemtanuktól hallott, de oly kritikával, hogy általuk közlött adatoknak tárgyi valósága fölött ő maga is többször kételkedett.

Ethnographiai adatait tehát bizonyos fentartással kell fogadnunk, miután ő is csak messziről jött hírmondók adataira támaszkodik. Mindez azonban nem zárja ki Herodotos adatai legnagyobb részének tárgyi valóságát, amelynek bizonyítására egyéb adatok hiányában csak a valószínűséget vehetjük figyelembe.

Az agathyrseket legelőször IV. könyvének 49-ik fejezetében említi.

Dareiosnak a skythák ellen vezetett boszúló hadjáratát tárgyalván, Herodotos aprólékosan leírja azon országok és vidékek természeti viszonyait, amelyeken a perzsa sereg áthalad. Így leírja, hogy mely nevezetesebb folyók folynak a skythák földjén. Ezek között, mondja, legnagyobb az Istros, melynek őt torkolata van. Az Istroson kívül a Týras, Hypanis, Borysthenes, Pantikapes, Hyapakuris, Gerrhos és Tenais az elsősorban említendő folyók.

Ezen folyókat és folyam vidéküket azután egyenként leírja. Először is az Istrost tárgyalja. Az Istros alatt tudvalevően a Dunát érti s azt mondja, hogy az összes ismert folyamok közt a legnagyobb s vízmennyisége télen-nyáron ugyanaz. Sok mellékfolyója van s ezek teszik oly bővizűvé. Skytha területen öt folyót vesz fel, ezek a: Pyretos, Tiaramtos, Araros, Neparis és Ordessos. „Az agathyrsusok földjéről pedig a Maris egyesül az Istrossal.”

Azt mondja tehát, hogy a Maros az agathyrsek földjéről ömlik az Istrosba. Minthogy a Maros előbb a Tiszába ömlik, kétségtelen, hogy itt Herodotos tévedésben van, amennyiben ő azt hiszi, hogy az általa nem említett Tisza a Marosnak mellékfolyója.

Herodotosnak ezen pár szavát érdemes kiemelnünk már azért is, mert jól jegyezzük meg, hogy ez a legrégebb történelmi fel-

jegyzés, amely nagyjában Erdélyre, de közvetve a hunyadmegyei területre is vonatkozik, mivel az is a Maros medencéjének kiegészítő része. Dareios ezen hadjárata idejében a Maros mentén az agathyrsek laktak. Ez a feljegyzés bár nagyon szűk szavú, de már azzal, hogy megjelöli azon nép nevét, mely akkor tájt Erdélyben lakott már legalább egy adatot szolgáltat nekünk azon munkában, melyet körünkben megoldani akarunk.

A következő fejezetekben igen részletesen írja le az említett és még azonkívül felhozott folyók nagyságát, irányát. A többi között az Istrosra még a következő érdekes megjegyzést teszi: „Az Istros az egész Európán átfolyik; eredete a keltáknál van, akik napnyugatra a legszélsőbb népek a kynetek után Európában s végig folyván az egész Európán Skythiának oldalába hatol.“ Ezután érdekes okoskodással indokolja meg azon tapasztalati tényt, hogy az Istros vize télen-nyáron egyenlően bő.

A Borysthenes (Dnjepr) szerinte a Nilus után a leghasznosabb folyó a világon: a mellette elterülő legelők a legjobbak, sok benne a hal, vize tiszta és kellemes, torkolata közelében só virágzik ki.

Ily részletekkel világítja meg Herodotos előadását, midőn a felvett tárgyat ismerteti. Ismételten akkor tesz említést az agathyrsekről, midőn IV. könyvének 100. fejezetében elmondja Skythia határait. Itt azt mondja, hogy „az Istrostól kezdve azután a bel-földön túl Skythiát először az agathyrsek, neurusok, azután az androphagusok és végre a melanchlainusok földje határolja.“ Herodotosnak ezen körülírásából és megelőző kontextusából is kitűnik, hogy az agathyrsek lakhelye az Al-Duna vonalától észak felé terült el. Ez pedig megerősítéseiül szolgál a 45-ik fejezetben mondtaknak.

A 102-ik fejezetben leírja Herodotos, hogy milyen határozatra bírta a skythákat Dareiosnak ellenük tervezett hadjárata. Belátván, hogy ők magukban nem képesek Dareios hadseregét nyílt csatákon megverni, szövetséget akartak kötni a szomszéd népekkel. Követek útján összehívták tehát ezeknek királyait. Megjelentek pedig a tanácsban a taurosiak, agathyrsek, neurusok, androphagusok, melanchlainusok, gelonok, budinusok és a sauromaták fejedelmei.

Herodotos ezután egyenkint leírja a felemlített népeknek szo-

kásait. Az agathyrsek, mondja a 104-ik fejezetben, a legbujább emberek és a legtöbb aranyat hordanak magukon. Közösen élnek az asszonyokkal, hogy egymásnak testvérei és rokonai gyanánt se irigységet, se gyűlölséget ne tápláljanak egymással szemben. Egyéb szokásaikban pedig a thrákokhoz hasonlítanak.

A thrákokról pedig az V. könyv 3-ik fejezetétől kezdődőleg a következőket mondja: Vidékenkint a thrákok külön nevet viselnek, de egyebekben ugyanazon szokások szerint élnek, kivéve a gétákat, traususokat és a krestoniakon túl lakó thrákokat.

Itt közbevetőleg megjegyezhetjük, hogy Herodotos 19 thrák törzsnek tudta a nevét.¹ Ezek: a bessusok, bisalták, bistonok, brugusok, géták, dersaiusok, dolonkusok, edonusok, kikonok, krestoniak, krobyzusok, kymrianák, nypsainsuk, odomantusok, odrysák, paitusok, sapaiusok, satrák és traususok.

A gétákról külön emlékezik meg s feladatunkhoz híven, külön fogjuk felemlíteni mindazt, ami a gétákra vonatkozik.

De már azon körülményből, hogy az agathyrseknek olyan szokásaik vannak, mint a thrák népeknek, akik közé a géták is tartoznak, már világosan következtethetünk arra, hogy az agathyrsek és géták között valamilyes rokonságnak kellett létezni, amit úgy képzelhetünk el, hogy egy nép két felé vált s külön nevet viselt.

De hogy az agathyrsek szokásairól világosabb fogalmunk legyen, lássuk mit mond Herodotos a többi thrák népekről, amelyeknek szokásai Herodotosnak előbbi megjegyzése szerint azonosak az agathyrsekével.

A traususok minden más egyébben úgy élnek, mint a többi thrákok, de születés és haláleset alkalmával következő szokásaik vannak: Ha gyermek születik, a rokonok körben ülve megsiratják, hogy mennyi bajt kell majd neki elszenvedni s felsorolják az összes emberi szenvedéseket; ha pedig valaki meghal, öröm és vig-ság közt teszik a földbe, emlegetve, hogy mennyi bajtól szabadult meg s hogy most már elérte a boldogságot. A krestoniakon túli nép a következőről nevezetes: mindegyiknek több felesége van s ha valamely férfi meghal, erős versengés és nagy küzdelem tá-

¹ Geréb: Her. Tört. könyvei. II. köt. 349. 1. 3. jeanyz.

mad feleségei és barátai között abban a kérdésben, hogy ki volt közöttük a férjnek a kedvence. A nyertest a férfiak és nők dalokban magasztalják, legközelebbi rokona pedig a megholtnak sirjánál fejét levágja és a nyílt sirba a holttest mellé temetik az így megölt nőt. A hátramaradt feleségek ezzel szemben nagyon szomorúak, mert gyaláznak tartják, hogy nem ők temetkeztek a megholt férj mellé.

A többi thrák népnek a következő szokásaik vannak:¹ Gyermeküket eladják idegen országokba, leányukra nem ügyelnek s nem bánják, ha kényük-kedvükre férfiakkal vannak, de feleségeiket szoros felügyelet alatt tartják s a nőket nagy összegen veszik szüleiktől. Testi jegyek nemes származást jelölnek, hiányuk alacsony rangot. Legszebbnek tartják a munkátlanságot, a földmunkát a leghitványabbnak, legdicsőbbnek azonban, ha harcból és zsákmányból tartják fenn életüket. Az istenek közül csupán Arest, Dionysos és Artemist tisztelik; királyaik azonban a polgároktól eltérőleg leginkább Hermest tisztelik az Istenek közül, csak az ő nevére esküsznek s szavaik szerint maguk is Hermes ivadécai. A gazdagok temetési szertartásai a következők: a holttest három napig a ravatalon fekszik s ezalatt mindenféle állati áldozatokból lakomáznak, megsíratván előbb a halottat; majd azután elégetik, vagy más valami módon teszik a földbe, sírja fölé halmot emelnek s mindenféle versenyt tartanak, melyekben a legnagyobb díjakat a magános küzdők nyerik el. Ilyen a thrákok temetési módja s ezek szokásaik.

Az elmondottakból képet alkothatunk magunknak az agathyrsek szokásairól.

Érdekes adatokat kapunk ezenkívül Herodotosnál az agathyrsek bátorságáról és vitéz elszántságáról is. Már ezekből az adatokból is világosabbá válik előttünk a dákoknak, mint az agathyrsek és géták utódainak azon hősi küzdelme, a mellyel függetlenségüket védték a római hódítással szemben.

Herodotos IV. könyvének 124-ik fejezetétől kezdődőleg elmondja, hogy a Dareios által üldözött skythák, minthogy gyöngékek látták magukat az ellentállásra, azon népek felé hátráltak, kik a velők kötendő szövetséget visszautasították és pedig először

a melanchlainusok földjére. Amint pedig a skythák és perzsák betörése ezeket megriasztotta, a skythák az androphagusok földjére vonultak; midőn már ezek is zavarba jöttek, a neurusok országába mentek át s ezeket megriasztván, futásuk közben az agathyrsekhez vonultak. De az agathyrsek látván, hogy szomszédaik a skythák előbb menekülnek és megriadnak, még mielőtt a perzsák betörték volna országukba, követek által megtiltották, hogy határaikat át merjék lépni; s kijelentették, ha betörni próbálnának, előbb velük fognak megmérkőzni. E tilalomra az agathyrsek határaikhoz vonultak azzal a szándékkal, hogy a támadókat visszatartsák. Ellenben a melanchlainusok, androphagusok és neurusok, midőn a perzsák és skythákkal együtt betörték, nem fogtak fegyvert s megfélekezvén fenyegetésükről, zavarukban futásnak eredtek, mindig északra a pusztaság felé. A skythák azonban nem jutottak a tiltakozó agathyrsekhez s a neurusok földjéről a maguk országába vezették a perzsákat.

Már ezen hosszas jellemzésből is kitűnik, hogy maga Herodotos is nagyrabecsülte az agathyrseket és a többieknél kiválóbb népnek tartotta őket.

Életre való, erős s tette kész népnek is kellett lennie az agathyrsnek, ha az idők folyamán az ő leszármazottjai a géták és dákok, akár pedig a dákok földjén hátramaradott utódai szövetkezve az új országalkotó néppel, oly magas foku kulturát tudott felmutatni, mint a milyenről a történelem megemlékezik.

Most már áttérek feladatom másik felének megoldására. Az agathyrsek és dákok kora között a géták laktak Thráciában, egy más részük az Al-Dunától északra a Havas-alföldön, Erdélyben s Magyarország déli részeiben.

Herodotos legelőbb IV. könyvének 93-ik fejezetében említi a gétákat. Leírja Dareios útját, ki a mint a Hellespontoson vert hidon átkelt, vidékenként különböző módon örökitette meg átvonulásának emlékét. Legtöbbször oszlopokat emeltetett, amelyre saját személyét és testi tulajdonait dicsőítő szöveget vésetett, vagy pedig átvonuló katonáival egy meghatározott helyre egyenkint egy-egy követ vetetett s ily módon a nagy sereg hatalmának jeléül egy óriási kőhalmazt hagyott hátra.

A Tearos-folyónál egy oszlopot emeltetett s erre a követ-

kező szöveget vésette: „A Tearos-folyó forrásai az összes folyók között a legjobb és legszebb vizet szolgáltatják; hozzájuk jutott a skythák ellen indított hadmenetében az egész emberiség legjobb és legszebb férfiai, Hystaspes fia, Dareios, a perzsáknak és az egész szárazföldnek királya“.¹

Mostan pedig újból átadom a szót Herodotosnak, hogy közvetlenül szemlélhessük az ő felfogását és ismereteit a gétákról.

Dareios innen (ezen oszloptól) tovább vonult, de mielőtt az Istroshoz jutott,² előbb a halhatatlanság tanát valló gétákat igázta le. Mert a Salmydessost birtokló thrákok, továbbá az Apollonia és Mesambria városán túl lakó úgynevezett kymrianák és nipsaiusok kardcsapás nélkül meghódoltak Dareiosnak. A géták azonban macskoskodásuk miatt azonnal leigáztattak, pedig a thrákok között ők voltak a legbátrabbak és legbékésebbek. Halhatatlansági tanuk a következő: hitük szerint ők nem halnak meg, hanem az elhunyt elmegy Salmoxis istenhez, a kit némelyikük Gebeleizissel azonosít. Minden öt évben kisorsolnak egyet maguk közül és követül küldik Salmoxishoz, mindannyiszor megüzelve általa kérelmüket; elküldése pedig a következőképen történik: néhányan, akik ki vannak közülök rendelve, három-három lándzsát vesznek a kezükbe, mások pedig a Salmoxishoz küldendő követnek a kezét és lábát megragadván, a levegőbe dobják és a lándzsa hegyekre vetik. Ha így átszűrva meghal isteni kegynek tekintik, de ha nem hal meg magát a követet okolják, aki állításuk szerint rossz ember s ha őt vádolják, akkor mást küldenek el, akinek még életében adják át üzeneteiket.

Ugyanezek a thrákok a mennydörgés és villámlás alkalmával nyilakat lőnek az ég felé s fenyegetik az istent; mert hitük szerint nincs más isten a világon.

„Amint én a hellespontosi és pontosi görögöktől hallottam, mondja Herodotos, ez a Salmoxis rabszolga ember volt Samosban, még pedig Pythagorasnak, Mnesarchos fiának a szolgája; itt azután felszabadult, nagy vagyont szerzett, mellyel hazájába visszatért. Minthogy pedig a thrákoknak rossz és meglehetősen ostoba élet-

¹ Herod. Tört. K. IV. 91.

² Herodotos Tört. K. IV. 93 és a következők.

módjuk volt, ez a Salmoxis, aki ismerte az ión életszokásokat és a thrákokénál nagyobb műveltsége vala, minthogy görögökkel érintkezett és a görögök között a legkiválóbb bölcselővel, Pythagorassal, — ő tehát épített egy termet, a melyben a legkiválóbb polgárokat fogadta és vendégelte meg s azt tanította, hogy sem ő, sem vendégei, sem ezeknek összes utódai nem fognak meghalni, hanem olyan helyre fognak jutni, ahol minden jónak birtokában örökké fognak élni.

Mialatt azonban az említett dolgokat tette és hirdette, azalatt egy földalatti házat készíttetett; mikor azután a ház egészen elkészült, eltünt Thrákiából s a földalatti házba szállván le, három évet töltött el benne. Társai nagy hiányát érezték és halottként gyászolták; a negyedik évben azonban ismét megjelent a thrákok között s így elhitték, amit Salmoxis tanított. Így cselekedett ő szávaik szerint.“

„Én azonban ezen ember történetében, valamint a földalatti házban sem nem hitetlenkedem, sem valami erősen nem hiszek; hanem azt tartom, hogy ez a Salmoxis sokkal előbb született Pythagorasnál. Akár ember volt azonban Salmoxis, akár a gétáknak valamely nemzeti istene, vele tovább nem foglalkozom.“

„Midőn tehát a gétákat, kiknek ilyen a hitük, a perzsák leigázták, ők is követték a többi sereget.“

A IV. könyv 118. fejezetében leírja Herodotos, hogy a skythák szorongattatásukban követeket küldöttek a szomszédos népekhez s figyelmeztették őket azon körülményre, hogy miután Dareios az Istrosra is hidat vezetett s azon áthaladva az összes ellenálló népeket leigázta, köztük a gétákat is, ennél fogva a veszedelem nemcsak a skythákat fenyegeti, hanem mindannyiukat. A követek szövetségésre szólították fel tehát őket. Többen megígérték a segítséget a skytháknak, de az agathyrs, neurus, androphagus, melanchlainus és taurisi fejedelmek így válaszoltak a skythák követeknek: „Ha nem sértettétek volna meg előbb a perzsákat és nem kezdetétek volna meg a háborút, akkor kérelmetek, melyet most előadtok méltányosnak tünnek fel előttünk s mi azt meghallgatva szövetségre lépnénk veletek. De ti mi nélkülünk törtetek be az ő országukba és míg az isten megengedte, uralkodtatok is a perzsákon; ők tehát, minthogy ugyanazon isten ösztönzi őket, hasonlóval

fizetnek nektek. Mi pedig sem ezelőtt nem követtünk el jogtalan-ságot ezen emberek ellen, sem most nem akarjuk megkísérteni. Ha minket is meg fog támadni és betör országunkba, mi sem fogjuk azt hagyni. Mig azonban ezt nem látjuk, a magunk területén maradunk. Mert mi azt hisszük, hogy a perzsák nem ellenünk, hanem a sérelem okozói ellen jönnek.“

Ilyen feleletet adtak a skythák terveinek ellenzői, akik között az agathyrsek fejedelme is helyet foglalt.

Ezen adat bár az agathyrsek jellemzéséhez tartoznék, alkalmasabbnak tartottam itt felhozni, mert hiszen ezen választ a leigázott gétákra való hivatkozás alkalmával adták a szövetség ellenzői.

A gétákról megemlékezik Herodotos még V. könyvének fejezetében is. Ezen adatra már hivatkoztam akkor is, mikor az agathyrsek jellemzéséről volt szó.

Itt a gétákról a következőképen emlékezik meg Herodotos: „A thrákok az indusok kivételével a leghatalmasabb nép a világon; mert ha egy volna vezérök s egyetértők lennének, véleményem szerint győzhetetlenek volnának és az összes népek között a leghatalmasabbak. De ez lehetetlen s idáig sohasem fognak jutni; ezért azután gyöngék. Vidékenkint a thrákok külön nevet viselnek, de egyebekben ugyanazon szokások szerint élnek, kivéve a gétákat, traususokat és a krestoniakon túl lakó thrákokat. Ezen gétákról, kik a halhatatlanságban hisznek, már föntebb szóltam.“

Hogy a géták eleinte Bulgária területén a Duna jobb partján laktak, kitűnik Thukydides történeti könyveiből is. Második könyvének 98-ik jegyzetében szól a gétákról.

A géták Makedoniai Fülöp korában már Romániában voltak¹ s lassankint terjeszkedtek tovább. A római császárok korában már Erdélyben és Dél-Magyarországon éltek és harczoltak mint dákok a rómaiak ellen.

A gétákról megjegyezhetjük még, hogy gyermekeiket gyakran adták el rabszolgák gyanánt s a görög komédiák is tanúságot tesznek erről, a hol a rabszolgák neve a leggyakrabban: Geta és Davus. Terentius művei is tanúságot tesznek erről.²

¹ Geréb: Her. Tört. K. II. 341. lap. 97.

² Geréb J.: Herod. Tört. K. II. 341. l. 38. j.

Azon adatokon kívül, melyek közvetlenül az agathyrsekre vagy a gétákra vonatkoznak, érdekesnek tartom felhozni legalább pár szóban azt is, amit Herodotos az Istrosról, a mi Dunánkról írt. Ezen folyam mellékén laktak úgy is egy időben úgy az agathyrsek, mint a géták, a Dunára vonatkozó régi adatok pedig egyébként is érdeklődésre számíthatnak.

Herodotos az Istrost először I. könyvének 202-ik fejezetében említi. Itt összehasonlítja a matienai hegyekből eredő és a Kaspi-tengerbe ömlő Araxessel, melyen túl kelet felé a massagéták laknak, átellenben az issedonokkal. Itt így ír Herodotos az Istrosról: Az Araxest a hir nagyobbbnak is kisebbnek is mondja az Istrosnál.

Legközelebb ismét a II. könyv 26-ik fejezetében említi az Istrost. Itt magyarázza a Nilus sekélyességét, melyet az eső hiányával és a nap hevével indokol meg s azt mondja, hogy ugyanaz történnék az Istrossal, ha a nap a tél és északi szél által az ég közepéből elkergetve Európának felső része felé vonulna, amiképmost felső Libyához jön.

Ugyancsak a Nilus ismertetésével kapcsolatban emlékezik meg bővebben az Istros forrás vidékéről is, amire már korábban is céloztam. Herodotos itt ezt mondja: „ha szabad bizonyos dologról bizonytalanra következtetnem, a Nilus ép oly messzefekvő forrásokból fakad, mint az Istros. Ez ugyanis a keltáktól és Pyrene városától kezdve Európát középütt szeli folyásában. A kelták pedig Herakles oszlopain túl élnek, szomszédaik a kynesusoknak, akik Európában a legnyugatibb részében laknak. Az Istrost tehát minthogy emberlakta földön átfolyik, sokan ismerik; a Nilus forrásairól azonban senkisémit tud beszélni.“ Pár sorral tovább ezt mondja: „Sinope pedig átellenében fekszik a tengerbe ömlő Istrosnak. Így azt hiszem, hogy a Nilus ép úgy halad át egész Lybian keresztül, mint ezt az Istros teszi Európában.“

Azon legbeszédesebb adatokról, melyek az Istrosról szólnak már fentebb megemlékeztem, midőn az agathyrsek, illetőleg a géták lakóhelyének meghatározásáról volt szó.

Különlegességénél fogva nagyon érdekes adat az Istrosra és körülötte lakó népekre vonatkozólag az, melyet Herodotos V. könyvének 9. és 10-ik fejezeteiben találunk.

„Ami a thrákoktól északra eső területet illeti — így szól —

senki sem adhat pontos felvilágosítást, hogy ott miféle emberek laknak s úgy látszik, hogy az Istros tulsó része végtelen pusztaság. Az egyetlen nép, melyről, mint az Istroson túl lakó fajról értesülhettem, a sigynnák, akik méd ruhában járnak. Lovaiknak állítólag gubancos testük van, szőrük pedig vagy öt újjnyi hosszú; azonkívül kicsinyek, piszék, embert nem birnak el, de kocsiba fogva igen gyorsak s ez az oka, hogy a vidék népe kocsin jár. Határuk az Adria mentében lakó enetusokéhoz van közel s a hagyomány szerint a médek telepítették őket oda. De hogy miképen voltak ezek a médek gyarmatosai, azt nem tudom elgondolni, habár hosszú idő folyamában minden lehetséges. A Massalia fölött lakó ligurok sigynnáknak hívják a szatócsokat, a kyprosiak pedig ezzel a szóval jelölik a dárdákat. A thrákok állítása szerint az Istroson túl méhek tanyáznak, melyek miatt lehetetlen tovább hatolni; de véleményem szerint szavaikban nagyon kevés a valószínűség, mert ezek az állatok fázékonyak s az északi vidék bizonyára a hideg égélj miatt lesz lakatlan. Ennyit mondanak erről a vidékről; a tengerparti részt Megabazos perzsa hatalom alá hajtotta.“

Utolsó helyen a VII. könyv 10-ik fejezetében emlékezik meg Herodotos az Istros folyóról. Itten Xerxes előtt beszédet mondanak előbb Mardonios, majd utána Artabanos, Xerxes nagybátyja. Dareios hadjáratának megvitatásáról és egy új, a görögök ellen vezetendő hadjátról van szó, mely alkalmat nyújtott a szónokoknak, hogy véleményüket pro és kontra kifejthessék.

Artabanos szónoklata közben így emlékezik meg az Istrosról:

„Ha a görögök ránk csapnának hajóikkal s tengeri csatákon győzve a Hellespontoshoz hajóznának és a hidat lebontanák: ez, uram, borzasztó volna. Mindezt pedig nem a magam feje után képzelem el; hisz mily kevés híja volt, hogy bennünket ilyen csapás nem ért, mikor atyád a thrák Bosporuson és az Istros folyamon hidat vervén, skytha földre vonult. Akkor s skythák mindenféleképp igyekeztek rábeszélni az iónokat, akikre az Istros hidjának őrizete bízva volt, hogy tegyék lehetetlenné az átkelést.“

Az ismertetett adatok nagyon bőven igazolják azon érdeklődést, amely Herodotos művei iránt hazánkban mindenkor mutatkozott. Legutóbb Schwarz Gyula neves történettudósunk és kritikusunk tette élesebb bírálat tárgyává Herodotos műveit s főként a

számos mondái és mesés részletét szállította le való értékére. Fejtegetései alaposságuknál fogva a külföld figyelmét is magukra vonták, de Herodotosnak tekintélyét az ő szigorú kritikája is érintetlenül hagyta.

A felhozott részletek is úgyszólván mindenütt magukon hordják a valószínűség, avagy a valószínűtlenség bélyegét. De bármit mondjunk is Herodotos felhozott adatainak történeti vagy geographiai hitelességéről, annyi bizonyos hazánk földjének történetére vonatkozólag sem bővebb sem régibb írásos történeti adatot nem találunk.

Főként ezen szempont vezetett engem akkor, mikor Herodotos mindazon történeti adatainak ismertetésére vállalkoztam, melyek az agathyrsekre és gétákra mint megyénknek a történeti kútfők szerint kimutatható legrégibb lakosaira vonatkoznak.

Déva, 1905. márczius 8-án.

Ballun Ernő.

Magyarország középkori történeti emlékei.*

A muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősege társaságunknak ajándékképen küldte „Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon“ című két hatalmas kötetből álló díszművet azzal a kikötéssel, hogy annak anyagát felolvasó ülésein a nagyközönséggel ismertesse. Ennek a kötelességnek akar a mai felolvasás első ízben eleget tenni, midőn Magyarország középkori történeti emlékeiből egynehányat részint az album elméleti anyagának, részint a történetírás eddigi eredményeinek felhasználásával magyaráz. De nem csupán az egyszerű magyarázatra szorítkozunk. Régi igazság az, hogy az emberi gondolat a legélénkebb, a legközvetlenebb hatást úgy gyakorolja, ha képekbe öltözik vagy képekhez kapcsolódik. Ez az igazság a tudományos adatra is alkalmazható, ha képekkel segítjük az emlékezetbe vagy képekkel tesszük jelentését világosabbá. Éppen azért a mi középkori magyar történeti emlékről szólunk, azt az ajándékba nyert díszmű illusztrációiból készült képekkel is bemutatjuk.

A történeti emlék különben is első sorban látni való és csak azután való elmélkedésre. A mikor szemléljük, képzeletünket hatalmasan izgatja az a varázs, amit régiségének köszönhet. Az idő ereje megkapja érzéseinket, midőn egy oklevelet látunk az első királyok idejéből, midőn szemünk végig siklik egy szoborművön, mely több százszor idősebb, mint önmagunk élete. Mikor betelünk a fenség érzetével, mit az idő nagy arányai kiváltanak, jön csak a tudományos gondolat, mely megmagyarázza a történeti emlék jelentőségét, szerepét és tanúságát a történelmi törvény szempontjából. Ami megmaradt a múltból, az első sorban a szívünkhöz közel álló ősök *emléke*, egy letűnt kor gondolat- és érzésvilágának jelzője. De másodsorban adalék a historikus számára, hogy az

* A felolvasást most már néhai Egyed Mózes főreáliskolai tanár a tárgyalat történelmi emlékek képeinek vetítésével kísérte.

emlék mögött rejtett emberi és nemzeti lélek szövevényeit feltárja, a történeti cselekvés törvényeit felállítsa.

Nézzünk tehát egy néhány történeti emléket a magyarság középkorából, de ne feledjünk el egyszersmind egy-két tanúságot is levonni látásukból, szemléljük őket mint emlékeket és tanúságokat egyaránt.

A sort egy híres oklevéllel, a pannonhalmi apátság alapító oklevelével kezdjük, mely a kiállítási dátum szerint 1001-ből származik. Mint ilyen egy idős a magyar állammal, a magyar királyság intézményével és a kath. egyházi szervezettel. 1001-ben koronáztatta meg magát István király az állítólag a pápától nyert koronával s vetette meg így a keresztény magyar királyság alapját. Súlyos küzdelmek, hatalmas válságok leküzdése előzte meg ezt az alakulást. Kegyetlen kézzel és hívő lélekkel törte össze István a törzsszervezet maradványait, teremtette meg a nemzetgyűlés jogának elbirtokolásával az abszolút középponti hatalmat, frank mintára szervezte az ország igazgatását és elhatárolta a magán vagyont, a köz-, a királyi vagyontól. Ez államalapítás bázisa a Géza fejedelemtől kezdeményezett kereszténységnek a nemzetre erőszakolása volt. A gyors és erőszakos térítés gyümölcse lett, hogy István független egyházi hierarchiát teremthetett. Tizenkét püspökségre számíthatott, a Pseudo Izidorus-féle Dekretáliák értelmében primatusi jogot, így más érsekségtől való teljes függetlenséget biztosított az ő nemzeti egyházának. Így nem csodálatos, hogy II. Sylvester pápa Istvánt új keresztény népével együtt szívesen fogadta a keresztény közösségbe, őt kiváló kiváltságokkal ruházta fel s talán koronát is küldött neki. Az a magyar egyház, melynek két érseksége már az első időszakban általánosan ismeretes, főleg a bencések szorgalmas térítésének műve volt, kik nemcsak az aszkézisben, hanem a mezői munkában s a tanításban is elől jártak.

Kolostoraik közül, melyek a tudományos, gazdasági, művészeti, ipari életnek középpontjai, az első kórházak és szállók is voltak, legelső a pannonhalmi, melynek alapját talán még Géza vetette meg, de a mely mindenesetre István uralmának első éveiben készült el. Pannoniai Szt.-Márton tiszteletére épült. Mikor az István ellen fellázadt Koppányt legyőzték, István egész Somogy népét a kolostornak akarta ajándékozni; de az urak lebeszélték tervéről, mert

kár annyit adni az egyháznak. Erre István a lakosság dézsmáját, mindenből a tizedet, még a gyermekekből is a 10-iket adományozta a kolostornak. Erre a Koppány-féle felkelésre utal is a pannonhalmi apátság *alapító oklevele*, melyet itt bemutatunk. A kiváltságok gazdaggá, hatalmassá tették ezt az apátságot, melynek főnöke püspöki jelvényeket használhatott. Három mértföldnyire mindenütt az ő birtokai voltak. Udvara tele volt kézművesekkel, cselédekkel, mert szerzeteseinek „úgy kellett fogadni a vendéget, mintha maga Krisztus volna.“

A latin oklevélen elől Krisztus monogrammjá látható: szövege bevezetésében István jelzi, hogy Anasztáz apát közbenjárására az apátságnak olyan kiváltságokat ad, minőket a montecasinoi élvez. Majd elmondja, hogy Koppány lázadása alkalmából „Somogyvármegye ki akarván üzni engemet atyáim székéből“ fogadalmat tett Szt.-Mártonnak, hogy győzelme esetén a vármegye tizedét nem a megyei püspöknek, hanem a monostor apátjának adja. Ezért a püspök határozatai ellen ne tegyen, mert „tudja meg, hogy ítéletnapján velem lesz dolga az élők és holtak istene előtt.“ Biztosítja a szerzeteseknek apátválasztó jogát s a megválasztott apát tetszése szerint nyerhet bármelyik püspöktől felszentelést, a misét is, mint a püspök oly sarúban végezhesse stb. Alant „István felséges király úr jegye“ s a monogramm. Domonkos püspök vicekancellár készítette. Majd egy befejező rész az 1001. dátummal.

E híres oklevél úgy kiállítási módjára, mint szövegére nézve a III. Ottó-féle oklevelek szolgai másolata. De mert az első ránk maradt alkotása a királyi kancelláriának, István reformáló szellemének egyetlen írásos bizonyítéka, kegyeletünkre igazán méltó. Nem feledkezhetünk meg azonban annak felemlítéséről sem, hogy lapos, pogácsa alakú pecsétje, mely hátára van ragasztva, Kálmán király 1109. évi pecsétjével azonos. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy 1747-ben Mansi János Domokos hitelességét kétségbe vonta. Azóta számos történetíró védte vagy tagadta hitelességét. Az újabb történetírók közül Fehérpataky L. és Erdélyi L. hitelesnek mondják. Karácsonyi János szintén s csak a záradékot tartja későbbi toldásnak. Kaindl szerint az 1035—38. évekből való. Pauler Gyula az egészket hamisításnak tartja, mert az oklevél semmi egyéb, mint polemia a veszprémi püspökséggel és 200 esztendő

jogoknak összefoglalása. Pauler Urias apát hangját fedezi fel benne a XIII. századból, kitől a veszprémi püspök a tizedet el akarja vitatni. Az érvek, melyek a hitelesség mellett szólnak, nagyon meggyőzőek, úgy, hogy semmi okunk sincsen Pauler véleményének elfogadására. Épen azért a pannonhalmi oklevélre olyan pietással tekinthetünk, a milyet megérdemel az az írat, mely a magyar keresztény monarchia megalapítójától származott a legmagyarabb szerzetesrend felvirágzásának és dicsőségének javára. Az új magyar királyság első viharos időszakából, mely a mint látni fogjuk, az első szent koronát is elpusztította, alig maradt fenn királyi oklevelünk. Mindössze 5 maradt az utókorra. Gazdagabbak vagyunk már a XII. századból eredő oklevelekben, mert mintegy 70 darab maradt reánk ez időszakból. A legérdekesebb ezek közül Kálmán király oklevele az 1109. évből, melyet a Veszprém völgyben fennállott apácakolostor részére adott. Ez az oklevél királyi pecsét alatt szóról-szóra átírja Szt.-István királynak az apácakolostor részére adott *görög szövegű* adománylevelét. Az oklevél felső részén a görög oklevél szövege áll, melyben István elrendeli a szentséges istenanya székhelyi monostorának építését, fölszerelését és eltartását Veszprémben. Majd felsorolja a kolostornak adott adományokat és kiváltságokat. Azután következik Kálmán pecsétje, majd latinul az átíró és megerősítő királyi határozat: Ebben a részben elmondja Kálmán a megújítás okát. Szt.-István oklevele az ő pecsétjével megpecsételt viaszba volt göngyölve. Bizonyos perlekedések miatt az oklevelet felnyitották. A per megszűnt és a régi oklevél hitelének a felbontás által való megsemmisülése miatt új oklevélre volt szükség. „A régi oklevelet pedig, mely a monostor szerzőjének nyelve szerint görögül íratott, azért jegyeztük — végzi a latin oklevél fel, hogy a réginek és újnak egyezéséből az igazság bizonyos volta kitünjék.“

Ime egy görög oklevél a szent király parancsából, ime annak bizonyítéka, hogy görög apácák is beleilleszkednek abba a kereszténységbe, melyet kizárólag nyugatinak szeretünk feltüntetni. Bizonyos, hogy az a kereszténység, mely olyan kozmopolitává s olyan nemzetietlenné tette a királyi udvart, a hol az egyik trónörökös, a németes Henrik (csak későbbi századokban alakult magyaros Imrévé), a másik a görögös Vezul névre hallgatott, mely idegenből származott családokat dédelgetett, nemcsak nyugat felől

kapta a maga harczosait, hanem szórványosan keletről is. Hogy a magyar szent király pedig, kit idegen gondolatvilág táplált s csak indulataiban mutatta a magyart, készséggel állít ki görög oklevelet a görögöknek, csak folyománya Henrik fiához intézett intelmei azon tételének, hogy az idegeneket és műveltségüket meg kell becsülni. Nem kell megütköznünk ezen. István király helyzetének és gondolkodásának természetes következménye volt. István királyra ugyanis erős hatása volt III. Ottó császárnak, Theophania görög hercegnő fiának, ki a régi római görög birodalom feltámasztásáról álmódozott s valóságos graeco mániát ébresztett.

Az elmondottak után tehát lehet csodálkoznunk azon, hogy Szt.-István görög oklevelet állíttatott ki. De mennyi polgár-háborúnak kellett lefolynia addig, míg a Szt.-István merőben idegen jellegű reformakciója egyensúlyba helyezkedett a nemzeti szellemmel. Szt.-László és Kálmán hatalmas egyéniségeire volt szükség, kikben összhangzóan jelentkezett a keresztény és magyar s kiknek erős középponti kormányja nem mint absolutizmus és barbarizmus, hanem mint a nemzeti akarat törvényes kielégülése és nemzeti érület tetszett fel.

A nemzetivé és erőssé vált királyság élén később épen ezért nem valami szívesen üdvözölte a magyar nemzet III. Bélát, ki Mánuel görög császár udvarában nevelkedett. A nemzeti sovinizmus azonban csalódott. Olyan erős volt már ekkor a nemzeti lélek a keresztény Árpádok sarjaiban, hogy a bizantinizmus hazájában sem tört meg s nem vetközött ki eredetiségéből. De emellett III. Béla Konstantinápolyban egy csomó új dolgot tanult meg, mellyel a személye iránt csakhamar barátságosan hangolódott nemzete javát szolgálta. Így az ő érdeme az írásbeliség behozatala. Bemutatjuk azt az oklevelet, mely 1181-ben az írásbeliséget elrendelte.

„Mivel az emberi természet gyöngesége miatt a megtörtént dolgok emlékét idő folytán könnyen elrabolja a feledékenység, méltó írással örökíteni és erősíteni meg minden ügyet, a mely törvényes egyének közt létrejött, hogy az írás ereje és alkalmas férfiak tanúskodása által is sértetlenül fenmaradhasson. Amit én Béla, Magyarország illustrissimus királya meggondolván s a jövőben megóvni kívánván felségemet attól, hogy előttem tárgyalt és befejezett bármily ügy megsemmisüljön, szükségesnek találtam, hogy

minden dolog, amely jelenlétemben megvizsgáltatott írásba foglaltassék“ — szól III. Béla bölcs szava mihozzánk e levélből.

Ez az oklevél teremtette meg mint közjogi hatóságot a királyi kancelláriát, melynek tisztviselői a kancellár, alkancellár és a notáriusok voltak, tette a királyi udvart az ország első hiteles helyévé. Ez a kancellária szabott divatot az oklevelek kiállításának. A bemutatott oklevél alapján a cirographum alkalmaztatott, vagyis az ABC betűi ketté vágva. A ketté vágott betűk alsó része az okirat másik példányának felső részén volt olvasható. Ezzel az okírat-hamisítást akarták megnehezíteni. Jegyezzük meg Magyarország első igazi kancellárjának nevét, Katapán mester fehérvári prépostot. Talán éppen ez időben lehetett Belae régis notarius az az Anonymus, kitől az első magyar krónika származik, kiben egyszer Adorján erdélyi püspököt, máskor Pous mestert sejtik.

Ha büszkeséggel tekinthet a magyarság régi történetének eme megmaradt okleveleire, melyek a királyság hatalmának igazi aranykorszakából származnak, annál inkább fájlathatja a középponti hatalom süllyedésének időszakából annak az oklevélnek pusztulását, mely a királyi hatalom és nemesi szabadság egyensúlyát kereste, mely a magyar rendi alkotmánynak alapkövét lerakta. Az 1222. évben kiadott aranybulla, melyet pedig 7 példányban a kereszténység és az ország legelső hiteles helyein őriztek, elveszett s tartalmát, mely a királyi hatalom körét s a nemesi szabadság határait az eddigi jogfejlődés alapján tisztázza, csak egy 1318 körül kiállított hiteles átiratból ismerjük. Lényege beleolvadt a magyar jogi gondolkodásba; becsesebb volt a magyarságnak, mint az angol-ságnak az a rideg, egyes pontjaiban ugyan az aranybullánál magasabb szellemű szerződéses oklevél, melyet „magna charta libertatumnak“ neveznek; záró pontjában a királlyal szemben alkalmazható fegyveres ellenállás joga, a jus resistendi, megvédte az alkotmányt minden merénylettől, a királyi hatalomkör magyarázata világosan kifejezésre juttatta annak a nemzet akarátában való gyökeredzését; az arisztokratikus áramlatokkal és a beszivárgó hűbéres elemekkel szemben megingathatlanná szervezte a nemesi szabadságot és egyenlőséget. Szóval belesimult a magyar politika és jog életének minden nyilvánulásaiba, mint a vér hulláma minden izomba és minden idegbe. Közjogi paradoxonjaival is igazi tükre és igazi

szükséglete volt a magyar léleknek. Így hát nem baj, ha őseredei formájában nem is tisztelhetjük ezt a drága oklevelet, mint szent történeti ereklyét, hiszen fő, hogy lényegét sugározza a magyar történelem mindétig. Mégis fáj, hogy formáját is nem tisztelhetjük. Valamit mégis bemutatathatunk belőle, annak az arany pecsétnek képét, mely róla lefüggött s mely az aranybulla nevet juttatta neki.

II. Endrének két aranypecsétje maradt meg. Az egyik a bécsi titkos levéltárban levő Tota asszonynak, a másik pedig a Kállayak levéltárában levő és a Brebiri grófok őseinek adott királyi adománylevélen függ. Az első 1221-ből, a második 1224-ből való (aranypecsét Magyarország legsiralmasabb időszakában!) Mivel mindakettő azonos, ilyennek kellett függenie az aranybullán is. A pecsét előlapján a bajusztalan, nagyhajú Endre trónon ül, fején nyitott királyi korona, jobb kezében lilomos végű királyi pálca, baljában kettős keresztrel ellátott ország alma van. Jobbról a nap, balra a félholddal övezett csillag van. Körirata Andreas di gra Hungie Dalm Croa Romae Svie, Lodemeriq rex. A pecsét hátlapján az akkori magyar királyi címerpaizs látszik. Körirata: Sigillum secundi Andree Tercii Bele Regis filii.

Lássunk még egy jelentős oklevelet az utolsó Árpádok korából. 1273-ban történt, hogy a német választó fejedelmek Habsburg Rudolfot, a szegény sveici grófot német római királynak választották, kit Ottokár cseh király, a magyar uralkodóház veszélyes ellensége, Magyarország területi egységének állandó réme nem akart elismerni. Habsburg Rudolf és Ottokár között élet-halálharc indult meg. Kettőjük közül csak az győzhetett, ki a magyar király segítségét megnyerheti. A magyar király, Kún László először Ottokárral szövetkezett s ha ez a szövetség fenmarad, ma a Habsburg-dinasztia csak a történelem egy-két oldalán szerepelne. A magyar király gyámja, Pektári azonban ezt a szövetséget felbontotta, IV. László hatalmas sereggel Ausztria felé indult, mikor Ottokár elszigetelten, kénytelen volt Rudolf előtt meghajolni, Ausztriát, Stíriát, Karintiát és Krajnát győzelmes vetélytársának átengedni. E pillanattól kezdve azonban Ottokár végső leszámolásra készült, mire felesége Kunigunda is izgatta. Habsburg Rudolf ezért nagyon ápolta a magyarokhoz való viszonyát, a pápának „kedves szövetségese és barátja a magyar király” nagynénjének, Margitnak szentté avatását

javasolta s bizonyára ismételte a mázos szavakat, a mikkel azelőtt is elhalmozta a magyarokat: „Gondja lesz arra, hogy az a nagy-szerű és világhírű magyar királyság régi dicsőségébe visszahelyez-tessék.“ „Lászlót, Magyarország királyát és Endrét, Szlavonia her-cegét, a mi igen kedves fiainkat úgy szeretjük atyai öleléssel, mint húst a mi húsunkból, mint csontot a mi csontunkból.“ Szüksége is volt a magyar király jóindulatára. Ottokár ugyanis ügyes diplo-máciával a német fejedelmek egy részét semlegességre birta, más részét pedig megnyerte magának. Ügyét a szlávok között pedig mint szláv eszmét portálta. Rudolf tehát a rá várakozó küzdelemben kevés erőre támaszkodhatott. Szüksége volt hatalmas szövetségre s a Habsburgok szerencséje meg is szerezte ezt neki. A magyar királyt újból megnyerte magának. Bécsben 1277 július 12-én szövetséget kötött vele. Ennek oklevelét mutatjuk be mostan. Szól pedig ez az oklevél magyarul a következőképen: „Rudolf, Isten kegyelméből a rómaiak királya, minden Krisztus hívőknek, akik az írásunkat lát-ják, üdvöt és minden jót.“ (következik az arenga, az oklevél beve-zetése.) „E gondolattól . . . vezéreltetve, Lászlóval, Magyarország híres királyával, legkedvesebb barátunkkal, teljes egyesülést, barát-ságot és rokonságot kötöttünk, hogy egymást kölcsönösen min-denben tettel, tanáccsal, kedvezéssel segítsük, amint azt az idő, hely, alkalom, szükség vagy hasznunk vagy mieink haszna megkö-veteli, minden vonakodás vagy huzódozás nélkül. Egyszersmind megállapítván, hogy András, Szlavonia és Horvátország hercege, Magyarország királyának testvéröccse és leányunk: Clementina kö-zött immár végbement eljegyzést . . . házasság kövesse. És hogy ez annál szilárdabbul megálljon, legkedvesebb első szülött fiuink-kal, más ország nagyjainkkal, báróinkkal és rokonainkkal a szent keresztre esküt tétessünk, jelenlétünkben saját lelkünkre és szintén jelenlévő s velünk egyetértő legkedvesebb nőnk lelkére, a követ-kező (magyar) urak, u. m. Ladomér váradi, Timót zágrábi püs-pökök, Loránt bán, Aladár királynői étekfogómester, Demeter fe-jérvári prépost előtt, a kik viszont megigérték és fogadták ünnepé-lyesen, hogy követeinknek, kiket Magyarország hírneves királya legkedvesebb rokonunkhoz küldenénk, a nevezett királlyal hasonló módon ugyanily esküt tétetnek s ország nagyjaitól és főuraitól is hasonló esküt vesznek. És követeinknek befog mutattatni András

herceg is, hogy megtekintetvén, ha jelentősebb fogyatkozása nincs, az eljegyzés érvényben maradjon. Hit alatt ígértük ezenkívül, hogy mindazokat a szerződéseket, a melyiket említett barátunkkal, a magyar királlyal . . . a cseh király ellen kötöttünk, hűségesen megtartandjuk és a nevezett cseh királyhoz a magyar király követével ünnepies követeket küldünk, a kikkel megintetjük és sürgősen felhívjuk őt, hogy a magyar királytól és Magyarországtól elfoglaltakat adja vissza s az okozott károkért és sérelmekért, a mint tartozik is, tegyen eleget; máskülönben a nevezett barátunkkal történt előbbi megállapodásokat híven és sértetlenül megtartjuk. Ígértük és ígérjük ezenkívül, hit alatt, hogy mindazokat a várakat, erősségeket, városokat, falvakat, földeket, a melyeket a nevezett cseh király elfoglalt . . . avagy a mi időnkben az osztrákok, stájerok vagy karantánok elfoglaltak s mi eddig vissza nem adtunk, saját költségünkön és fáradságunkkal visszaszerezzük, olyképen azonban, hogy a visszaszerzésben, ahol és a mikor szükséges leendő, a nevezett magyar király nekünk vagy maga vagy embereivel segítségünkre lesz; megtartván Magyarország, Ausztria, Stiria és Karinthia régi határait, mire nézve mindkét részről főurak és biztosok fognak annak idején kiküldetni.

Hasonlóképen hit alatt ígértük és ígérjük, hogy a magyar király hűtlen alattvalóit, akár főurak, akár a király udvarából vagy egyébünnen valók legyenek, nem fogadjuk vagy engedjük be országunkba, ugyanerre viszont a magyar király is kötelezve lévén. Továbbá, hogy az országunk határain lévő gonosztevőket megzabolázzuk . . . a mit a magyar király a maga országára vonatkozólag viszont szintén meg fog tenni, szükség esetében egymásnak kölcsönösen segítségére lévén. Továbbá, hogy a magyarországi kereskedők lefizetvén a szokásos, igazságos vámokat, személy szerint és áruikkal összes országainkon és földjeinken át szabadon közlekedjenek és minden kiváltságaikkal éljenek; a szokatlan és túlságos vámokat teljesen eltörölvén. S ugyanezt a magyar király is saját országaiban és földjein szintén eképpen tartsa meg. Hogy pedig ily módon megkötött rokonság és barátság többek előtt nyilvánvalóvá legyen, jelen levelünket, melyet a magyar királynak adtunk, saját pecsétünkkel és udvarunkban tartózkodó, alább méltóságai szerint megnevezett országnagyjaink pecsétjével is megerő-

sítettük.“ Ez országnagyok Frigyes salzburgi érsek, Lajos rajnai pfalzgraf és bajor herceg, Albert szász herceg. Az oklevélen azonban, mely a két uralkodó közt családi, védő és dacsövetséget, valamint határkiigazítási és vámszerződést tartalmaz, Magyarországot pedig Európa keletén döntő hatalmasságnak bizonyítja, nem a nemes országnagyok, hanem a magyar küldöttek pecsétjei láthatók.

Ezt a szerződést november 11. Hainburg mellett lefolyt fejedelmi találkozáson a két uralkodó élőszóval is megpecsételte. A fiatal gyermek királyt Habsburg Rudolf fiának fogadta, majd Bruckba ebédre hívta.

A háboru kitört. Rudolf hívta Lászlót: „Kelj fel édes fiam, kedves barátom!“ László mintegy 15000 főnyi sereggel, a németek 30—40000 emberről beszélnek, indult segítségére, a mire égető szüksége volt, mert Rudolfot országa cserben hagyta, mindössze néhány ezer emberből állott serege. Bécs városa nyíltan felszólította Rudolfot, hogy ne keverje bajba. Ilyen körülmények között úgy várta a magyarokat, mint a „Messiást.“ A döntő ütközet a Morvamezőn Stillfried és Dürnkrut mellett 1278. augusztus 26. a szövetségeseeknek (kik a harc előtt összejártak, együtt ettek, ittak, fraternizáltak, mintha barátok lettek volna) fényes győzelmével, Ottokár halálával végződött. A magyar fegyverek dicsőségesen emelték a Habsburg-házat a történelem döntő tényezői sorába. Sors bona, nihil aliud. A hatalmas szövetséges pedig, kinek segítségével a Habsburgi párti krónika szerint „könyörgött“ az öreg király, ment haza gazdag zsákmányával, hogy a pozsonyi ferencrendiek szép gótikus temploma befejezésével örökítse meg a híres győzelmet. Rudolf odaajándékozta Alsó-Ausztriát és Stíriát fiainak — sőt mi több, 1290. augusztus 31-én még Magyarországot is Albert fiának. Fenmaradt az az oklevele, mely szerint „jöllehet a királyi lélek jóindulatát a római birodalom összes fejedelmeire ki kell bőségesen terjesztenünk, mégis mint a természet hangja is mondja, a legnagyobb dicsőséggel és tisztességgel a mi saját érdemes ivadéunkat méltóztatunk kitüntetni. Azért erre tekintettel Magyarország királyságát, mely köztudomás szerint néhai László király halála után számunkra és a birodalom számára üresedésbe jött... fenséges Albert fejedelemnek, ausztriai hercegnek, a mi legkedvesebb fiunknak, hogy az tőlünk és a birodalomtól hűbéri címen örökké birja... engedélyezzük és adományozzuk,,.

Forduljunk azonban a politikai okmányoktól a művészet alkotásaihoz, melyek az örökké igaz és örökké szép hódoló szolgálói. Az Árpádok korabeli magyar művészet természetesen a nyugati ízlés szellemében ápoltatott s szorosan egybefügg a kereszténység problémájával. A mint a kereszténységet nyugatról vettük át, úgy fogadtuk be természetesen a nyugat stílusát is, a félköríves és boltozatos román stílust. Magyar stílus nem fejlődhetett abban az időszakban, mikor a nyugat eszméi birkóznak a régi magyar szellem ellenállásával. A négy sarkán négy toronnyal ellátott templom válik a magyar építészeti stílussá. Miután az első királyok legnagyobb igyekezete a kereszténység elterjesztésére irányul, természetesen a templom építésében és díszítésében merül ki minden művészeti törekvésük. A behívott francia és német szerzetesek e két nép román stílusát oltják a magyar földre. E kor legjelesebb alkotása lehetett Istvánnak székesfehérvári bazilikája. A fennmaradt emlékek közül a jáki templom, melyen azonban a francia gótikára emlékeztető oszlopfők is már megjelennek, jelzi a román stílus fénykorát. Ezt az irányzatot Magyarországon feltűnő egyszerűség és kicsiny beépített alapterület jellemzi. A jáki templomban még kereszthajó sincsen. Kiváló gondot fordítottak a főkapuk kiképzésére s ebből a szempontból a jáki templom kapuja mesteralkotás. A román stílus kiváló becsű emlékeiből bemutatjuk az 1256. felszentelt jáki templomot és főkapuját, felette Krisztus és a 12 apostol szobrával, valamint a lebényi templomot, mely 1207-ben épült. Mindakettő a teljes román ízlés korából való, míg a későbbi román vagy a gótikába való átmenet időszakából való a gyulafehérvári templom, melyből két domborművet, Szt.-Mihály arkangyalt mutatjuk be. Annak bizonyítására, hogy mennyit építkeztek hazánkban a román ízlés korában, bizonyítja az, hogy emlékeink száma e korból mintegy 400.

A tatárjárás kora határolja el a román ízlés korát a csúcsíves vagyis góthikus stílustól, mely nálunk kizárólag német hatás alatt fejlődött ki. Előbb azonban egy átmeneti korszak lépett be. Ennek kiváló emlékei a szepesváraljai és zsámbéki templom többek között. Ha igaz, hogy a topuszkói ciscercita templomot II. Endre 1220 körül építette, akkor Magyarország hamarabb tért a francia eredetű 1140-ben a Suger apát építette Sz.-Denisi apátság

templommal kezdődő gothikus izlés útjára, mint Németország. De az is igaz, hogy néhány jelentékenyebb alkotást kivéve, nálunk egészen német befolyás alatt állott a csúcsives izlés, melyet a beköltözőkődő németek és a kolduló barátok (a ferencrendiek) honosítottak meg. Számtalan emléke maradt ránk — de az egy kassai dómot kivéve — nagyszerűt nem alkotott.

A kassai dóm alapját V. István vetette meg 1260—70. között, de csak az Anjouk fejezték be. Építője nem Villard de Honnecourt volt, mint hitték, hanem valamelyik német mester, kinek a hosszú építés alatt bizonyára magyarok is segítettek, pl. *Krom* István. Nem követünk el hibát, ha az Anjouk korában kiépült kassai dóm képét bemutatjuk a szent Mihály kápolnával együtt, mely még a XIII. század végéről való csúcsives emlék, valamelyik szépassági mesternek gyönyörű alkotása.

Méltatásunk igen rövidre szorítkozott az építészet emlékei körül. A magyarázatnak igen alaposnak és igen szemléltetőnek kellene lennie. Erre pedig sem időnk, sem eszközeink nincsenek. Fájdalom, nem terjeszkedhetünk ki az egyházi szobrászat méltatására sem, mely igazán magyar zamatú, valamint az Árpádházi festészet alkotásaira, melyekből rendkívül gazdag anyagot tartottak fel a szepesi és sárosi templomok (a bártfai szt. Együd templom és a topporczyi templom) freskói. Csak a kodex-festészet egy emlékét emeljük ki. A kodex-írás és rajzolás nagyon gazdag és művészi hazánkban. A XIII. és XIV. században 100-nál több hazai művész kereste meg könyvfestéssel a kenyerét.

Az 1896-iki ezredévi kiállításon s a párizsi világkiállításon bemutatott magyar műkincsek, a díszítő művészet óriás becsü alkotásai elragadták az egész világot. — Minderre élénken emlékezünk mindannyian. Az egyházi és világi dísz tárgyak óriási seregéből nehezen tudunk most egy néhányat kiválogatni, hogy gyarló reprodukciókban újból emléünkbe véssük és néhány méltató szóval kísérjük őket. Sok gyönyörűség izgatja ilyenkor a bemutatót. Az Árpádház korának bizanci izlésének, mely Európaszerte uralkodó volt, szellemében készült műalkotások között egyike a legszebbeknek az esztergomi lipsanotheka. Ez az a tábla, mely a szent kereszt erekljét foglalta magában, az esztergomi főegyház kincstárának legrégibb, XI. századi emléke. Fémomborításu zománcképei

miatt a legritkább és legértékesebb műemlékek egyike. Belseje deszka, ennek egyik oldalára aranyozott ezüst fémboríték, a másik oldalára selyem van erősítve. A fémlap középső része a XI. században készült és bizanci rekeszes zománczczal van ékítve. Középe latin kereszt alakjában ki van metszve, hogy a fakereszt, melyben az ereklye van, látható legyen. A felső részén két angyal látható övig. A középső mezőben Nagy Konstantin császárt és feleségét Ilonát, az alsó mezőben a keresztvitelt és a keresztről levétel jelenetét ábrázolja. Az ereklyetartó tábla kerete a XIII. századból való s ornamentjei már befolyásra mutatnak. A felső kép Krisztus, jobbra a szt.-szűz, lent a középen szt. Theodoros, jobbra szt. Demetrios mellképe látható. A középen jobb oldalt szt. Basilicos, balra szt. Miklós áll főpapi öltönyben.

Az 1297-ben alapított zágrábi székesegyház kincstárának legrégibb műtárgya azon elefántcsontlábla, mely négy darabból összeállítva Krisztus életéből 8 jelenetet ábrázol. A X—XI. századból származik ez az itáliai vagy dalmát eredetű faragvány. Hogy négy darabból illesztették össze bizonyítja az akanthus levélhez hasonló keretelés, melynek középső két szalagja derekán az ereklye számára készült nyílást csiszolt üveg fedi. Az egész táblát egy külön keret övezi körül, mely a XVII. századból származik és műértéke kevés.

Az Árpádok korának legrégibb műkincse az a hatalmas kürt, melyet Jászberényben őriznek s melyet hagyomány alapján Lehel kürtjének neveznek. Ez az elefántcsont kürt a X—XI. században készült, még pedig bizanci, vagyis görög izlésben. Felületét gyönyörű domború faragványok díszítik, melyek griffeket, harczoló, tornászó és zenélő lovas- és gyalog katonákat, vadászokat, kentaurusokat, oroszlanokat és sasokat ábrázolnak. A faragványok közt egy épület van, mind a két ormán a kereszt jelével. Miután a kürt ketté van hasadva, újabban egy ezüst pánt foglalja össze. Száján csorbulás van, mely a hagyomány szerint akkor támadt rajta, midőn Lehel Konrád császárt agyonlőtte. Amint ez az agyonlötés csak jámbor hagyomány, éppen úgy mese, hogy e kürt Lehel vezéré lett volna. A XVIII. század végéig csak jász kürt volt a neve, a jász kapitány viselte oldalán, ünnepélyes alkalmakkor pedig a jászberényiek isznak a szájába szorított arany pohárból, holott a

kürt hangszer, melyen egy alkalommal Káldy Gyula riadót fújt végig. Hogy Lehel vezérrel hozták kapcsolatba, az kegyes család eredménye. A mólki apátságban mutogattak egy otromba ökörszarvutkot, melyet Lehel kürtjének mondtak. Ez alapon aztán Molnár Ferencz jászkunkapitány 1788-ban megjelent művében a jászberényi kürtöt Lehel kürtjének tüntette fel s ő fogta rá azt is, hogy a csorbulás akkor állott elő rajta, mikor Lehel Konrádot főbeütötte.

A magyar középkor legdrágább, legszentebb történeti emléke azonban, mely minden nemzedék szívéhez hozzá kapcsolódott, mely mint hideg műtárgy is egy eleven közjogi valóság, egy eleven szentség — testünket, lelkünket meghajlásra készítő alkotmányos amulett — az ugynevezett szent korona. Lelkesedésünket forraló összefoglalása történeti multunknak, ki szentté és sérthetlenné teszed a legszerényebb embert is, akit veled felavattak, aki egységben simbolizalod a felségiség büszke hordozóját a királyt, minden jog forrását és a területi felségiségét a nemzetet, nehéz rólad történetirői stílusban beszélni. Nehéz a feladat, azért átadjuk a szót annak az albumnak, melyet ismertetnünk kell. (Következett a korona részletes leírása „Magyarország történeti emlékei az 1896. ezredéves országos kiállításon“ cz. diszmnű alapján.)

E leíráshoz még csak annyit fűzhetünk hozzá, hogy a koronát ékítő drágakövek értéke 3409 frt.

De mily nagy, számokban ki nem fejezhető értéke van a koronának jelentőségénél fogva. Legfőbb eszköze a koronázásnak, mely nálunk is eleinte nem volt egyéb, mint vallásos szimbolizálása az isten kegyelméből való uralkodói hatalom átruházásának valamely fizikai személyre. A koronázás azonban nálunk csakhamar hatalmas közjogi jelentőséggé vált. Betetőzése lett a trónralépésnek, mely nélkül a trónralépés jogilag be nem fejezett s a születés által megszerzett utódlás joga daczára jogilag semmis. II. Endre óta az alkotmányra tett esküvel és később a hitlevél kibocsátásával révén az alkotmány palladiuma. Csak a megkoronázott király törvényes király, azért az öröklött jog csak a koronázó nemzet, az országgyűlés hozzájárulásával lehet eleven valósággá. A koronázás eme jelentősége a régiség varázsától körül sugárzott korona jelentőségét nagyszerűvé emelte. A szt. korona erkölcsi su-

lyát azonban mintegy babonás hatalmává az a jogi elmélet avatta, mely az ősiség időszakában alakult ki s melyet a szent korona fogalmának vagy tanának szoktunk nevezni. A mikor a hűbériség társadalom bomlasztó elemei a XIV. században beleolvadnak a magyar közjogba, akkor alakul ki a szent korona elméletében a régi jogi gondolkodás leggyönyörűbb tétele. A szt. korona erkölcsi, élőszemélyiséggé lesz, mely a magyar állam, a szuverénitás kifejezője. Ő kapcsolja össze az ország rendeit s a mikor társadalmi különbségek állanak elő az előjogok hordozói között, mégis a nemesi egyenlőség politikai eszméjét teremti meg. Mikor látszólag erősíti a középponti hatalmat, szervezi a nemesi szabadságot a királyi hatalommal szemben. Mikor kifejleszti a rendi alkotmány teljét, mégis bizonyos demokratikus parlamentárizmust teremt. Gyönyörű paradoxon ez, a mennyit számtalanszor teremt a magyar politikai és jogi küzdelem, melyben sokszor a forma a lényeg, a lényeg pedig akárhányszor forma. A forma tanából folyt az, hogy a szent korona boszut áll megsértőin. Ő a közhatalom, az ország területe a szent korona földje, a királyi javak a szent korona jövedelmei, a szent korona minden birtokjognak gyökere és forrása. Az országos rendek a koronának tagjai, azért csak a királytól függenek és törvény előtt egyenlők. A szent korona teste (*totum corpus vel membrum Sancti regni Coronae*) közvetlenül csakis a király és a három országos rend közös gyűlésén, az országgyűlésen van jelen, azért az állami akarat, a törvényalkotás csak az országgyűlésen és csak törvényesen jöhet létre.

A rendi alkotmány eltűnt, a milliók jutottak az alkotmány sáncai közé, a rendi parlament helyére a népképviselői lépett, de azért a koronának mindeneket átfogó, átölő ereje, az alkotmányos tényezőknek az ő fenségében való egyesítő ereje máig megmaradt. A magyar király nem születik királynak, hanem a korona által lesz. Nem emelkedik ki a közjogi egységből, hanem abba beleolvad. A király fizikai személyisége a korona élő személyisége mellett inkább institúcióvá halványodik, míg a korona személyisége a királyi instúció mellett annál világosabban uralkodik. Általa minden jog egyedüli forrása a nemzet, mely kizárólagos tulajdonába, az ő szt. koronájába befoglalja az időnkénti királyt, nem pedig a királynak a kegyelmébe a magyar nemzetet.

Honnan, hogyan került Magyarországra e drága kincs? Erre a kérdésre kell még felelnünk. Ugy tanultuk, hogy István kereszténnyé tévén népét, és szervezvén az egyházakat, Asztrikot követségbe küldte Rómába, hogy a pápától jóváhagyást és királyi diadémot kérjen. Ezzel elkerülte volna országa függetlenségének elvesztését, ami bekövetkezett volna, hogy ha azt világi uralkodótól kéri. II. Sylveszter pápa a hagyomány szerint nemcsak koronát, hanem apostoli keresztet és egy bullát küldött a magyar fejedelemnek, melyben az apostoli király jogaival ruházta fel István a küldött koronával, mely a mai korona felső részét képezné, 1001-ben megkoronáztatta magát. Ez az elbeszélés nem fogadható el.¹ A követküldésről csak a Hartik-féle legenda, tehát a későbbi hagyomány beszél. A leghitelesebb forrás, az egykori Thietmár említi ugyan a koronát, de nem nevezi meg a pápát, különben is előadása e tárgy körül császári ízű. A Szt.-Istvánról szóló kis legenda sem a követség küldést, sem a koronázást nem említi. Sylvester bullájáról ujabban kimutatta Karácsonyi János, hogy az 1664-ben készült hamisítvány.

A pápák, kik Magyarország felett való rendelkezési joguk sürgetésében a korona küldést kitűnő fegyvernek használhatták, nem említik ezt, csak III. Ince mondja ki a XIII. században kereken, hogy a magyar birodalom koronája a szent széktől ered. Ez a körülmény világosan bizonyítja, hogy a pápa a hagyomány alapján ellenséges célzattal, fegyverül használja a koronaküldés legendáját. Istvánnak, a magyar uralkodónak nem is volt szüksége arra, hogy koronát kérjen akár a pápától, akár a császártól. Atyját is királynak cimezték, őt a magyar kereszténység megteremtőjét pedig könnyen elismerhette királynak a diplomácia, midőn keresztény szokás szerint magát saját készítésű koronájával megkoronáztatta. Követiséget bizonyára küldött a keresztény király Rómába uralkodása vége felé, mikor az egyházmegyék szervezése teljesen előrehaladt s ekkor felajánlván, commendálván országát nem a pápának, hanem a szűz anyának, könnyen megszerezhetette a pápa elismerését

¹ Az itt következő elmélet, hogy az úgynevezett szent korona felső része nem származik a pápától és hogy Szt.-István nem is kért koronát tőle, egy még nem publikált dolgozatom eredményét képezi. Itt röviden csak feleltem meggyőződésemet.

egyházi intézkedései számára s azon előjogokat, melyekből a szokás később az apostoli jogokat fejlesztette ki. De feltéve, hogy akár a pápától, akár valamelyik ötvöstől szerezte is István a koronát az 1001-ben bizonyosan megtörtént koronázásához, ez a korona a mai korban már nincsen meg.

Mikor III. Henrik 1043-ban leverte Aba Samuelt és a magyar trónra Pétert ültette, ez utóbbitól a hűbériség elismeréséül átvette Aba lándzsáját és Magyarország koronáját. Mind a kettőt Rómába küldte az apostolok sírjára. István koronája tehát elveszett.

A mai szent korona tehát nem más, mint az a korona, melyet 1074. után VII. Dukasz Mihály görög császár küldött Géza királynak. Ez a korona eredetileg nyílt volt, mert a zárt csak a baszileust illette meg. Dukasz a „császár“ nem nézte egészen „király“-nak a magyar királyt, hanem csak szebasztrokratának, fejedelemmek. III. Bélának tulajdonítják, hogy ezt a nyílt koronát zárttá alakította át, az által, hogy az István koronájával egyesítette. Nagyon valószínű feltevés ez III. Béláról, ki mint bizanczi nevelés legjobban felfoghatta a nyílt és zárt korona közti különbséget. Az István koronáját azonban nem használhatta fel e célra, mert az nem volt sehol. De koronája bizonyára volt a magyar államnak mindig, vagy régi eredetű olyan keresztje, melyből a mai szent korona felső részét alkotni lehetett, sőt ötvös is akadhatott, ki a primitívebb felső részt latin felírásokkal megkészíteni tudta, hogy egy nyitott görög korona zárttá alakíttassék.

Ne bántson bennünket az, hogy a mai szent koronában nincsen a pápa által, a szt. István által megszentelt koronából semmi. Nem tekintélyek, hanem a nemzet ereje, a közjog töltötte meg a koronát szentséggel. A magyar közjog pedig van olyan erkölcsi hatalom, min a pápaság vagy a királyi egyéniség. Sőt szebben, sőt jobban van ez így. A nemzeti cselekvés, a magyar népegyetemes munkája tette a koronát azzá, a mi. Azért erről a munkáról nem szabad soha, egy pillanatig sem megfélekeznie annak, aki viseli és annak, aki viselteti! Királynak és nemzetnek egyaránt.

Krenner Miklós.

Issekutz Antal feljegyzései az 1848—49-ben Hunyadmegyében történt eseményekről.

(Első közlemény.)

Regényt nem írok, mert ahhoz nem értek, amit itt leírandó leszek az egy kép, melyet az emlékezet segítségével papírra letenni elhatározásom — azon időkre visszagondolva, midőn serdülő ifjú koromban a 48—49-iki nagy napokat Hunyadmegyére szorítkozva egyes epizódok — események leírását tűzém ki ma feladatombul, ne tekintse az olvasó törekvésemet egyébnek, mint ama buzgalomnak, mellyel elérni kívántam azt, hogy azzal a sokak előtt tán ismeretlen akkori dolgoknak megismertetését eszközölhetem.

Feladatomban megoldandó rövid kivonatban egyes mozzanatokról, midőn sporadice megemlékezem ama időkben tapasztalt, ha szabad úgy kifejeznem magamat, néha sok fonák, de a jó intentiót ki nem záró apró történeteket is itt-ott tréfás színekben, mindazonáltal hiven a valósághoz előadni törekedem.

Hol kezdjem? Kissé bajos dolog meghatározni, de mivel olvasmányom nem képez egy novellát, melynek eleje a végével egybe függne, a szerint teszem le papírra az eseményeket, mint azok eszembe jutnak.

1. 1848-ik évnek tavaszán, midőn a Királyhágón inneni részekben ez ország részt átfutotta ama szellem, hogy mindenkire egy hazafias kötelesség teljesítése vár, Déván egy mozgalom indult arra, hogy az addig szolgabíróság alatt álló város részére az akkori kormányzéknel a községben városi tanács létesítését kieszközöljék, ápril havában a dévaiak egy deputatiót menesztettek Kolozsvárra gróf Teleky József kormányzóhoz ez érdemben, tagjai ezen deputationnak voltak Schusnek Leopold, a nagyvendéglő bérelője — a nép embere, ki Szlavonországból származván mint órásmester az ő előadása szerint hét váltó forinttal került Dévára, de

ki a becsületes munka és szorgalom által szép vagyonra teszen szert, később általánosan tisztelt egyénisége lett Dévának, sok szegényen segített, jó hazafi, jó ember volt, magyarul töredezzve beszélt, de azért esze helyén volt, a nehéz napokban szava tekintély vala, másik Krausz női szabó, Másvilági Izsák általánosan jó lelkűnek ismert ember — később Déva városának polgármestere, sőt mint ki a kártyajátékot szenvedélyesen üzte, a kártyások pápájának is elnevezetett, Májster Háni, kit a nép „fain“ embernek cimezett ki szintén polgármestere volt egy ízben Dévának, fenmaradt egy sajtóságos megemlékezés róla, midőn mint polgármester Ő felsége születése napján nagy ebédet adván, ez alkalommal Ő felségére poharat akart üríteni, nagy buzgóságában szólni nem birt, érzelmeit ujjával fejezte ki, ujjait előbb homlokára téve azt mondá: „Uraim itt voln“, azután csakhamar azokkal száját érinté e szavakat használta „de itt nem jött ki — éljen Ő felsége“ kit a jelen voltak is megélték, ha nem csalódom Gergelyfy Emilis tagja volt a deputationnak s mások. kikre nem emlékezem, a kormányzó a küldöttséget igen nyájasan fogadván, biztatá, hogy kívánságuk teljesítését érvényre emeltetni fogja, hogy aztán a biztatás eredménye által lett Déva tanácsal ellátva — azt alig hiszem, hogy valaki bebizonyítani képes volna, no de Déva a maga erején ellátta magát azon napokban tanácsal s azóta benne van a „schwungban“.

2. 48-nak október havában a Rákosdiak megtagadták mint gränitzerek Ribel hátszegei majornak az engedelmisséget, sőt Runkán nevű gränzkapitányukat vasra verve Várad Dani gränztanító vezérlete alatt ellent is álltak Ribelnek, ki zászlóaljával s egy század svalizerrel körül fogván a falut, nem volt képes a lázangó falut megfékezni, míg annak puskapora tartott, ez ellenálláshírére a Déván alakult honvédszázad s két század nemzetőr kirendeltette a rákosdiak segítségére, ki is rukkolt ezen három század, utnak indult, kiért Papfalváig, itt egy pár tudom is én minek nevezem ember megállítván a csapatot, azt mondák, ezek egyike Mezey Pali volt az egyik hős, hogy menjünk mi Rákosdra s feleségeinket s gyermekeinket itt hagyjuk? nem kellett több, proselita akadt több is s lett a vége „nem megyünk“ és lőn az, mit Mezey et Consortes indítványozának, ekkor a nép vezére, az öreg Schus-

nek is előállt, rámondván sokféle epithetont a csapatra, jól emlékszem ezen szavaira „no hát mi vagyunk brávo katonák, itt látom atalamos (alattomos) emberek csinálni a confusiot — egye meg a fene efféle gazemberek“ a trup re infecta bement Dévára, a Rákosdiak másnap megadták magukat.

Negyvennyolcban junius havában a nemzetőrség a dévai nagyudvarban tartá a reggeli órákban gyakorlatait és soknak tetszett is a parádés gyakorlat, nagy súlyt fektetének arra, hogy a csapat tudjon a fegyverrel salutálni és az „imára térdelj“ tempora, egyik szakasz káplár Izay nevű kereskedő, midőn commandirozott az „imára térdelj“ nem akkor mondá a „pihenj“ szót, midőn a szakasz féltérden levett csáköval, positióban volt, a sor végén egy kövér ember Pap Péter nevű csizmadia lett stelirozva, megunván a térdepelés buzgóságát, a glédából oda kiáltott az arra járó őrnagy Keserű Ferencre, hogy hát mentse föl a térdeplésből a sort, a másik végén lévő társát megtaszítá néha ilyenkor, e lökés következtében egyik a másikra esvén, Pap Péter uram is fölborult, lett aztán kacagás.

4. Ez időben minden alkotmányosan ment, a nemzetőrség maga tanácskozott s határozott a felett, milyen fegyvert s ruházatot kell beszerezni? egy tanácskozás alkalmával, midőn arról volt szó — el kell hogy látva legyen a nemzetőrség borjuval — fölszólalt a tömegből Izay örményes dialectussal s a sok szónok után azt mondá: „Én juhnak látom a bajut“ (jönnek látom a borjut.)

5. Megint Izay Antiról szólok, mert a dévai nemzetőrségnek az időben speciálitása volt ő, midőn Puchner, gondolom augusztus hóban (1848) Déván keresztül utazva Zarándba ment Batternay rokonaihoz beszállt a Schusnek vendéglőjébe, Izay mint káplár saját ösztönéből a nagyfogadó bejárata előtt legjobban kiöltözött két nemzetőrt föllállított őrnök — ő maga pedig boltjába sietett, hol sok vásárló volt — kisebbik fiát Lukátot üzletének ajtaja elé figyelőnek oda tette, hogy azon percben, midőn a general commandirozót a korcsmából kijönni látja, szólítsa ki. Puchner délután két órakor lejöven az emeletről, a kijáratnál lát két nemzetőrt, kik mint örök tisztelegtek a nagy katonának, de ezalatt Izay ott termett, jobb kezében tartva a fegyvert, szokásos tisztelgési modorban másik kezével hirtelen salutálván, ekkép szólt a vele szemben álló tábornokhoz: „instálom méltóságos generalis ur, én vagyok

a káplár, én tettem magának két schilbakot," de míg ezen mondatot száján kiadta, az alatt ujjával mutatott az általa örökül oda tett két nemzetőrré, persze Puchner megköszönte a fölösleges figyelmet, a két őr odahagyta, hahotára kitörve, minden rendelet nélkül a postot, a város aztán újra Isayról beszélt.

6. Izay 48-ban quartélymester volt, Isaynak kisebbik fiát Lukátsnak nevezték, kivel a quarté ügyet szokta elvégezni. Egy alkalommal Dévára huszárok érkezének, kik a quartercsinálót fölkeresték. „Már megint jöttek haszárok te Lakáts"! „Hát aztán," felelé a fia, az apa újra: „hátazsán, hátazsán", hát aztán ez így ment fölválva egy darabig, „tenném Schusneknál megharagszik rajtam, tenném Lakáts a főbirónál (dirigens főbíró volt a megyében) sok írás van, a pastamester — pastamester, Lizi néni (Sofalvi mészáros neje) jól tutsz küldött egy bélpecsenye, Lupsa megkért, a mósa (bába) beteg, hát kinél teszel, hát a pokalba, mondá Lukáts, a pokalba, a pokalba mondogatták egymásnak, míg a lován künnülő huszár ráförmed a quartermesterre, mire Izay sem veszi tréfára a dolgot azt rendelé fiának, te Lakáts! tégy Schusneknál 10 huszár s így mind rendre, akár haragszik rajtam, akár nem!" Így is lett.

7. Mikor a magyar sereg szaporítására egy zászlóalj székhelyhatárőrt küldöttek a római sánczokhoz — s Déván keresztül utazott e zászlóalj — azt nem quartelozták be Déván, hanem Szántóhalmán, itt egy napi pihenőt tartottak, egész Déva apraja-nagyja kiment Szántóhalmára, hol az uri nők a közvitézekkel a falu korcsmája előtt nagy melegben csárdást táncoltak, tolnai lakodalmas nótára, ez volt Hunyadban első, másnap a legénység Déván meg sem állapodva, Aradmegye felé utazott tovább s már a Piski csatát megelőzőleg 2 nappal este visszakérült Dévára s el lett szállásolva a szászvárosi útban lévő házakban. A piskii csatában részt vett szintén Arad felől az előbbi zászlóaljjal egy időben Dévára érkezett Máriási (ma Kusevich) seregnek egy zászlóalja, a legénység fehér kabátot viselt, 1 torontáli, gondolom 73. számú zászlóalj. Ezeknek fehér szűrük volt s még igen gyakorlatlan honvédség. 1 divisio Württemberg reguláris huszár s mintegy 200 lovas szabad csapat fekete fürtös gubákban. A piskii csatát megelőző napon délután a magyar sereg a piacon föl volt stelirozva, felette Bem szemlélt tartott. A piskii csata után Bem bellebb ment

Erdélybe, a dévaik őt csak akkor látták újra, mikor a temesvári vesztett csata után Lesnyeki magyar táborba jöven, az ott vesztelő magyar sereg feletti vezérletet átvette. Lüders parlamentáirével ott találkozáván, ez egy muszka törzstiszt volt, két honvéd vezetvén a fővezér elé lóháton, bekötött szemmel érkezett, Bem a vezérkar által körülvéve fogadá az érkezőt, ez lengyel nyelven kezdte küldetéséről szólni. Bem német nyelven megakasztá beszédét, úgymond „sprechen sie mit mir deutsch, soll jeden verstehen“, az első lengyel szónál megakasztván a fölszólalást, mire ez töredezett németséggel előadta urának üzenetét: tenné le ő a fegyvert. Az öreg Bem azt izené vissza Lüdersnek, hogy vonulna ki a muszka commandans Dévából egész a Piski hidig, és a mikor a Piskihidről csak egy ágyulóvész távolságra eljut, akkor tudatandja válaszáat. A parlemantair bekötött szemekkel vezetve, a két honvéd tizedes által egy tiszt felügyelete mellett a muszka tábori előőrséig elkísértetett. Az idő este felé járt, Bem a lesnyeki mezőn lévő táborn minden zaj nélkül glédába állittatta, az összes tisztet előszólítván, négyszög alakban parancsolá sorakozni, ő maga közepén a vezérkartól körülvéve, e szavakat intézte a tisztekhez: „akarnak önök tovább harcolni?“ — mire egyhangulag „igent“ mondanak. Ezután elrendelé, hogy a tisztek illető csapataik soraiban helyüket foglalják el. Ekkor egy törzstiszt, kinek nevét nem tudom, a szintén quadrumban föllállított táborhoz, a fővezér meghagyásából kérdést intéz a legénységhez, hasonlót a fentihez. Ezt egy roppant *igen* kiáltás váltá föl, melyet az egész tábor hangoztatott. Mig ezek megtörténtek, már szürküledő est lett. Alig telt le egy fél óra, s a sereg menetre kész lévén, Déva felé indittatoti. Rám nézve ez utazás feledhetlen, mivel féllábomat felsértette az előbbi napokban a bakkancs. Az előadottaknak fül- és szemtanúja voltam, amennyiben mint maródi egy botra támaszkodva, ott fityegtem a vezérkar körül, de a sereg útazásában már részt kellett vennem, mi annál szomorúbb volt, mert az út poros volt és hogy az ellenség közeledésünket a fél setét éjszakában észre ne vegye, nem az úton, hanem fölfegyverkezve az út két oldalán árkon-bokron keresztül vittek minket. Így menve, éjfél után a dévai sóstóhoz értünk, előőrseink württemberg-huszárok voltak, kik parancs ellenére berontottak azonnal a városba, hol a muszkák magukat biztonságban

érezvén, meglepettek huszáraink által, a hogy lehetett kimenekültek Horgos felé a városból, ott hagyván a piacon égő tüzeiket, úgy, hogy a muszkákból a mi embereink sokakat el is fogának.

Másnap a muszkák még mindig megszállva tarták a Piski és V.-Hunyad felé vezető utakat, Bem látván, hogy a küzdelem végzetes kimenetelű lesz — hogysem letegye a fegyvert és minthogy nem sikerült a muszkákat rábírni, hogy Piskiig visszavonuljanak — mi ha megtörténik, úgy ő fölhasználta volna ez alkalmat seregét VHunyadon át Hátszegre, illetőleg Orsovára átvinni. A benne bizó tiszteket fölszólítá a vele való csatlakozásra, hogy ezekkel a járattalan utakon, hegyeken át a legénység hátrahagyásával kiszállhasson Orsovára, illetve Törökországba. Célját elérte, mert habár a császári sereg már Dobrán volt, Déva és Dobra között Lesnyeknél egy pár száz hű tiszt és huszártól kísértetve, hegyi utat választott menekülésre, mi sikerült is neki. Roppant fáradtság és nélkülözések mellett harmadnapra Ruszberkre leszállt, honnan gyorsmenetben Orsovára tartott, a visszamaradt sereg pedig Forró és Elekes ezredesek vezénylete alatt harmad napon letette Lüders kezébe a fegyvert. E vajadás közben az összes tábori fölszerelések prédának lettek kitéve. Bem a menekülésre csak akkor szánta el magát, midőn már látta, hogy a sereg fölbomlásnak indult. Bem tábori irományai a Quaternik-féle telken egy fekete vászonnal borított kocsiban voltak elhelyezve. Én ugyanazon telek alsó házában lakó szülőimhez a fegyver letétele után hazakerülvén, láttam, mint szórják szét ama szekeren lévő irományokat, oda közeledtem a durva orosz katonák felé s midőn észre sem vevék ezek, egy-egy nyaláb irományt föl kaptam, bevittem azt a szobába s elkezdtem azokat olvasni, de mert tartottam a muszkáktól, nehogy észrevegyék mivel foglalkozom, a betegen fekvő édes anyám szavára a szobába vitt irományokat tűzbe dobtam, csak két levelet tartván meg. Ezek egyikét Bem Görgeytől kapta, melyben fölkéri az öreget, büntetné meg nagyon szigorúan azon tiszteket, kik egymásnak pénzét kártyajátékban elnyerik, mert — úgymond ő — ezáltal demoralizálódik a tisztikar. A másik levelet Kossuth írta Bemhez, mely Nagyszeben bevétele után intéztetett hozzá. Ezen levél, jól emlékszem a szövegre, így szólt: „Köszönöm önnek altábornagy úr a haza nevében, hogy Szebent bevette, de hibául tudom föl önnek azt, hogy annak bevétele után a szászokkal igen kegyelmesen bánt el.“

Én, ki szintén honvéd voltam, s ki az üldöztetésnek ki voltam téve, nehogy e két levelet az ellenség nálam megtalálja, a magyar-utcában egyik háznak padlására fölvittem s a fedél zsindelei alá bedugtam. E műveletet két kis fiú, kik ma is élnek, észrevették s távozásom után onnan kivették s megsemmisítették mind két levelet, mit ők nekem később el is mondtak.

8. A dévai vár sorsáról a szabadságharc alatt egyet-mást megemlíteni szintén jónak láttam. — Ezen sásfészket negyvennyolcnak öszén ellátták a császáriak katonasággal, illetve a hátszegi gränzbatalionbeli határőrökkel. A vár commendása egy Runkán nevű százados volt, ki békességben lakozott benne a piskii-csata előtti napig. Ki, midőn látta, hogy Déván gyülekezik a magyar sereg, jónak látta az első éjszakán, a setéség segedelme mellett a várból az őrséggel együtt kiosonni, s a mint egyik gränior katona később elbeszélé, a szó szoros értelmében mondva, a ritkitott távolságban egymástól messzeeső honvéd örök sorai közt hason csúszva a közeli erdőkbe menekült a legénységgel együtt. A várban csak a régi sánc-káplár maradt vissza, ki másnap reggel az alsó kapuhoz lejött s a Bem által a Commandánshoz küldött parlamentert nem bocsátá be a várba, mert úgymond ő: „neki meg van tiltva, még ha parlamentair is, valakit a várba beengedni.“ A magyar seregnek volt más dolga, semhogy ezen jelentéktelen városkával bibelődjék. A parlamentair Bemhez visszajött s neki elmondá, hogy áll a dolog? Az öreg tudomásul vette az eljárást azon hozzáadással, hogy majd később elbánand ezen semmi városkával is, de most fontosabb föladata van elintézendő.

A sánc-káplár nevére nem emlékszem. Azt tudom, hogy csehországi születésű és hogy második felesége Jovániczi, Déva görögvárosi bolgának leánya volt. — A piskii-csata után Bem Erdélybe bellebb kergette az ellenséget. Déva újra a császáriak kezébe került, de már a várőrség feletti parancsnokságot nem bízták többé Runkánra, hanem egy Kodich nevű, születésére nézve horvát főhadnagyra. Ez ember aztán ügyesebb volt elődénél, mert a várat a magyar seregnek husvét hetében történt dévai, másodízbeni bevonulásakor nemcsak hogy ki nem adta kezéből, de a bevonuló honvédségre a várágyukból rálövetett. E lövések által csak egyetlen egy honvédnek kara taláztatott. A bevonulás alkalmával az első

egy koburg-huszár volt, ki a magyar seregből berukkolt a városba, ki recognoscirozva belovagolt egymaga s midőn a mostani Oroszlán című vendéglőig elérkezett volna, tőle 3 lépésnyi távolságban a vágolyó földre hull, lova megbotlik két első lábára. A huszár nagyot ránt rajta, megfordul s encARRIER vágtat ki a városból, száguldozott, mint villám, csákóján a kócsagtoll csak amúgy lengedezett. De alig telt el egy perc s már harmad magával visszatért, a várágyuk golyóit figyelembe sem véve. Mikor pedig Kodics látta, hogy hiábavaló munkát végez az ágyuztatással, — mert az egy század várőrségi gyalogsággal nem rúkolhatott ki az ellenre, — abban hagyatta az ágyuzást.

A piskii-csata s husvéti nagyhét közti időben pionerek küldettek a várba s valószínű, hogy ez időtájban elminázták ezek a várat, miről csak Kodich főhadnagy, meg a sánc-káplárnak volt tudomásuk. A magyar sereg körülvette a várat s Kodich zárva volt, folytonosan zaklatva a körülálló magyar seregtől, és csak akkor adta föl a rábizott sasfészket a magyaroknak, midőn élelme kifo-gyott s nem vala egyebe már egy hitvány tehénnél. — Az átadás megfelelt a katonai becsületnek, minthogy az egyezés szerint a capitulatio egyik pontja szerint ő a legénységgel együtt kardját megtartván, szabadon mehetett a temesvári várba, minden bántalom nélkül. A magyarok aztán Pünköst első napján bevonultak a várba, hol az öreg, konok sánc-káplár rimánkodva kéré a magyar kom-mendást, hagyná meg őt továbbra is a várban, fölajánlá szolgál-atját a magyar államnak. „Jól van öreg“, mondák neki, „hát maradj“. Ő meg is maradt, de nem volt köszönet ott maradásában, mert ő, ki a vár minázását tudta, a muszka sereg közeledtekor alkalmas időben, délelőtt 9 órakor, augusztus 13-án, 1849-ben előbb fele-ségét leküldvén a városba, a kanócot meggyújtá s mire ő is lent volt a városban, az iszonyú dőrej kíséretében a vár levegőbe repült a benne lévő várőrségi dévai honvéd század egyrészével.

Elekes honvéd ezredes, ki a Szalánczy-háznál volt quartély-ban, rögtön értesítettett arról, hogy a minázásról csak az öreg sánc-káplárnak lehetett tudomása. Utána is jártak a gazembernek, de sehol Déván nem találhatták meg, pedig mind a hatot befogták annak fölkeresésére. A sánc-káplár a lezajlott szabadságharc után sem volt Déván többé látható, hanem igenis a gyulafehérvári vár-

ban, mint kiérdemült katona, mellén a vitézségi keresztet viselve, élvezte a nyugdíjt.

A dévai vár fölrobbantása alkalmával a Déván alakult honvéd század volt a várban őrségen, melynek főhadnagya, egy Tökés nevű benne lelte halálát, kapitányát, Potyó Bélát kődarabok által megsejtve, törmelékkal elborítva, félholtan, két honvéd egy fegyverre ültetve, levegőben behozták ápolás végett a városba. Sok honvéd nem volt a várban a robbanáskor, mert fele a századnak kora reggel lejött a városba élelemért. Magam is reggelizni lejöttem a városba, mikor éppen a Másvilági udvarból kijövök (az időjárás derült, nyári nap volt), fölpillantok a vár felé, megütközéssel látom, hogy az egész várépület egy füsttömegtől el van borítva; a másik pillanatban egy borzasztó csattanást hallok, melyhez hasonló menydörgést és rázkódást azelőtt soha sem észleltem, midőn aztán annak vége lett, a szétvert várfalak romjai tünedeztek a szemlélő elé.

9. Midőn az első honvéd csapat megérkezett Hátszegre, a városban már nem volt granitzár, kereket oldott az mind, hogy a magyar sereg bosszúját magatartásáért kikerülje. A városi lakosokból olyanok mentek ki fogadására, kik az érkezőkkel hason érzelmeket tápláltak. A küldöttség tagjait ekkép választák: A város bírája, Balázs, egy öreg ember, ennek ma két fia él, Jakab Béni, a ref. pap, Dorgó Károly, a római katolikus plébános, az öreg Schmidtbergernek káplánja és Bogdánfy Deodát kereskedő. Ezen küldöttséget a honvédséget vezénylő Csepy nevű őrnagy a városi szöllőknél meglátván, fölront pisztolylyal vágatott feléje, a küldöttség szónoka, Dorgó, csak ennyit tudott mondani: „isten hozta, isten hozta!” mire nyelve megtagadván a szolgálatot, csupa tótos kiejtéssel azt válaszolá: „jól ván, jól ván, hát fehér zászlóval fogádták minket, mi ellenség vágyunk.” — Bogdánfy Deodát, ki a fehér zászlót vitte, az őrnagy dörgő hangjától annyira megijedt, hogy a zászlót kiejté kezéből, ő maga pedig egy közeli bokorban hanyatt esett. Csepy még azt mondá a bírónak: „ha holnapra 3000 kenyér nem lesz, felakasztatom á bírót, és most magok menyenek be izenetemmel előre“. A kivánt kenyér mennyiség elő is teremtetett idejére, a város pedig megmenekült a sarcolástól.

Midőn Ribel a hátszegi gränz zászlóalj parancsnoka negyvennyolcznak őszi napjaiban a dévai árki tetőn gránicereivel és a Land-

sturmmal posítiót foglalt, kibontotta a császári zászlót, melynek lengése Dévára látszott. A tájban Déván volt 1 század honvéd, melyet azon nyáron toborzottak össze Déván s melyhez kapitány Székely nevű, főhadnagy Frank küldettek, a kolozsvári 11-ik zászlóaljtól, úgyszintén egy néhány begyakorlott honvéd, kik közül egynek Vecsés, másiknak Ajtay, harmadiknak Juhos, negyediknek Eperjessy, ötödiknek Benkő volt a neve. Többen is voltak utóbbiakból — nevükre azonban nem emlékszem — no de ezen derék fiuk, kik addig tanulók voltak, kikhez nagyenyedi, gyulafehérvári, szászvárosi más tanulók, több más iparos és kereskedő ifjak csatlakozának annyira, hogy rövid idő alatt ezen századnak írást tudó contigense $\frac{8}{10}$ -ed részét képezé, létszáma csaknem 300 fiuból állt. A kolozsvári fiuk által igen szépen gyakoroltattak s mondhatni e század értelmi tekintetben más honvéd század megett nem állt az országban. Az országos zavar beálltakor Déván odarekedt 22 József-husár, kik Bánátból Erdélybe lovakért jövének, tovább nem mehettek, a kardon kívül egyéb ristungjok nem volt. Végre volt 2 század nemzetőr. A 22 huszár váltig mondogatá: „adjanak nekünk lovat, mi bevágtatunk magunk egyedül a Ribel truppjába, minket csak kövessen a honvédség“. Ló nem volt kapható katonailag dressirozott; a táblaház udvarán ott álltak gyalog a huszárok glédában, mellettük a honvéd század és a 2 század nemzetőr. Az udvarban épen a ház előtt a megye értelmisége arról tanácskozott: mit tegyen a megye a föllázadt oláhokkal és Ribellel? A nemzetőrség látván, hogy maguk a vezetők sincsenek tisztában teendőikkel, kedvüket veszték az ellenállástól s lett az, mire senki sem számított, Ribel beküldé fiát mint párlamentert a főispánhoz. A főispán az őt körülvevőktől unszolva, de mert tán látta a küzdelem sikertelen voltát, akként nyilatkozá: „Önök hogy a várost megmenthesék én elfogok menni, de tegyék le a fegyvert a császári katonaság kezébe és remélem megmenekülnek a bajtól, magam pedig be megyek Magyarországba“. Aznap el is ment ő Zarádon keresztül Nagyváradra, a dévai honvéd század Soborsinra a 22 huszárral együtt, kikhez Dobrán Kiss Sándor, a töröcsvári hős kapitány vezérlete alatt a dobrai gránzhuszárok is csatlakoztak, de Zámon túl ez utóbbiak bár szerették kapitányukat, tovább menni sehogy sem akarának.

A dévai honvéd század Soborsinnál arról értesült, hogy túl a Maroson Krassómegye Váleamára község határában nagy és népes oláh Landsturm gyűlt egybe s a soborsini oldalon kikötött hajó hatalmukba kerítése után átmént rajta a Maroson, hol a parttól nem messzire fekvő Váleamare mellett az egybegyűlt oláhságot megtalálta. Ezek által puskalövessel fogadtatván, nemcsak hogy viszonozták a lövéseket, hanem szuronyszegezve ráment a tengernyi népre, azt szétugrasztotta, sokakat megölték azokból nagy részt, mely egy malomba szorult, majd mind elpusztítá. Ezen esemény által a krassói románok minden kedvüket elveszíték a további gyülekezésre nézve, úgy, hogy az egész hadjárat alatt Krassóval, baj nem volt. A dévai század bellebb ment Bogsán felé, hol igen szépen fogadták a legénységet. A menetelés aztán tovább tartott. Később Versecz alatt is tűzben járt. Az aradi vérontásnál a híres Asztalos zászlóaljának segítségére sietett Pécska felől s végre 49. tavaszán Erdélybe visszarendeltetett.

10. 1848. őszén, midőn az oláhság támogatva katonatisztek által, az ország különböző részeiben kaszákból lándzsákat csináltatván, több pontokban tömegesen sereglettek egybe. Zarándban és pedig Brád környékén szintén azt tevék. Azon tájban, midőn Ribel Déva előtt megjelent a gránicereivel és a Landsturmos tábornok Nagyváradnak tartottak, nagy bajjal sikerült Zarándon keresztül, hol még teljesen nem volt szervezve, a Landsturm egy résznek, kik között gróf Kun Kocsárd, a főispán Barcsay László akkori provincialis comissarius, Szereday Ignác, Kaskantin György s. a. t. valának, Nagyváradig eljutni. De ezek nyomában a másnapeni menekülők az oláhság által Brádon és Körösbányán letartóztatottak s éjnek idején összefogdosván a környék minden nem oláh emberét Brádon a Nagy Lászlóné házában (e ház ma román gymnasium) elcsukattak. A kiket Körösbányán találtak, azokat éjnek idejében fáklyafény mellett ujongva kísérték Brádra, Mestákeny nevű útban eső falu előtt a tomboló oláhság vad ordítások közt a fegyvertelen áldozatokról ruháikat is letépte, kirabolta, ütlegette s a kiket személy szerint nem ismerének, kevésbbé bántották azokat, hanem egy Veres nevű derék úri embert, ki Vályabrádon kincstári ispán volt, ezt szörnyű módra verték. Úgy másokat is. A Körösbányán elfogottak közt volt Lugosi Feri hunyadmegyei szolgabíró is, ott

volt Karácsonyi Pali körösbányai presidens szerzetes, voltak úri nők, úri gyermekek, mesteremberek. Mindezen elfogattak a Nagy Lászlóné-féle épületében valának elzárva, még pedig oly szoros felügyelet alatt, minőt használni szokott, a féket vesztett nép. Így tartották foglyaikat 3 napon át éheztetve őket. Harmadnap reggelén kinyiták az ajtókat, melyek előtt lándzsás örök felügyeltek. Egy nagy, széles karimájú, magos paraszt mondá: „Minden ember jöjjön ki a cellákból, mert menni fognak.“ De hogy hová? azt nem tudatták az illetőkkel. Amint aztán az elcsigázottak kilépdeltek, párosával sorba állítottak s kikísérték Kristyór felé a Lunkába, hol ezer meg ezernyi néptenger körbe vette az egészet, de mielőtt a körbe bevezettettek, mindenkit kimotoztak előbb, ha nincs-e valamelyiknél tör, kés vagy bicsak? Mikor is pedig a mintegy két-három százra menő minden nemet képviselő fogoly jól körülzárólva lett paraszt, lándzsás és fegyveres által. Brády János fekete lován egy fiatal suhanc, kit Nobilinak hívtak ült, mellette más urasági lovon Klima nevű sárga hajtókás Leiningen ezredbeli tiszt, kinek legtöbb auctoritása volt a parasztság előtt, de ki mindamellett sem merészelt mindent tenni a tribunok meghallgatása nélkül. Eme körülzárolt állásában a magyarság pisszenni sem mert, sőt sugdosták egymásnak, hogy hát a Brády-családot Vákán (ez egy közeli falu Brádhoz) az előtti napon mily borzadályos módon végezték ki s ugy mondák már e tábor helyen kész egy nagy gödör, hová minket miután lekonzolnak, oda betemetnek. Ily lelki tusakodások közben Nobili egyet int s mindenki kezét fölemelte, a következő esküt kényszeren volt elmondani oláhul: Én N. N. esküszöm az atya, fiu, szentlélek istenre, hogy a császárhoz hű leszek, a román nemzetet Erdély politikai nemzetének elismerem s mint ilyennek nyelvét hivatalosnak lenni óhajtom s. a. t. A végen a tribun mondá: „Nu nye trebue Kossuth“, mire az elfogottak rámondák: „nu, nu, nu.“ Mikor ezen manővernek vége lett, a táborba érkezik három Ribel-féle gränitzer (fegyveres) kik parancsokat hoztak egy levélben, melyet Klima fölbontott s elolvasott, csakhamar rá parancs adatván ki, hogy a fölesketett magyarságot a Landsturm kísérvé vissza a Nagy Lászlóné házába. Itt újra elzárattak. Egy pár nap mulva Arad felől a szorongatott magyarság felszabadítására nemzetőrség és kevés huszárság érkezvén, ezekkel Körösbánya és Halmágy közt az

oláhság összetűzött, de utóbbiak az első lövésekre szétfutottak ki merre látott. A csatatéren egy pár száz halva maradt, köztük Klima hadnagy is. A kis magyar csapat Brád felé sietett, hol övéiket az oláhság körmei közül kimenteni igyekeztek, az elzárt magyarság látván mint szalad az őket sanyargató lándzsás nép, pedig hogy már ekkor az őrzők is megfutamodának, de míg egész közelségbe nem jött a mentő sereg, a házból kibujni még sem merészkedtek.

A kimentetteknek találkozása a mentőkkel oly örömteljes volt, milyent a képzelet kifejezni, a toll leírni nem képes. A mentő sereg visszament s a foglyul talált magyar családokat magával elvitte egy néhány öreg kivételével, kik lakhelyüket elhagyni nem akarák, de kiket az oláhság gyalázatos módon később kivégezni jónak látott!

11. Valamit a piskii csatáról. Igaz, hogy nagy fába vágom a fejszét, midőn e nevezetes csatáról írni akarok, mert azt avatottabb kezek inkább leírhatják, én annak csak egyes részeit érintem, a mennyiben azok, kik abban részt vettek, közvetlenségében a helynek éltek, megítélhetik mennyiben hű az igazságos előadásom.

A piskii csatát 48 órával előbb megelőző napon Bem rendeletére br. Kemény Farkas a 11-ik honvéd zászlóaljzat a piskii hídnál a balparton, tehát a Déva felőli részen akkor sok százra menő fűzfák közt foglalt állást, Puchner pedig 17 ezer katonasággal s végtelen számú landsturmval a hídnak másik oldalán a falu mellett előnyös positióban dombokon, honnan dominálni látszott a csata színterét állt. Másnap reggel, február 9-én kora reggel Puchner igyekezett azon, hogy az akkor csak egy zászlóaljból álló gyalogságot kiverje positiójából, borzasztólag ágyuztatván rá, a honvédek kitartása s nagy elszántsága minden képzeletet felülmúlt, Puchner katonáinak rohamait visszaütasták; az idő dél felé járt, a császáriak megújított sereggel támadták a zászlóaljzat. Egyszer körülbelül 11 óra felé a honvédek látnak császári gyalogságot tömegben közeledni feléjük Déva felől, azon hitben, hogy az a Puchner által ügyesen vezetett seregnek azon részlete lehet, melynek sikerült a 11-ik zászlóaljt bekeríteni. Igyekezett a fedett állásból kivonulni s a császáriakon már-már áttörve Déva felé visszavonulni. Bem már akkor megjelent a seregével s rögtön észrevette a zavart, mely abból támadt, hogy a 11-ik zászlóaljnak mi tudo-

mása sem volt arról, kik és mikből állhat a Bem serege, melyet Déván átvett a csata előtti napon, pedig a császáriaknak vélt közeledő gyalogság nem volt más, mint a mostani 33. számú Kusevich, akkor Máriássy-ezrednek egyik zászlóalja. Az öreg vezér a Vürtemberg-huszárai által rögtön a fűzfák visszafoglalására parancsolá a zászlóaljat, ő maga pedig megtette a többi dispositiókat. Hogy az igazságnak megfelelően a leírás, a 11-ik zászlóaljat egy század halálfejes bécsi legioner is támogatta. Horváth Miklós a Kossuth-huszárok ezredese, midőn a hídfőt hősiesen védelmezte, illetőleg a hidon átkelni akart volna, az ellen golyói földre teríték lováról!

A negyvennyolcas időkben élt három öreg úr, kiknek mindennap volt találkozásuk együtt, az öreg Gergelyfy Tamás, az alliancenak a feje, ki sokat olvasott és tapasztalt, kihez minden időben a megye tisztviselői, ha hozzá német irat érkezett, mint biztos tolmácshoz járultak, az öreg Simon Ferenc ügyvéd, Sükösd apósa, és az öreg Issekutz Pál, Gergelyfynek szomszédja és személyes barátja. A politikát hárman végezték, a mennyiben együttesen megállapíták, hogy ez így lesz s így lesz. Mindazonáltal, ha disputára került a dolog, csak az állt meg, mit Tamás mondott. Aztán, hogy ha másként ütött ki a dolog, ők azon csak bámultak. Tamás a két társával elhitette, hogy Kossuth csizmadia inas volt; megjegyzendő, hogy ezen három öregnek nem tetszett az, hogy nem a király, hanem Kossuth parancsol az országban, azért is mondá egyik a három közül nyilvános helyen: hát egy schuster parancsoljon Magyarországnak? — Mikor Bem Szeben felé közeledett, egy fiatal ember bemegy Tamás bácsihoz. Az öreg kezelte Déván a lutrit, s mondá az alliancoknak: „Bem ma Szebenben ebédel.“ Majd-hogy kivájják a szemét az ifjúnak, mondák: „igen láncon.“ — Mikor aztán a magyar sereg Dévához közeledett, ugyanazon ifjú bemegy a hármas Caszinóba, hol az szövetségesek együtt márjászottak s mondá: „jönnek a magyarok!“ Tamás egyebet nem jegyzett meg e mondásra, mint azt, hogy: „én ezt még sem hittem volna,“ a más kettő azzal védekezett, hogy hát ők mindig magyarok voltak, sőt a német szóhoz nem is értenek. A szabadságharc lezajlott, a három öreg nemsokára elhalt.

A Piski-csata folyama alatt a három öreg együtt tanácskozott

Tamásnál, nála volt a Casino számukra. Bem iránt mert öreg volt melegen éreztek. Furcsa fogalomzavart tapasztaltunk náluk. A landsturmat gyűlölték és mert Bemet szerették, hát ezuttal a Piski-csát a magyarok részére győzelmesnek óhajtották. Meg is volt este az örömük, hallván, hogy Bem győzött.

12. A szabadságharc kezdetén 48-ban három ember szava döntő sullyal birt Déván. Schusnek a vendéglős tekintélyt szerzett magának a polgárság előtt, Sükösd Samu ev. ref. lelkész az új magistratusban és az öreg Keserü Ferenc, ranggal nyugalalmazott cs. kir. kapitány a nemzetőrség előtt. Schusnekről már szóltam fennebb, Sükösd egy pár hónappal előbb a márciusi napokat megelőzőleg jött Dévára papnak. Ő ki a németországi akademiákon végzé tanulmányait s a nyugatnak több rendbeli hasznos intézményeit tanulmányozá nemcsak a templomban, de a városi ügyek elintézésében is oroszlán részt vett, ő indítványozá egyik városi közgyűlésben, hogy a várost jó volna negyedekre fölosztani, az addig ismeretlen, de célszerű szokást bevenni, mely szerint minden ház számmal láttatnék el, éji örök állittatnának fel. A város mindezen s ehhez hasonló más indítványait elfogadá s mint okos emberre nagyon is hajtott, mint pap a nemzetőrség soraiban is részt vevén.

Keserü Ferenc tetőtől-talpig egy ritka jellemes embernek bizonyult. Ő ki a hunyadmegyei magyar Nemzeti Casino létrehozatalában kiváló szereplő volt, kit Déva városi atyjának tartának, hajlott kora dacára a nemzetőrség őrnagya volt. Ő tanította a fiatal nemzedéket először fegyvergyakorlatra s mindenkor hű maradt ez intézmény mellett.

13. Mikor a nemzetőrség egész animoval teljesíté kötelességét, persze békelábon, Izay Antal buzgó nemzetőri káplárnak vala még egy méltó társa: Biluska János, ki soha addig fegyvert kezében nem forgatott, de katonai disciplina dolgában túl nem tett rajta senki; elég volt vád alá fogni akkoriban valakit, ha róla általános volt a meggyőződés, hogy a „Petsovits“ elnevezés ráfér. Így történt aztán egyszer, hogy az öreg Lázár Pált, ki mindent szeretett megtudni, a híreket tova vinni, elég az hozzá, mint pecsovitsot megcítálják; a Consilium őt fogházra ítélte. Hogy a fogoly jól legyen megőrizve, Biluskára bízta, hogy fegyveresen a deliquenst a görögvárosi fogdába elkísérje. Amint a Csík-utcában, a Szalánczy-

ház előtt haladtak, hol egy honvéd alezredes volt elszállásolva, kit az öreg fogoly régibb időtől fogva ismert, be akart térni hozzá, — Biluska ezt nem engedé meg. Az alezredes az ablakból nézte a jelenetet, mely már oda fejlődött, hogy Biluska szuronyával átdöfte Lázárt, ki engedelmeskedni nem akart. Az alezredes Biluskát figyelmezteté, hogy szuronyát ne használja a kétségbeesett öreg ellen, hanem kísérje föl hozzá a rábizottat. Úgy is lön, mindketten az alezredes elé kerülván, Biluskát a további kíséresi kötelességtől fölmenté, de Biluska ott sem akart tágitani, míg az alezredes írásbeli rendeletet, mivel előljárói előtt igazolhatná magát — kezébe nem adott.

Igy menekült meg aztán szegény Lázár Pali a dühös nemzetőr szuronydöfésétől.

Mikor aztán valaki nem akart engedelmeskedni, csak Biluskát rendelték ki, ki a parancs szigorú teljesítésében leghivebben eljár. Egy alkalommal Hosszú Farkas ügyvéd vagy táblabíró, 48-ban Déva város főjegyzője, mint nemzetőr fölmondani akarván ebbeli szolgálatával, fegyver gyakorlatokról, napi parancs meghallgatástól s mint nemzetőri őrmester kötelességei teljesítésétől szabadkozván, rapportra nem akart megjelenni. Az őrnagy érte küldvén, nem akart megjelenni. Két nemzetőr ment utána, ezeket szépen kidisputálta, de midőn házánál a patrolle Biluskával élén megjelent, szó nélkül engedelmeskedett a megjelenési parancsnak, mert Biluska, a káp-lár, őrmesterét az őrnagy elé, szuronyt szegezve legott előteremté.

14. 1849-ben, Püinköst első napján, Tordoson egy szakasz honvéd volt a dévai századból őrszemlére kitéve, melynek föladata volt az országútat és a marosi átjáratot a falú minden oldalán megfigyelni.

Ezen szakaszból négy embert kirendeltek Vajda-Hunyadra kvártélycsinálónak, majd innen ezek Hátszegre mentek szintén a nevezett föladat megoldására. — Midőn éppen Püinköst első napja lett volna, a négy legény, Győrfy Károly tizedes vezetése alatt, Tordosról korán reggel megindult (akkor tájban nem volt országút, illetőleg megyei út sem Hátszeg, sem Hunyad felé Szászvárosról más, mint a Déva—Szászváros közti országút) és torony iránynak tartván, a Sztrigy-völgyébe került. Ki volt éhezve a legénység.

Megpillanták a kőboldogfalvi hegyen épült Bornemisza-féle kastélyt. Egyenesen oda siettek, hová a déli órákban érkeztek el. Ott találták az akkori tiszttartót, egy Csürös nevű öreg urat, kinek zsunoriságára a környék a szállás csináló katonákat figyelmessé tette. Az ebéd elkészült a tiszttartó és még fősvényebb vén neje számára.

A fáradság és éhségtől üzött honvédek kérték a tiszttartót: adna nekik valami ételneműt. A tiszttartó nevetve mondá: „ha hoztok, esztek — ha jöttek, lesztek,“ de azért bár Pünköst napja is volt, könyörölni nem akart a legénységen; hiába hivatkozána ezek arra: „Hisz, mi önöket védjük meg, ma Pünköst van, önöknek van teli kamrájuk.“ Mind hiába való volt az esdeklődés. Mikor aztán a két öreg asztalhoz ült, újból hozzájuk szólt a káplár, mondván: „Uram, ha nem tetszik adni nekünk ételt hazafiságból, adjon hát pénzért.“ Erre sem hajolt meg a konok tiszttartó. Nem volt, mit tenni, az éhséget levegővel kielégíteni nem lehetett. Az egyik honvéd mondá társainak: „Üljünk le mi a terített asztalhoz (ezt Veszprémi nevű mondá, ki azelőtt szíjgyártó legény volt Tordán) s együk meg a kutya ember ételét.“

Le is ültek az ételhez, még mielőtt Csürös uraimék azt megkóstolhatták volna, megették a tárkonyos bárányt és a sült bárányt, mi az asztalon feküdt; borraival az asztalon hátrahagyván egy Kossuth-bankót s odább álltak, Hunyadnak tartván. — A két öreg pukkant meg mérgében, káromkodott, fenyegetődzött, de mindhiába.

Ők aztán, hogy mit ettek azután, hogy őket oda hagytuk (mert hát én is köztük voltam és a konyhában tálaltam föl) isten tudja? Annyit mégis megtudtunk Kalánban, hol a dologról beszélgettünk az ottani bíróval, hogy eljárásunk nemcsak hogy korrekt volt, de megfelelt a közélettelnek is. A két fősvényt a környék utálta.

15. A hunyadmegyei oláhság legelső tribunja, egy Solomon nevezetű szászföldi papnak a fia, nem rabolt, nem is gyilkolt, nem is erőszakoskodott védtelen embereken, s ha például a nagypes-tesi református papot Déváról hazakisérés közben agyonlőtték, ezt nem az ő parancsára, csak alattasainak gaz fondorkodására tették,

mert a hol ő személyesen megjelent, olt rablásnak, fosztogatásnak helye nem volt.

Ha Déva megtámadása alkalmával azon éjszaka győztes lett volna, hogy aztán a megízelt vér minő változást idézhetett volna benne? — Azt nem határozhatom meg, de elég az hozzá, hogy Hunyadmegye csak örvendhetett annak, hogy nem Prodán s hozzá-hasonló characterek, hanem Solomon lett ide küldve főintendánsnak landsturm vezetésre.

Második közlemény.

(Töredék.)

Déva 1848. és 1849-ben.

Noha 1884-ben a fent jelzett cím alatt az azon években Déván előfordult eseményeket vázlatosan leírtam s az ekkép egybe-
gyűjtött leírást a Hunyadmegyei régészeti és történelmi társulatnak
beküldöttem, de a mint mondják ezen leírásnak nyomára nem akad-
hatni. Több felől hozzám, mint ez idő szerint a negyvennyolcas
emberekből még életben levő dévai lakosok egyikéhez fölhívás
intéztetett, hogy Dévának 48—49-ik időbeli eseményeiről egyet-
mást megírva, a történelmi és régészeti társulatnak részére ujabban
megírni el ne mulasszam.

Előre haladott korom miatt az adatoknak egybeállítása kissé
nehezen megy ugyan, de készséggel teljesítem mégis azt, mire föl-
hivattam, mert érzem, hogy szülő városom iránt szivemben meg-
őrzött szeretetem s ragaszkodásom, a tisztelt társulatunk iránt min-
denha táplált érdeklődésem és kötelességem ezt megtennem pa-
rancsolja.

Elnézést kérek azért, ha a leírás itt-amott valamiben nem ki-
merítő vagy hézagosnak látszik, mentségemül szolgáljon az, hogy
az adatok egybeállítását csak emlékezetből közlöm.

1848-ik évi február 22-én Párisban megindult szabadszólás,
a szabad nyilvánítása a politikai eszméknek Magyarországra is útát
tört magának, az ige testté lőn. Március 15-én a zsilipek megnyil-
tak előttünk, útát tört a szabadság, egyenlőség és testvériség e
három szónak szentháromsága Budapest utcáin, a honnan az ár
elhatolt az ország minden tájaira s így Dévára is, hol az akkori
fiatalabb nemzedék fölfogván az idők intő szavát, itt is megindult
a hasonló eszmék fejlesztésén a mozgalom s mint az ismeretlen-
ben tájékozatlan, néha baklövések kíséretében.

Március 20-án Déván a polgárság már gyűléseket tartott s

kitört ifju hévvel a szent eszmék iránt érzett hajlandóság, a nemzet érzeménységhez szító hazafias tettekre ingerlő vágy a lakosságban, úgy eleinte vallás és nemzetiségi különbség nélkül dicsőítvén a budapesti eseményeket.

A polgárság akkoriban az utcákat zeneszó mellett bejárván, élteté a március 15-iki mozgalmat s annak testet megadó fővárosi irodalmi nagyjainkat.

A gyűlésezések legtöbbszörre nyílt helyen, a patika előtt, a Casino épülete előtt és az öreg Schusnek nagyvendéglője előtt tartattak, hol szónokoltak Sükösd Sámuel ev. ref. pap, mint főszóvivő, Tóth László ügyvéd, Gola Lajos az azon évi kolozsvári országgyűlésben képviselő, Schusnek Lipót a nagyvendéglő bérlője, Keserü Sándor ügyvéd, Kaskantin György, Várady József, ki később Sepsiszentgyörgyön mártir-halált szenvedett és sok más a lakosok közül. Ez idő tájban ápril havában egy küldöttséget menesztett a város Kolozsvárra gróf Teleki József kormányzóhoz, kit arra kért, miszerint Szemere Bertalan belügyminiszternél pártfogolná a várost abban, hogy ez az ideig szolgabíróság nyüge alatt lévő város helyzetén változtatni, annak tanácscsal ellátott szervezését menten a szolgabíróság befolyásától kieszközölni siessen. Eme küldöttségben részt vettek: Keserü Ferenc nyugalmazott cs. kir. gyalogsági százados vezetése mellett Gola Lajos, Tóth László, Schusnek Lipót, Krausz női szabó, Rauli Antal női szabó, Heisz József férfi szabómester s mások. Ez utóbbiak neveikre nem emlékszem.

A főkormányzó azon ígéretet tette a küldöttségnek, hogy ügyünket pártolólág a belügyminiszterhez fogja felterjeszteni. A küldöttség visszakerülvén Dévára, a város közönségét úgy találta, hogy magát tanácscsal ellátta, nem várta be a miniszter rendeletét s ily minőségben folytatta működését a szabadságharc befejezéseig. Az országban megindult nemzetőrség szervezésében Déva az első sorában találtatott. A tisztikart maguk a nemzetőrök megválasztván, parancsnokul egy nyugalmazott császári királyi gyalogsági századost, dévai birtokos tekintélyes embert, Keserü Ferenc urat kérte föl őrnagyi cím fölvételével ezen állásra. Meg is alakult Déván akkor hirtelenében két század gyalogos nemzetőrség, mely próbagyakorlatait a kora reggeli órákban naponta szorgalmasan megtette az úgynevezett „nagy udvar“ udvarában. A nemzetőrségnek

ismertető jelvénye a nemzeti színű karszalag Ö. N. betűkkel el látva. A fegyverzet nagyon fogypatékus lévén, azon időben gróf Vay Miklós, mint Erdély királyi biztosa Déván keresztül utaztában az egybegyűlt nemzetörököt is megvizsgálta és látván, hogy egyik vadászfegyverrel, másik bottal rukkolt a sorba, megigérte, hogy a gyulafehérvári várból fog puskákat küldeni. Küldött is 200 darabot, hosszunyelű kováspuskát, de bizony nagy hasznát, mint-hogy a fegyver igen súlyos és nehéz volt, nem igen vette a nemzetörök.

A nemzetörök föllállítása után az országgyűlésileg föllállítatni rendelt honvédség szervezése Déván is megvalósult, amennyiben a kolozsvári 11-ik zászlóaljnak 6-ik századát a Kolozsvárról Székely nevű kapitány mellett a hozzáadott két más tiszt s egynehány tizedesi ranggal ide beosztott legénységgel egyetemben a 6-ik század föllállítatott. A tisztek egyike: nevezetesen a főhadnagynak neve Frank, a hadnagynak neve Tőkés József volt, a legénységből pedig, kik mindannyian tizedesek voltak, ezek voltak: Juhos, Ajtay, Erős, Veres, Vecsey. Azt is tudom, hogy egyik őrmestert Kovácsnak hívtak, ez utóbbi dévai férfi szabóból lett azzá.

A dévai század soha sem egyesülhetett zászlóaljával, az akkori zavaros körülmények miatt, hanem Hunyadmegyének 1848-ban megtartott utolsó márkálisa után másnap Székely kapitány vezetése mellett az alább leírt állapotok miatt elhagyva Dévát, Magyarország felé (Aradmegye) vette útját, hol sok dicsőséget aratott ezen önállóan működő század.

A megyei közgyűlés, melyről itt említés tétetik, a mostani képezde kastély alakú bejárata előtt, szabad ég alatt tartatott Gr. Kuun Kocsárd főispán elnöklete alatt. A gyűlés folyama alatt a dévai honvéd század, meg a két nemzetör század sorrendben az udvar egyik részén lőn föllállítva. A tanácskozás javában nagyban folyt, különös tekintettel a helyzetre, mely a sejtett mozgalmi események eseteire vonatkozott. Akkor tájban, minthogy Ribel őrnagy a Hátszegen fennállott I-ső oláh határőrezredbeli zászlóaljjal s a hozzá egybegyűjtött tengernyi sokaságú lándzsás parasztokkal az Árki-tetőn fenyegető állást foglalván, szemben a magyarság és törvényhatóság érdekeivel, még együtt volt a megyei közgyűlés, a mikor Ribel őrnagy fiát, ki szintén a hadseregben, mint tiszt sze-

repelt, beküldte Dévára a főispánhoz, azon izenettel, hogy a gyűlést azonnal oszlassa szét és a közigazgatást adja át azonnal a császári királyi kirendelt katonai hatóságnak.

Midőn a közönség erről értesült, a népképviselő útján polgári jogaikat akkor először élvező parasztság szaladásnak vette a dolgot, a főispán pedig, ki mellett a provinciális Commissarius : Barcsay László, a gyűlés helyén szintén részt vett a tanácskozásban, — látván a katonai hatalom erőszakos föllépését, a gyűlést már csak néhány résztvevő jelentéteben bezárta, a honvédségi század Dévából kivonult, útját Arad felé véve. Dobrán a határőri ott állandóan tartózkodó huszárok kapitányával kiegyezett abban, hogy ő is a maga huszáraival a honvédséghez csatlakozzék, mi meg is történt. Kiss Sándor, ki később az oroszok elleni harcban a Tömösi-szorosban elesett huszáraival Dobráról Zámig elment s bár a legénység imádásig szerette kapitányát, őt a megye területén túl tovább kísérni hajlandók nem voltak, érzékeny búcsút vett a tovább távozó kapitányuktól, Dobrára visszajöttek. A honvéd századat Déváról 12 Hannovár-husár, kik remendáért Erdélybe belebb menni akartak, de a mozgalmas viszonyok folytán Déván vesztegeltek a honvédséghez csatlakozott Deák Laci őrmesterükkel együtt. Egyedüli fegyverük a kard lévén, azzal is később mint ahogy itt alább megírva lesz, bravourokat mivelt a parasztlázadókkal szemben Valeamáré krassómegyei község határában, t. i. a Székely kapitány mikor Szoborsinra megérkezett, látta, hogy a Maroson túl a Valeamarei határban ezerekre menő Landsturm fenyegető állást foglal el s hogy az éppen soborsini oldalon a Marosban lévő komp (nagy hajó) ott van

A két oláh vajda Báthory Zsigmondnak tett hűségesküje.

Ezen rövid értekezésem tárgyát az oláhok történelméből vetem, ami minket annál is inkább érdekel, mert az oláh kérdéssel természetszerűleg összefügg. Ezt az immár igen fontos kérdést pedig csak úgy lehet megoldani, ha kutatjuk e kérdés eredetét, ha vizsgáljuk e törekvések indító okait, ha tudjuk az oláhok történelmét, ismerjük azt a helyzetet, a melyben az oláh nép, a két oláh vajdaság volt, ha közelebbről nézzük és vizsgáljuk a két oláh vajdaságnak a szomszédos országokhoz, első sorban Erdélyhez való viszonyát.

Mindez igen fontos, különösebben a velünk való érintkezés, mert Erdély nagyon közeli viszonyban volt a két oláh vajdasággal, Moldvával és Havasalfölddel, melyek, miután a XIV. században megalakultak, gyöngeségük érzetében a fenyegető török hatalommal szemben a szomszéd keresztény országokhoz hajlottak s azok támogatását kérték. — Mint legközelebb fekvő állam, a magyar királyság volt az első, mely védelmébe vette a két oláh vajdaságot a török veszedelemmel szemben; e támogatásért pedig az oláh vajdák alávetették magukat a magyar királyoknak, inkább akarván keresztény hatalom, mint pogány járom alatt élni.

Minthogy azonban a magyar királyok sem fordíthattak minden időben egyenlő gondot az oláh vajdaságokra, mint hűbéres tartományaikra, ezek is alkalmadtán iparkodtak minél lazábbra fűzni azt a viszonyt, melybe a kényszerűség folytán a magyar birodalommal kerültek. A vajdák többször megkísérelték lerázni a főnhatósági jogot, melyet a magyar királyok fölöttük gyakoroltak és sikerrel is, a míg a Magyarország ketté szakadása után önálló állammá alakult Erdély kezd nagyobb figyelmet fordítani rájuk és kezdi kiterjeszteni hatalmát föléjük.

Báthory Zsigmond volt az első, aki ebben az irányban fontosabb lépéseket tett; ő volt az első, aki hatalma alá hajtotta az oláh vajdákat és erős hitlevélen alapuló hatalmával rendelkezett velük. Erdélynek a helyzete ebben az időben különösen nehéz volt; két nagy hatalom: a török és német birodalom között kellett fentartania magát, megvédenie függetlenségét. Az eddig folytatott erdélyi politika abban állott, hogy az ország mindakét hatalommal igyekezett jól lenni, Zsigmond fejedelemmel azonban megváltozott ez az állapot, mert Zsigmond Cariglio ösztönzésére szakított a törökkel és a Habsburgok törökeellenes koalíciójába lépett, az ezért föllázadó erdélyi ellenzéket pedig összetörte. Ezzel a fontos lépéssel Erdély történelmében új korszak következik be.

Miután Zsigmond az ellenzéket vérbefojtotta, a rendektől nyert felhatalmazás folytán háborítatlanul folytatta tovább a Rudolffal való szövetkezést. Egyszersmind az oláh vajdákkal is érintkezésbe lépett, tisztában akarván lenni azzal, hogy kaphat-e elegendő segítséget, hogy megállhasson a törökkel szemben, nehogy minden megfontolás nélkül kockáztassa a fejedelemség sorsát.

Kísérletei nem is voltak eredménytelenek. Először Mihály havasalföldi vajdához fordult, ki neki köszönhette a vajdai szék elnyerését, és kiegyezett vele, ezután Áron moldvai vajdát vették reá közösen, hogy alkossanak egy erős szövetséget a török ellen. 1594 október 5-én meg is kötötték a szerződést, melyet esküvel erősítették meg.

Ennek a szerződésnek végrehajtását azonnal meg is kezdték, amennyiben Zsigmond fejedelem segítő hadakat küldött be Havasalföldre, hogy Mihály vajdának a helyzetét biztosítsák. Mihály vajda ekkor egy nevezetes lépésre szánta el magát; háta mögött lévén az erdélyi haderő, összegyűjtötte az összes hitelezőit, kik szerfölött nagy számban voltak s legyilkoltatta valamennyit, egyszersmind az országában található összes törököket felkoncoltatta és ezzel nyíltan elszakadt a török szultántól. E tetteivel Mihály teljesen elzárta a törökkel szemben a kibékülés útját és egészen Zsigmond fejedelemre bízta magát, a mivel nagymértékben előmozdította Zsigmond céljait, mert most már a fejedelem biztos és hű szövetségést talált benne.

Ugyancsak ekkor Áron moldvai vajda is levágatta azokat a

törököket, kik országában tartózkodtak s szintén elszakadt a por-tától. A két oláh vajda az erdélyi segítséggel meg is kezdette har-cát a törökök ellen s már 1594. végén több apróbb diadalt arattak.

Az oláh vajdákkal kötött szövetség döntő befolyással volt a Rudolffal való szövetkezés megkötésére is. A szerződés csakugyan létre is jött 1595. január 28-án. Ebben a szerződésben Rudolf el- ismeri a Báthory Zsigmond fejedelem főségét a két oláh vajdaság felett s megígéri, hogyha a törökkel békét kötne, abba bele fogja venni Erdélyt és a két Oláhországot is, melyek csak most pártol- tak el a töröktől; viszont a fejedelem is megígéri, mint a két Oláh- ország feje is, hogy Erdély és a két oláh vajdaság nem fog békét kötni a magyar király és az országgyűlés tudta és beleegyezése nél- küül, egyszersmind szerződést kötnek arra az esetre is, ha Zsigmond fiu-utód nélkül halna el, amikor is Erdély és a hozzákapcsolt ré- szek, ideértve Havasalföldet és Moldvát is, melyek Erdélynek alá voltak vetve,¹ a magyar király kezébe mennek át, mint igazi és el nem különíthető tagjai a koronának.²

Ebben a szerződésben Zsigmond már használja a „Havas- alföld és Moldva fejedelme“ címet, noha a két oláh vajdaság még nem volt hűbérese, csak szövetségese. De már ebből a cimből is kitűnt Zsigmond törekvése, hogy a két oláh vajdát valóságos hű- béresévé tegye s a két vajdaságot Erdélyhez kapcsolja, mert így sokkal nagyobb erőt remélt meríteni a két vajdaságból, minthogy ilyen viszonyok között rendelkezett volna a két vajdával, míg ha csak az 1594-ben kötött szerződésnél marad, nem tehetne volna meg a szerződés megszegése nélkül, hogy parancsokat osztogasson a vajdáknak s nem számíthatott volna oly pontos engedelmességre, mint úgy, ha feltétlenül ura az oláh vajdaságoknak.

Ez a cél lebegett szemei előtt folytonosan, ettől vezéreltetve kezdette meg az 1594. október 5-iki szerződés kibővítését, ami kissé nehezen ment; Mihály, havasalföldi vajda is nehezen tűrte, Áron, a moldvai vajda meg éppen zúgolódott ez ellen. De Áron

¹ Pray Gy.: *Commentarius etc.* 153. lapon szintén így értelmezi a „ditiones annexae“ kifejezést.

² Bethlen Farkas: *Historia de rubus Trans.* III. köt. VIII. könyv 522–24. l.; Hurmuzaki *Documente privitoare la Istoria Românilor.* București. Vol. III. p. 1. 218–19. l.

nemcsak zúgolódott, hanem még dacolni is akart a fejedelemmel, valószínűleg Lengyelország biztatására, amely szintén igényt tartott Moldvára, régi birtoklás címén s természetesen nem nézte jó szemmel az erdélyi fejedelemnek azt a törekvését, mely oda irányult, hogy a vajdaságot a saját országába olvassza be.

Zsigmond azonban nem volt olyan jellem, hogy az ellenszegülés eltérítse eredeti céljától, sőt az ellenállás még inkább megerősítette elhatározásában, melynek végrehajtásában a legerőszakosabb eszközöktől sem riadt vissza. Ennélfogva nem habozott az engedetlenkedő moldvai vajdával szemben is erőszakos eszközhöz folyamodni, hanem Kornis Gáspárt és Daczó Ferencet egy erős csapat élén Moldvába küldötte és erélyes, gyors föllépésével elfojtotta az ott kitörőben lévő mozgalmat, Áront elfogatta és Erdélybe hozatta, helyébe pedig a neki már eddig is nagy szolgálatoakat tett Rezván Istvánt helyezte a vajdai székre, ki mindjárt hűséget is esküdött.

A moldvai vajda sorsa intő intő például szolgált Mihály havasalföldi vajdának, ki megfontolván, hogy a törökkel nem békülhet ki, Zsigmondnak pedig az a szándéka, hogy a három országot egyesítse és ezt nem lehet megakadályozni, összehívta boérjait s közösen elhatározták, hogy Zsigmond erőszakos beavatkozását elkerülvén, alávetik magukat Erdélynek.

E határozat értelmében Mihály fényes követséget küldött Gyulafehérvárra, mely bejelentette Zsigmondnak, hogy Havasalföld vajdája, egyházi és világi rendei egyhangulag elhatározták, hogy megszakitnak minden összeköttetést a törökkel, nem lesznek többé pogánynak adófizetői, hanem mindnyájan Zsigmondot, — Erdély, Moldva és Havasalföld fejedelmét ismerik el „örökös királynak,” s mint legkegyelmesebb uruknak alája vetik magukat országostúl, azt kérve, hogy úgy bánják Zsigmond velük, mint a többi tőle függő tartománynyal, főképpen pedig a török ellen védelmezze meg.

Ilyen körülmények között gyorsan haladt a tárgyalás, melyre siettetőleg hatott az is, hogy az elfogott Áron moldvai vajdát eközben elhozták Vinczre. Miután a fejedelem részéről kiküldött Jósika István és Ravaszdy György a havasalföldi vajda 14 tagu küldöttségével, melyben ott volt a tergovisti érsek, a bodzai és rimniki püspök is más legfőbb hivatalnokkal, megbeszélte a hűbéri viszony

egyes pontjait, a szerződést 1595. május 20-án megkötötték s kiállították a hitlevelet, melyre a követség letette az ünnepélyes esküt.

A hitlevél¹ elején Zsigmond elmondja, hogy mi vitte őt reá a töröktől való elszakadásra s mennyire törekedett, hogy megmentse a török zsarnok uralmától a balkáni keresztyén államokat, így egyik hűbéres tartományát, Havasalföldet is, mely már előbb meghódolt neki és elismerte főségét, ott hagyván a török barátságot. Most pedig a vajda kérésére elkészítik a hitlevelet is, hogy annál biztosabb lehessen a fejedelem.

Viszont a követség kijelenti, hogy egyedül Zsigmondot ismerik el uruknak, örökös királyuknak, teljesen az ő hatalmára és egyes pártfogására bízzák magukat és az egész országot; ígérik, hogy mindig hívek fognak maradni az erdélyi fejedelemhez és utódaihoz, úgy ők, valamint a jelenlegi vajda és azok a vajdák is, kik ezután fognak a vajdai székekben ülni. Egyszersmind a fejedelemre ruházzák az összes felségjogokat, kérve, hogy engedje meg, élhesenek régi törvényeik szerint.

A hitlevél első pontja értelmében a fejedelem helyettest, vajdát nevez ki részükre, minthogy maga a fejedelem nem tartózkodhatik állandóan az ő országukban, de azt kikötik, hogy a vajda tudja beszélni az oláh nyelvet is, és az országot a régi törvények, szokások, a most kötött szerződés értelmében és a fejedelem vagy utódai rendeletei szerint kormányozza.

A fejedelem zászlót, buzogányt, dárdát küld helytartójának, mindenki lássa, hogy csak a fejedelem *helyettese* s a fejedelem személyét képviseli; a helytartó vajda mindenben köteles engedelmeskedni a fejedelem parancsainak, ha azok nem lépik át a szerződés határait.

A vajda mellett 12 tapasztalt boér lesz, mint tanácsos, hogy könnyebben végre lehessen hajtani a fejedelem rendeleteit s igazságosan lehessen kormányozni és hogy ellenőrizhessék a helytartó cselekedeteit.

Az ország pénzügyeiről úgy intézkednek, hogy az erdélyi országgyűlésekre Havasalföldről követeket küldenek, akiknek szava-

¹ Közölve: Bethlen Farkas i. m. III. kötetű VIII. könyv. 557. 71. lapokon; Hurmuzaki: Documente etc. III. k. 1. r. 209—213. l.

zati joguk is van az országgyűléseken és a nyilvános tanácskozásokban, továbbá a szavazásban a moldvaiak előtt lesznek, úgyszintén az elsőbb hely őket illeti és nem a moldvaiakat. Az erdélyi országgyűlésen állapítják meg az adót is, amelyet otthon a helytartó és a tanácsosok kihirdetnek az országban, az arra kirendelt boérok pedig összeszedik és átadják a fejedelemnek.

A helytartónak a fejedelem adja a fizetést abból a pénzből, ami adó címén a fejedelem kezébe jut.

Az előző vajdáknak az adományai érvényben maradnak, de ezután csak a fejedelem adományozhat birtokokat, azzal a megszorítással, hogy örökölhető birtokokat (haereditates) idegeneknek ne lehessen adományozni.

A bíraskodást az arra kirendelt közegek végzik az ország régi törvényei és szokásai szerint, de főben járó ügyekben a fejedelem dönt, mint legfőbb bíró.

Mindazok a Havasalföld határain kívül fekvő várak és városok, melyeket ezután fognak az erdélyi fejedelem vagy utódai elfoglalni, noha a havasalföldi sereg közreműködésével szerzi is meg, kizárólagosan Erdélyhez kapcsoltassanak.

A kolostorok, szerzetesek, szóval az egyházi rend megmarad régi szabadságában és kiváltságaiban, sőt a tergovisti érsek egyházi hatalma kiterjesztetik az erdélyi fejedelmek uralma alatt levő minden görög vallású egyházra.

A következő pontban megvan állapítva az erdélyi fejedelemnek és helytartójának, a vajdának a hivatalos címe. E szerint az erdélyi fejedelmet a következő cím illeti meg:

„Zsigmond, Isten kegyelméből Erdély, Moldva, Havasalföld fenséges fejedelme, a római szent birodalom fejedelme, Magyarország Részzeinek ura, a székelyek grófja stb.“ Ellenben a havasalföldi vajda csak a következő címmel élhet: „Mihály, országunk havasalföldi részének tekintetes és nagyságos vajdája.“ A vajda nem használhatja az „Isten kegyelméből“ kifejezést, úgyszintén nem nevezheti sajátjának azt a várost vagy falut, melyből levelét keltezi („Datum in civitate nostra“), sem a fejedelemhez, sem más-hova küldött okleveleiben. Nem használhatja a vajda az ország pecsétjét sem, mert az a fejedelem birtokában marad, csak a családi

pecsétjét használhatja levelein, meg van azonban adva az az engedmény, hogy szintén piros pecsétviaszt használhat.

Az összes tisztviselők a fejedelemtől függnnek és nem a vajdától, aki megkapja a „fejedelem tanácsosa“ címet. A görög származásuak mindenféle hivatalból kizáratnak.

A vajdának nem szabad sehova sem küldeni követeket, csak a fejedelemhez; ha pedig valamely más állammal valami elintézni valója akad, köteles a fejedelemhez fordulni, aki aztán saját maga küld követeket az illető uralkodóhoz.

Minden vajda és az összes tisztviselők kötelesek letenni a hűségesküt a fejedelemnek, illetve utódainak, mire a fejedelem elküldi a zászlót és megerősíti a vajdát székében.

Ezzel szemben a fejedelem is kötelezi magát, hogy teljes erejével meg fogja védelmezni Havasalföldet minden ellenségével szemben.

Zsigmond még ugyanazon a napon (1595 május 20) megerősítette ezt a szerződést és ezzel Havasalföld teljesen az erdélyi fejedelemség alá volt vetve.

Ez a hitlevél rendkívül fontosságú jogokat biztosít az erdélyi fejedelemnek Havasalfölddel szemben, olyanokat, a milyenekkel a magyar királyok sohasem rendelkeztek. Világosan, félre nem magyarázhatóan kimondja Havasalföldének az Erdélytől való legszorosabb függését és a felségjogokat a fejedelemre ruházza át, a vajdát pedig olyan alantas fokra helyezi, hogy még alig nevezhető helytartónak is; ezt az alattvalói helyzetet igen élesen fejezik ki azok a pontok, melyekben ki van mondva, hogy a vajda semmit sem nevezhet magáénak, sem várost, sem falut, birtokot sem adományozhat, a legfőbb pereket sem intézheti, még az ország pecsétjét sem használhatja, mert a fejedelemtől függ; ez nevezi ki, a fejedelem erősíti meg az uralkodói jelvények elküldésével; nincs joga közvetlenül érintkezni a külfölddel, az adó nem az ő kezébe megy, hanem a fejedelemnek szolgáltatják be, s hogy a függés teljes legyen, még a fizetést is a fejedelem adja, mint egy alárendelt hivatalnokának, kit bármikor elmozdíthat, ha nem cselekszik kedve szerint.

A vajdát különben is a fejedelem nevezte ki azok közül, kit Havasalföld rendei kijelöltek, de az nincs kimondva, hogy ide-

gen nemzetiségű ne lehessen vajda, sőt ezt megerősíti az a kifejezés, mely azt mondja, hogy a vajdának tudnia kell az oláh nyelvet is, tehát már ők maguk sem számítottak arra, hogy mindig saját maguk közül kerüljön ki a vajda, csak azt kötik ki, hogy oláhúl is tudjon.

Ez is mutatja, hogy mennyire alávetett szerepe volt a vajdaságnak, melyben az erdélyi fejedelem intézkedett mondhatni korlátlan hatalommal. Mert maga az ország is a fejedelem hatalma alatt áll, ki „regnum nostrum Transalpinense“-nek nevezi, s mint meghódított tartománnyal bánik, rendeletei, parancsai döntők, mindenkre kötelezők és azokban a szerződés csak annyira köti meg, hogy a fejedelemnek tiszteletben kell tartania az ország régi törvényeit és szokásait.

Az ország az adót a fejedelemnek fizeti, az erdélyi gyűlésekre küld követeket s ott szavazzák meg az adó összegét, melyet minden ellenmondás nélkül meg kell fizetni. — Haddal is tartozik segíteni a fejedelmet, hogy mennyivel, nincs megmondva a hitlevélben, de az irányából és abból az alantas helyzetből következtetve, melybe Havasalföld e szerződéssel jutott, biztosan állíthatjuk, hogy teljes erejével köteles volt Havasalföld minden egyes alkalomkor a fejedelem segítségére sietni. Noha vérét áldozta az ország, mint hűbéres tartománynak nem volt meg az a kedvezménye sem, hogy a közösen elfoglalt várakból legalább egyet kapjon meg, mert az új hódítások mind az erdélyi fejedelemséghez kapcsolattak.

Amint a szerződésből láthatjuk, Havasalföld tehát Erdélynek a legszorosabb értelemben vett alattvaló hűbéres tartománya, vajdája a fejedelem helytartója, népe a fejedelemség adófizetője. — Roppant súlyos föltételek alatt jött létre a szerződés és hogy Mihály vajda ebbe belenyugodott, annak lehet tulajdonítani, hogy más útja nem volt a megélhetésre, a törökök említett felkoncolása oly nagy bűn volt a szultán szemében, hogy azt semmi körülmények között sem bocsátották volna meg, tehát Erdélyhez kellett fordulnia, amire különben Áron moldvai vajda sorsa is ösztönözte.

Néhány hét múlva (1595 jun. 3.) hasonló szerződés jött létre Zsigmond és Rézván István között, kit ő helyezett a vajdai székbe.

A hitlevél¹ főbb pontjaiban teljesen megegyezik azzal, amelyet Mihály vajda adott Zsigmond fejedelemnek és csak némely pontjában tér el attól.

A szerződés szerint Moldva vajdája, a boérok és az egész nép aláveti magát Zsigmondnak Erdély, Havasalföld és Moldva fejedelmének és az egész ország mindhaláláig híve lesz Zsigmondnak és utódainak; egyszersmind azonban kéri, hogy a török és más ellenség ellen védelmezze meg Moldvát.

Minthogy a fejedelem erdélyi ügyeivel lévén elfoglalva, nem tud „tartományában, Moldvában“ hosszasabban tartózkodni, a fejedelem egy helytartót nevez ki Moldvába, aki a fejedelem utasításai szerint, de szemmel tartva a szerződés egyes pontjait, fog kormányozni. Ez a helytartó vagy vajda a fejedelemtől zászlót, buzogányt és dárdát fog kapni annak jeléül, hogy nem független uralkodó, hanem az erdélyi fejedelemnek helyettese és csak *képviseli* a fejedelem személyét.

A vajda mellett 12 éltesebb, tapasztalt boér fog lenni, akik azonban szintén a fejedelemtől függnék és akiket a fejedelem vagy utódai tudta és beleegyezése nélkül elmozdítani nem lehet. A várak és erődítések kapitányait a fejedelem nevezi ki és korlátlanul parancsol fölöttük.

Az adóra vonatkozólag úgy intézkedtek, hogy a moldvai adót is, valamint a havasalföldit, az erdélyi országgyűlés állapítja meg, melyen¹ megjelennek a moldvai követek is, akik azután hazatérve az egész tartományban közhírré teszik az adó nagyságát.

A helytartónak vagy vajdának a fejedelem rendel. fizetést az érdeme szerint.

A fejedelem érvényben hagyja az előző moldvai vajdák adományait és kiváltságleveleit, ezután azonban kiváltságokat és birtokokat csak a fejedelem adományozhat, ugyancsak övé a kegyelmezés joga is.

A fejedelem címe a következő: „Isten kegyelméből Erdély, Moldva, Havasalföld stb. fejedelme“, viszont a vajda címe így hangzik: „Moldva tekintetes és nagyságos vajdája.“ Egyszersmind kimondják, hogy a vajdának nem szabad használnia az „Isten ke-

¹ Közölve: Hurmuzaki: Documente etc. III. k. 1 r. 477. és kk. lapokon.

gyelméből“ kifejezést, valamint nem szabad sajátjának nevezni azokat a helyeket, a honnan leveleit keltezi; nem használhatja az ország pecsétjét sem, az a fejedelem kezében marad, hanem csak a családi címerét szabad használnia levelezéseiben.

Minden hivatalnokot a fejedelem nevez ki és nem a vajda, tehát nem a vajdától, hanem egyenesen a fejedelemtől függnek.

Sem a vajdának, sem a boéroknak nem szabad idegen hatalmakkal közvetlen érintkezésbe lépni, hanem be kell jelenteniök a fejedelemnek, aki majd maga fogja elintézni a főnforgó kérdést.

A fejedelem megengedi, hogy azt a lakomát, melyet husvét és a három napkeleti király ünnepén szoktak megtartani, az állami jövedelmekből fizessék ki.

Ezekkel szemben kérik a fejedelmet, hogy védelmezze meg ezután is Moldvát és lássa el mindig hadiszerekkel, löporral; adjon segítséget szükség esetén és tartsa meg a szerződés pontjait. Továbbá kimondják, hogy a törökkel esetleg kötendő békébe Moldva is belefoglaltassék.

Ezekre a pontokra vagyis a hitlevélre, mind a vajda, mind az összes tisztviselők hűségeskűt tesznek le a fejedelem vagy utódai előtt, midőn a vajda megkapja a fejedelemtől a jelvényeket.

Ezzel a szerződéssel Moldva is, valamint Havasalföld az előbbi hitlevél alapján teljesen alája volt vetve Erdélynek, melynek fejedelme úgy rendelkezett Moldvával, mint tartománynyal; minthogy a fejedelem nevezte ki a tisztviselőket, az erdélyi országgyűlés szabta meg Moldva adóját, minden erősség közvetlenül a fejedelem kezében volt, semmit sem volt szabad és semmit sem lehetett tenni az ő tudta és beleegyezése nélkül. Külügyi dolgokban sem intézkedhetett a vajda, a fejedelem helytartója, sem a boérok, hanem a fejedelemhez kellett fordulniok, ha valamelyik szomszédos állammal elintézni való ügyök akadt.

Minden fölségjog, minden hatalom a fejedelem kezében van s a moldvai vajda és a moldvai boérok csak egyszerű végrehajtói a fejedelem akaratának és rendeleteinek, vagyis Moldva a legszorosabb függésbe került Erdélytől, mely ugyanakkor a másik Oláhországot, Havasalföldet is főnhatósága alá vetette.

Ezen két igen fontos és nevezetes szerződés alapján Zsig-

mond elküldötte mind a két oláh vajdának a jelvényeket, a zászlót, buzogányt, dárdát és megerősítette őket vajdaságukban.

Ezzel a három ország egy egységes birodalomná olvadt össze, melynek feje az erdélyi fejedelem volt, ki majdnem korlátlanul uralkodott fölötte.

Az erdélyi fejedelem a két oláh vajda hűségesküje következtében korlátlan ura volt a két vajdaságnak, melyek a szó legszorosabb értelmében alá voltak vetve Erdélynek, annyira, hogy amint a hitlevelek egész világosan mutatják, a vajdáknak úgyszólván semmi hatalmuk sem volt saját országukban, hanem egyszerűen csak végrehajtói voltak a fejedelem, illetve az erdélyi országgyűlés akaratának és határozatainak.

A vajdaságok önállósága, melyre némely oláh vajda törekedett, teljesen meg volt semmisülve, a vajdák csak helyettesei a fejedelemnek, annyival is inkább, hogy a fejedelem nevezi ki és bármikor el is mozdíthatja őket.

A vajdaságok Erdély alávetett tartományai, melyeknek még annyi önkormányzati joguk síncs, hogy saját ügyeiket elintézhessék, hanem Erdély intézi úgy a külügyi, mint a belügyi dolgaikat; minthogy a hivatalnokokat is az erdélyi fejedelem nevezi ki, tehát azok is tőle függenek, bármikor elbocsáthatja őket, ha nincs megelégedve intézkedéseikkel.

A nép pedig nem a vajdáiban látja az urát, hanem az erdélyi fejedelmekben, kik a régi szokások alapján ugyan, de saját akaratuk és belátásuk szerint uralkodnak fölöttük. — Ezt a helyzetet súlyosbítja még az a körülmény is, hogy az adót az erdélyi országgyűlésen vetik ki és az erdélyi fejedelmek hivatalnokai szedik be, tehát teljes az Erdélytől való függés.

Ehhez járul még az is, hogy a két vajdaság hadi erejével Erdély rendelkezik, amennyiben, ha szükség van reá, az erdélyi fejedelem egyszerű rendeletére kötelesek a vajdák összes hadi erejükkel megjelenni a fejedelem táborában és kötelesek oda menni, a hova az erdélyi fejedelem parancsolja.

Mindebből egész világosan kitűnik, hogy a két vajdaság teljesen Erdélytől függ, annak kiegészítő részeit képezi, éppen úgy, mint a Parium, amint maguk az oláhországi rendek is kifejezik a hitlevelekben.

Ezt az állapotot pedig éppen a sokat gáncsolt Báthory Zsigmond fejedelem teremtette meg, ki egyéb igen nagy hibái dacára is hamar megértette Erdélynek kedvező helyzetét az oláh vajdaságok fölött és Erdély jövődöbeli politikáját, melynek alapját minden „bolondoskodása“ mellett is éppen ő vetette meg.

Ez az állapot azonban nem sokáig tartott. Zsigmond fejedelemnek később folytatott helytelen politikája meglazítja, majd szétrombolja azt a szoros kapcsolatot az oláh vajdaságokkal, melyet uralkodása első felében az akkori ügyes politikájával létrehozott. — Majd Báthory Endre jámbor hiszékenysége következtében megszűnik Erdély főnhatósági joga, amit rövid időre Báthory Gábor szerez meg, azután Bethlen Gábor más irányú elfoglaltsága miatt a két Rákóczy György, kiknek uralkodása idejében oly tartós és erős Erdély főnhatósági joga a két oláh vajdaság fölött, aminő sem azelőtt, sem azután soha sem volt többé.

A II. Rákóczy György szerencsétlen lengyelországi hadjárata után azonban megszűnik Erdély főnhatósága az oláh vajdaságok fölött, elenyésszik Erdély boldog aranykorával együtt, melyet már többé nem lehetett visszavarázsolni.

Az erdélyi önálló nemzeti fejedelemség megszűntével a magyar királyságnak kellett volna átvennie a főnhatósági jogot, de uralkodóink egyéb dolgokkal lévén elfoglalva, nem fordítottak kellő figyelmet a két oláh vajdaságra, melyek török iga alá kerülve, csak a legújabb korban nyerték el azt az önállóságukat, melyre megalakulásuktól törekedtek; de a melyet a körülmények és viszonyok alakulása következtében csak napjainkban értek el.

Erdély pedig beleolvadva az anyaállamba, nem folytathatta előző politikáját a vajdaságokkal szemben, főnhatósági jogának visszaszerzéséről lemondott és az az erős hűbéri viszony, mely fönnállott, feledésbe merült és alig emlékeztet Erdély letűnt fényes napjaira, egykori ragyogó dicsőségére.

Dr. Görög Ferencz.

Hunyadvármegyei föliratok.

Összegyűjtötte: **Halaváts Gyula**, m. kir. főgeologus.

1896—1904-ig Hunyadvármegyének a Marostól D-re eső részében, Szászváros, Hátszeg, Vajdahunyad, Déva környékén folytattam nyaranként a részletes geológiai fölvételeket. Miután pedig érdekel mindaz, ami Magyarország történetével függ össze, természetvizsgálói munkálkodásom közben figyelmemet kiterjesztettem ezekre a tárgyakra is, s ahol van valamelyes ilyen, megnéztem, sőt nem resteltem a toronyba se fölmászni, hogy a harangok föliratait lemásoljam.

Most, amidőn elvégeztem Hunyadvármegye nekem osztályrészülni jutott részének fölvételét: összegyűjtöm mind ezen jegyzeteket s átadom a köznek. Nagyon jól tudom, hogy mennyire hézagosak e jegyzetek. Publikálásukkal azonban így is tán szolgálatot tehetnek az ügynek, és tán majd felköltik az érdeklődést e tárgyak iránt is s a helybeliek sietni fognak a hézagokat kitölteni s ekkép a hunyadmegyei kisebb műemlékek jegyzékének teljes sorozatát elkészítheti a nálamnál hivatottabb.

Budapest, 1905. évi április hó 16-án.

Alpestes. Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg. —
A nagyobb harang testének mellső részén 3 sorban:

E HARANG MEGHASADT 1890 HÚSVÉT NAPJÁN
UJRA ÖNTETTE AZ ALPESTESI REF. EGYHÁZ
UGYAN EZEN ÉV KÖZEPÉN KÖZADAKOZÁSBÓL

A hátsó részén 3 sorban:

ÖNTÖTTE
ANDRASCHOF SZKI JÁNOS
KOLOZSVÁRT

A kisebbik harang felső részén két lécz között:

ALPESTESI MAGYAR ECCLESIA ONTTE ANN 1713

Renesszánsz motívumokkal díszes, aranyozott ezüst poháron,
2 sorban :

HLVINCZI · KRISTINA · ADTA E POHART

AZ ALPESTESI REF. ECNAK AO 1713

Aranyozott ezüst tányér peremén bevésve :

M : AZ · UR · DICZOSEGERE CINALTATTA · HOGI · SOK ·
NIOMORVSAGIBVL · KI · HOZTA · 1662 B

Fenekén :

A 1658 BVDAN · FOGATA

VOLT

Ezüst fedeles kupának elő részén címer körül, melyen karddal átdöfött kar látható :

MAKRAI · BORBALA · ANNO · DONI · 1618

Bácsi. Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg.

A nagyobb harang felső részén :

ISTEN SEGEDELMEVEL ÖNTETETTE A BATSI EV. REFOR-
MATA EGYHAZ 1868 SZEPT. 3.

A kisebb harang alsó peremén :

ÖNTÖTTETTE A BATSI EV REF EGYHAZ 1869-İK EVBEN
MARTZ 20 AN

A harang testén, koszorúban :

HONIG

FRIEDRIK

ÖNTÖTTE

ARADON

1869

Ónkehely és 2 ónkannán :

* A BATSI REF. EKKLESIA SZAMARA TSINALTATTA BARO
NALACZI SARA 1745

Aranyozott, magas szárú ezüst poháron :

M · L · B · BARTSAI · AGNES · Ő EXCIA · ADTA · A · BATSI ·
REF · EKLESIAK · Anno 1766dik ESZT

Ezüst tányér peremén:

VARODI KRISTINA A BATSI R: EKLANK SZENTELI 1785

Boldogfalva. A románstílusú toronyban két harang lóg. A nagyobb harang felső részén két növénymotívumú szallag között:

GLORIA IN EXCELSIS DEO. 10: SKADT ME FVIST ANNO D:
1656

A kisebb harang felső részén két növénymotívumú szallag között:

KENDEFI: GABOR: ANNO: 1729.

Borbátviz. Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg.

A nagyobb harang felső részén két sorban három lécz között:

: IDÖSB: ÉS: IF: BAJA. ISTVÁN. ES. BALINT: EMLEKEZE-
TEKRE: 1774

: TSINALTATTA: MARKOTSAN KLARA: ES FIA BASA JOZSEF

A kisebb harangon nincs fölírat.

Az ev, ref. egyház birtokában levő műtárgyak között legérdekesebb egy fedeles ezüst kupa, közepén 1597. évszámmal.

A 17 cm átmérőjű ezüst tányér peremén bevésve:

* BUDA * BALINT * CSINALTATTA * AZ * GALACSI ECCLE-
SIA * SZAMARA * ANNO * DONI * 1724

A 15 cm átmérőjű ezüstitányér peremén bevésve:

* NEH: P. PUJJ. DANIEL. ÖZV: BOBIK SARA ASZ: AJAND.
A' BORB: V: REF. Sz EKLNK: 1824^{bc} *

A 16.5 cm átmérőjű ezüstitányér peremén bevésve:

(^{FS}₁₇₂₆) BARTSAI FERENTZNÉ: NALATZI RAKHEL ADTA (^{NJ}₁₇₂₆)
A BORBATVIZI: REFORMATA EKLESIANAK: 1760

Hátszeg. Az ev. ref. templom tornyában három harang lóg.

A nagy harang testének mellső részén:

UJRA ÖNTETTETETT

HÁTSZEGI EGYHÁZI GONDNOK

HORVÁT JÁNOS UR EMLÉKEÜL

RUDOLPH ROZA ÉS FERJE VÖTS

FERDINAND ÁLTAL 1867 ÉVBEN

JAKAB BENJAMIN PAPSÁGÁBAN

Alsó peremén :

ÖNTÖTTE KIKINDAI FÜREDI JOSE HÁTSZEGEN MINT UTAZÓ
MESTER

A közepső harang testének mellső részén :

KEGYES HIVEK ADAKOZÁSÁBOL ÖNTETETE A
HÁTSZEGI EV. REFORMATA SZ EGYHÁZ SZÁMÁRA
1867 ÉVBEN ESPERES JAKAB BENJAMIN PAPSÁGA
ÉS DANE KAROLY GONDNOKSÁGA IDEJÉBEN

Alsó peremén :

ÖNTÖT : KIKINDAI FUREDY JOSEF HÁTSZEGEN MINT
UTAZO MESTER

A kis harang alsó peremén :

ANNO 1771

Kis ezüst kehely kupáján :

T : N : LUKÁCS JÁNOS URAM AJANDÉKOZTA : AZ : HATSZEGI
REFORMATA ECLESIAKNAK 1702

Ezüst talpas poháron :

ISTEN DICSOSEGERE CSINALTATA KOCSARD SZILAGI
ANDRAS 1721

Ezüst tányér peremén :

QVID PARAS DENTES ET VENTREM CREDE ET MANDV-
CASTI AVGVSTINVS 1668.

Hosdát. Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg.

A nagyobb harang felső részén két lécz között :

UJRA ÖNTÖTTETTE A HOSDATI N REFOR : EKLESIA : 1788

A kisebb harang felső részén két lécz között :

AZ ° HOSDATI ° REFOR EKLEZIA ° ANNO ° 1772 °

Urasztalterítő, a széle színes selyemmel és ezüstfonallal ki-
varrott, közepén veres körben :

KENDEFI GÁBORNÉ BÁNFI SVSANNA ADTA ISTEN DICSO-
SEGERE 1744

Egyszerű, aranyozott ezüst kehely, kupáján bevésve három
sorban :

ISTENNEK * DICSÖSÉGÉRE * SZENT * NEVÉNEK * IGAZ *
TISZTELETERE * CZINALTATTAK * NADASDI · PAP · FE-
RENCZ · ÉS · HÁZAS · TARSA · ROMOSZ IVDIT *
IN ANNO 1669 AZ HOZDATHI · ECLESAN *

A hozzá tartozó tányér peremén két sorban :

* ISTENNEK * DICZÖSEGERE * SZENT * NEVÉNEK * IGAZ
* TISZTELETÉRE * CZINLTATTAK * NADASDI * PAP * FE-
RENCZ * ÉS HAZAS * TARSA
ROMOSZ IVDIT IN ANNO 1669 AZ HOSDATI
ECLESIABAN

Kitid. Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg.

A nagyobb harang felső részén három sorban :

: 1774 : NEHAI : BOBIK : MOSES : ES : HAZASTARSA : NAGY
MARIA : MOSTS : PEDIG : ATOBATTYAFIAK : KOZON
SEGESEN : RENOVALTATAK : KITID

A kisebb harang testén :

I · A=H · P.NÉ KÖLTSEGEN 1854 EVBEN.

Az ev. ref. egyház birtokában több kehely van, melyek közül az egyiket, a hozzátartozó tányérral és terítővel 1746-ban Bartsay Klára ajándékozta.

Lozsád. Az ev. ref. templom tornyában két harang :óg.

A nagyobb harangon három lécz között két sorban :

GLORIA DEO IN EXCELSIS PAX BONA EVOLVNTIS HOMI-
NIBVS IN ETERNIS 1703
LOSADI ECCLESIA CSINALTATA SN NEVINEK DICSIRETERE
AMEN

A kisebb harang felső részén I

LASADI N : R : EKLA ONTETTE 1739

A lebontott templom egyik faoszlopa ma a lelkészlak kapu-
jának bálványá, a következő fölírással :

A · D · 1666 EPETETTE BARTSAI GASPARNE FLO 100 ADVA.

A letompított szegletén : RESTAURATUM TEMPORE SEPH.

A lelkészlak udvarán lévő „gabonás“ mestergerendáján :

EX FVNDAMENTO ERECTA TEMPORE PASTORIS PAULI ZILAHÍ et AEDILIS GEORGII FARKAS ANNO DOMINI 1745.

Zilahi Pálnak koporsófedél alakú sírköve megvan a temetőben. A földön fekvő követ az idő annyira megrongálta, hogy fölírata már csak hézagosan betűzhető ki:

Az E RNEKEL

() ZENT BIZONYITIA E FL PELDAIA
MELYNEK A OTESTET E FÖLD Itt TAKRIA
ZILAHÍ SEB PAL KI E FÖLD GYOMRABAN
NYUGSZIK MINT TESTI NYUGVO KAMARABAN
KI NÉGY ESZTENDÖKET NOTARIVSSAGBAN
TÖLTÖtt TIZENHETET SENIORSAGBAN

Óbrettye. Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg.

A nagyobb harang felső részén:

FUDIT EPHRAIM ANDRASCHOSKI CLAUDIOPOL ANNO 1813

Alsó peremén bevésve két sorban:

AZ OLAH BRETTYEI REFORMATA EKKLESIA SZÁMÁRA
ÖNTTETTETE ÁRVA KENDEFI JUDIT NEHAI SZILVASI BÁLINTNÉ.

A kisebb harangon felül:

IOHANN IOSEPH PERENGER GOSS MICH IN WIENNA 1749

Testén feszület, két oldalán:

ANNO 1749 IN † NOMINE DEI

Alsó peremén:

SARA TSULAI FIERI VOLUIT RRO ECCLESIA O-BRETTYE
REFORMATA

A harangláb felső gerendáján, az egyik oldalon:

ISTEN SEGEDELMÉBÖL EPITETTE

A másik oldalon: BOBIK SÁRA 1790 BEN

Az ev. ref. egyház kelyhének karimáján bevésve:

MARA MIKLOS CSINALTATTA AZ O: BERETTYEI REF. EKKLESIA SZAMARA 1752

A 15 cm átmérőjű ezüst tányér peremén bevésve:

Csulai Sara tsinaltatta az Brettyei Reformata Eccl: Szamara 1745:

Rákosd. Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg.

A nagyobb harang felső részén két lécz között:

ME FVDIT · ECCLESIA · RAKOSDIENSIS · IN · COITU · HU-
NIAD · AO 1745

A kisebb harang felső részén két sorban 3 lécz között:

REN RAKOSDI REF ECCLESIA ANNO 1737
TEMPCVR LAZARI FARKAS HARCVRIGAVC

A templom befalazott déli ajtója felett lévő kőábrán bevésve három sorban:

IEHOVAE | SACRUM | ASR 1781

Ezüst tányér peremén:

GERGOTS EVA TSINALTATA UR ASZTALARA 1766 dik ESZ-
TENDŐBEN. MOST PEDIG

Bemélyedt részén pedig:

AJANDEKOZTA AZON SZ VEGRE BUDA JOSEF ES HARSANYI
ERZSEBET A RAKOSDI EKKLAESIANAK SZAMARA 1780

Díszes, gerezdes testű ónkanna, mellső részén bevésve hat sorban:

REC | REF. ECC | RAKOSI | MIC. MAR | TONOSI | 1738

Romosz. Az ágost. ev. h. v. (szász) templom tornyában két harang lóg.

A nagyobb harang felső részén:

TRANSFVSA SVB PAST DOMINO IOHANNES SCHVSTER AEDIT
ANDREAS BINDER ROMOS 1809

A kisebb harang felső részén:

GLORIA · IN · EXCELSIS : DEO : REFVSA · SVM · A 1795

Szászváros. Az ev. ref. templom tornyában három harang lóg.

A nagy harang testének mellső részén:

KÉSZITTETTE

A

SZÁSZVÁROSI EV. REF.
EGYHÁZ ISTEN DICSŐSÉGÉRE

1865

A középső harangon ugyanez a fölírat van.

A kis harang testének melső részén :

A
SZÁSZVÁROSI
EV. REFORMATA
SZ.
EKKLÉSIA

Hátsó részén :

NAGY
ZÉBENBE ÖNTETE
GRAEFF GEORG
AZ 17 DIK
AVGVSTVSBA
18 39

Az ágost. h. ev. (szász) templom tornágyában három harang lóg.

A nagy harang testén koszorúkban. A mellső részén :

DURCH
MILDE BEITRAGE
DER
BROOSER LUTHERISCH
SACHSISCHEN GEMEINDE
ENTSTANDEN

Hátsó részén :

DURCHS
FEUER BIN ICH
GEGOSSEN. DIE
IOH. GEORG GRAEFFEN
HABEN MICH
GEGOSSEN
1841

A középső harang testén koszorúkban, a mellső részén :

DURCH
MILDE BEITRAGE
DER BROOSER
LUTHE : SACHSISCHE
GEMEINDE ENT-
STANDEN

Hátsó részén :

DURCH
FEUER BIN ICH
GEGOSSEN DIE
IOH. GEORG GRAEF
HABEN MICH
GEGOSSEN
1841

A kis harang alsó peremén :

GLOCKE DER EWANGELISCH LUTHERISCHEN GEMEINDE
ZU BROVSZ 1843

Testén :

EGART
NER IGNATZ
ÖNTOTTETE
MESVARON
1843

Sztrigy-Szentgyörgy. A falun kívül lévő gör. kel. oláh templomban az ikonosztahionnal szemközt terjedelmesebb falfestmény van, 4 álló alakkal, középett a templom. Az alakok kosztümtani szempontból nagyon figyelemre méltók. A freskó fölirata ó-szláv nyelvű, cirilbetűs, fordítását *Druhóra* Gábor kaláni vasgyári állami tanító úrnak köszönöm. Eszerint :

Balról az alakok fölött :

ISTEN SZOLGÁJA LACZKO ZSUPAN
ISTEN SZOLGÁLÓJA ZSUPANNÉ NISZTURA

Jobbról az alakok fölött :

KENDRES ZSUPAN LEANYA ADJA SZ-GYÖRGY MONOSTO-
RÁNAK
ISTEN SZOLGÁJA VLAJKO KENDRES FIA

Az alakok alatt :

ATYÁNAK, FIUNAK ÉS A SZENTLÉLEKNEK NEVÉBEN
ÉPITETTÉK KENDRES ZSUPÁNNAK NEJE NISZTURA ÉS FIA
CHRISZTUS NAGY VÉRTANUJÁNAK ÉS KINZOTTJÁNAK
SZENT-GYÖRGYEK EZEN MONOSTORÁT
ÉS BEFEJEZTETETT ÉS KIFESTETETT, HOGY LEGYEN
TESTI ÉS LELKI ÜDVÖSSÉGÜL ZSIGMOND KIRÁLY ÉS JÁNOS

ÉS JAKOB ZÁGORSKI (erdélyi) VAJDÁK IDEJÉBEN
6918 (=1409) ESZENDÖBEN. —

Magában a faluban, a birtokos kertjében, ottjártamkor fedelét
vesztette sírkápolna állt. A földalatti sirboltban — állítólag — három
koporsó van. A sírkápolna belsejében, a bejárat felett, a falra festve
a következő volt:

ÉPITTETETT EZ IMÁDTSÁGNAK HÁZA
ZEJK ISTVÁN ÉS BARTSAI KLÁRA ALTAL MELYNEK
FUNDAMENTUMA VETTETETT FEL 1745 ESZTEN
DÖBEN AUGUSTUSNAK 12 NAPJAN ELKESZITTETETTE
DIC 1746 ESZTENDÖBEN AUGUSTUSNAK 12 NAPJAIN

Ha jól értesültem: a mostani tulajdonos e romot elhordotta
s így e fölrat is elpusztult.

Tordos. Ev. ref. templomhoz tartozó haranglábon két harang
lóg. — A nagyobb harang testének mellső részén:

DR LÉSZAY DÁNIEL
FÖGONDNOK
ID KIS PÉTER
ALGONDNOK
BRANYITSKAI NAGY TAMÁS
TORD. REF. PAP

Hátsó részén:

GRAEF JOSEF
N.SZEBENBE
1868

A kisebb harang felső részén két lécz között:

DAVIT WESNITZER IN WIEN GOS MICH MDCXXXIV

E harang 1865 előtt a szászvárosi ev. ref. templom tornyában
lógott.

Vajda-Hunyad. Az ev. ref. templom tornyában két harang lóg.

A nagyobb harang testén:

JKTAKI GR BETHLEN PETER HUNYAD ÉS MARAMAROS
MEGYE ÖRÖKÖS FÖISPÁNJA
KESZITETTE A VAJDAHUNYADI REF EGYHÁZ SZÁMÁRA
1645 BEN REPEDÉS MIATT UJBOL

ÖNTETETT A **HONIG** EGYHÁZ HIVEI ÖNKENYTES
FRIEDRIK ADAKOZASABOL BARCSAI AB-
ÖNTETTE RAHAM
ARADON
GONDNOKSÁGA **1873** ALATT 1873

A kisebb harangon 4 lécz között 3 sorban:
IN HONOREM IEHOVA F : F : MESACM : NICOLAUS ZOLIOMI
DE ALBESCELS
D : D : REG : TRAN : PRIN·INTIMUS CONSILAR : ACCOMITA
HUNYAD SURR : CO
MES AC PERPETUUS AN 1659 RENOV : VERO ME ECCLES :
REFOR VAIDAHUNIAD : AN : 1754 SEP

A gör. kath. templom tornyában négy harang lóg.

A legnagyobb harang felső részén két lécz között:

D · N · IESU CHRISTI · TEMBORE ALB · BALACCZY · ARCH ·
NICOL · PAP
IN HOMOREM SS · SALUATORIS

A harang testén koronás Mária a kiseddel, fejénél

BATRIKA RAGZON
oGEOR (fej) MARKOCZANI

Alsó peremén két lécz között:

IOHANN MICHAEL SCHEIDER o KAY o STUCKGIESER IN o
CASCHAU o HAT MICH GOSSEN o ANNO : 1693 o

A középső harang felső részén két sorban 3 lécz között:

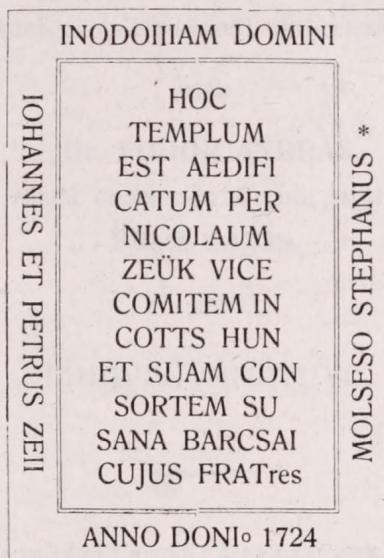
† REFVSA o PRO † SANCTUS : DEUS : S : FORTIS
IMORTALIS : MISER : NOBIS
: SVBGVARD : R · P · CAESARII · CALT † CONTU · V · HUNYAD :
B · V · M · INCAEOS : ASUMPTAE : 1795

Ezt a harangot 1893-ban a helybeli ferenczrendi zárdától vette a gör. kath. egyház részére Popu János esperes, ki még ma is papja az egyháznak.

A kisebb harang felső részén két sorban 3 lécz között:
INTRVMARIREA S · TREIMI BISERICA G·VNITA DIN HVNEDOARA
SVB CVRATORATV
D · IOS · ASZTALOS · MDCCCXLI

A legkisebb harangon nincs fölírat.

Zeykfalva. Az oláh templommal szomszédos telken állt egykor az ev. ref. templom. Ma már nyoma sem látható, de még van emléktáblája az urad. magtár keleti falába befalazva.

ERDÉLY

ritkaságai és természeti nevezetességei.

Irták :

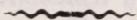
Dr. FODOR ANDRÁS

a római archaeologiai társ. tagja és

BRÚZ LAJOS.

I. kötet.

Hunyadvármegye.

HUNYADVÁRMEGYE

ritkaságai és természeti nevezetességei.

Irták :

Dr. FODOR ANDRÁS

a római archaeologiai társ. tagja és

BRÚZ LAJOS.

„Siebenbürgen unterscheidet sich von andern Ländern Europas dadurch, dass es etwas von jedem hat und an alle erinnert.“

A de Gerando

Siebenburgen und seine
Bewohner.

Aus dem französischen
von Julius Seybt.

I.

Arany.

Az északi havasok aljában, Erdély nagyobb folyójának balpartján fekszik e kised falú, melynek oláh neve: Úrój.

A dákok *Sergidavaja*, hogy hol feküdt a kor-írók meg hasonlítottak; némelyek a Hátszegtől órányira fekvő N.-Osztrót, mások Dévát, ismét a Szászsebes és Szeredahely közötti teret, sőt még Belgrádot is jelölik a hajdani *Sergidava* helyének.

Sergidava, régi földabroszok szerint, ott feküdt, hol a Sztrigy a Marosba ömlik; s e hely a fentemlített *Arany*. Hogy itt római colonia volt, bizonyítja, hogy a Maros balpartján, Arany falú körül szaggatottan sok kiálló kőfal, római téglá, cserép és véssett kődarabok láthatók, találhatók.

Sergidava a Maros jeleni medrébe feküdt s a folyam a nagy Imperator korában e mellett, de a mostani Aranytól félóránnyira fekvő Dédács falú északi része alatt hömpölygött alá. Arany és Dédács felett diszlett *Sergidava* s a folyam fölött kőhid nehézkedett, bizonyítja a következő köemlék:

AULUS - CRISPUS-E- IRIBV. VOL IEIAPRAE JECIVS. LEG. XIII. GEMINAE PONIAM. BELLORUM. INIVRIA. ET. AMNIS. VIOLENTIA. DERVPTVM. POPULO. PLEBI. QVE. SERGIDAVEN SI. RESTITUIT.

(Aurelius Crispus Volteia a XIII-dik iker legio praefectusa a hadfolytatása és a folyam erőszaka által szétrontott hidat a sergidavai nép számára helyreállította.)

Látható a hídfe is Dédáctól keletre ötszáz lépésnyire.

A fönnebbit bizonyítja az is, hogy Dédácson építés alkalmával ölnyi mélységre kőből faragott oroslánra találtak s Aranyon is szögletekre, faragott felíratos kövekre.

A népek Erdélybe vándorlási korszakában *Sergidava* népetlen maradván, pusztulás elé nézett. A Maros folyama balról mind jobbra tartott s Arany felé költözhén *Sergidava* nagy része a vízbe omlott, abba temetvén dicsőségét és nevezetességeit; a hegy alatt maradt városrészt pedig a leszakadozott hegyoldal borította be veres földdel; a mi kevés fönmaradt abból, azt az erőszakoskodó Kapi György I. Apafy uralkodása kezdetén, Hunyadmegye 10-ik főispánja, a mostani falú ÉK. felöli végén épített vára falaiba rakatta. Maig láthatók egyes falai, Melyek hajdani területén Bethlen Gábor kétszer verte meg az oda vonuló német katonákat.

Arany falú végén keletre, délre néz az aranyi hegy. Veres porphir s a Maros színe felett 100 ölnyi büszke emelkedése van. Ketté vágott kenyér idomú, sima oldalának aljában egyesül a bércei Sztrigy a sárga Marosba.

A monda híresztelé, hogy az utolsó dák király mielőtt Parroissia kapujánál fegyverbe bocsátkozik, dariusi kincsét a Sztrigy fenekére rakott boltív alá rejté s e hely ott van, hol az Arany pikelyü pisztrangos Sztrigy *Arany*nál a Marosba vész. Midőn megárad e havasi patak s rémes csörgéssel foly alá vize a piskii hid alatt, a babonás nép hallani véli a vízbe temetett Decebal dariusi kincseket zörögni, melyek felett sárkány ül, ki lapos farkával az iszaptól tisztogatja aranyait s hiszi a babonás nép, hogy a Sztrigy ez arany-ezüstöt egyszer a partra okádja.

Izabella királyné alatt több 100 darab kozon és lysimachosi aranyokat kaptak a Sztrigy partján, melyeket Martinuzzi felgazdála.

Szeretik némelyek állítani, hogy bizonyos kőfelíratokon tett buvárlataik szerint Traján csakugyan reáakadt Decebal kincsére. Tagadjuk. Azon „JOVI INVENTORI“ . . . „DACIAE THESAURIS“ s több ilyek után csak — melyek számosak — nem lehet és nem szabad merészen írni.

Traján megkapta Decebal kincseit, nem víz alatti boltba, de a hegyek méhében s a hatalmas Róma fiaí csaknem két századon keresztül voltak e kincsek urai.

Az aranyi hegy — mint látható — Róma uralma alatt kőbánya volt s a faragott köveket innen az erősségek és útcsináláshoz szárazon vagy a Maros vizén szállították. Decidava, Dava Cesarea s kivált Zeugma romjaiból mind az aranyi hegy kőbányájában faragott porfir köveket ástak fel.

Ezen hegyet az oláh *Magurának* nevezi, tán e szóból ered: Maga ura, hogy oly magánosan diszlik?

A tetőről gyönyörű kilátás tárul a szemlélő elé; sajátyszerű díszlátvány, mint folyó mivelt rónák s lombozatos hegyek változatos oldalai közt a vidék főszépsége a tekerkődő szabálytalanságába gyönyörű Sztrigy; mint kerül meg a békés falvak széleit, ott s itt a hid alatt harcosok csontjai felett kereg be a Marosba.

Mintha a mythologiai szentek, képek s istenek képzelődése itt fogamzott volna először a római kebelébe. Csudáló szép e hely természeti pompája; a felébresztett szívvilága a bálványistenség körébe képzelel itt magát s áldozni akar azok oltárainál.

Az aranyi hegytetőn két testvér tündér élt; mondja a néprege; akkor még ember nem illette lábával a harmatos füvet. A két túlvilági szép egyike a dévai hegytetőre költözött; ketten akartak várt s egy egymáshoz vezető rézhidat építeni.

— Mikor lesz meg várod? — kérdé hugától az aranyi hegytetőn maradott.

— Harmadnapra, ha az Isten is úgy akarja! — válaszolá ez.

— Isten segít, Isten nem segít — vága közbe a más — én régkor készen leszek.

Ily felfuvalkodást Isten megbüntette. Más napra az aranyi vár látatlan kéz által romba dőlt, s a dévai harmadnapra teljes készen csudás szépségével messze ragyogott.

Lehetne ily tradíció után következtetni, hogy tán Decidava, Déva és Sergidava egyidőben épült, de az elpusztult Sergidavavára szerintünk a Kápi-vár helyén állt, ki azt igazította meg sajátjául, s onnan lett a vidék rémje, galád, kalandor és rabló, kiről fenhagyta a monda, hogy a vára alatt eltutajozó hajósok lábaira, — mivel a kastélyablakból lenéző leányaira felkurjongatni mertek — tüzes vaspatkót veretett.

Arany a Kapiak birtoka volt s leányágon a Földvári családra szállt.

Most pusztá minden; bogáncs nő elmállott kövei közt s vércse tanyáz a falüregeiben.

II.

Arinyes.

Oláh elnevezés, magyar jelentősége: *egeres*. A Hunyadvármegye és Szászvárosszéke közötti véghegyek egyik százados bükkökkel benőtt helye, hol bokrokkal benőtt egyik hegytetőn kőfal maradványok láthatók s azok körében nagymértékben szétszórt téglá és cserép-edények hevernek. Egyike volt e vár azon dák vagy római végváraknak, melyeket harcos időkben telegraphnak használnak, s az erre rakott nagy tűzzel tudatta az ellen betörést egyik állomás a másikkal.

A szemle rideg, csak messze fekvő hegyek csúcsait lehet megszámlálni. Ez is volt a cél; körében minden vadon, mint az ős időben lehetett, csak olykor-olykor téved erre egy-egy nyáját tévesztett tehén s másnap a kereső pásztor csak csontvázára talál.

A tradíció szerint dák erősség volt, melyet a rómaiakrontottak le, midőn erős Hadrian vezérlete alatt Dacia transalpinából Dacia mediterrába törtek s a római sereg egy része, hogy Decebalt bekerítse, a Maros terére sietett.

III.

Bábolna.

Déva és Szászváros között a Maros jobb partján. I. Apafi adományozta Naláczy István hadvezérnek 1680-ban. E család több jelesekett adott Erdélynek, de fiúágon 1842-ben kiveszett.

Hunyadvármegyére a természet minden kincseket árasztott, úgy Bábolnára, melynek természeti nevezetessége és ritkasága, hogy e falú keleti végén, annak északra nyúló hegyek közti határán, félórái távra simán elterülő gyp pamlagon, hat öl egymástóli meszszeségre két, 17 fokú, savanyúvíz meleg források gyöngyöznek fel a föld alól s oly gazdagon, hogy negyedórai folyás után két lisztelő malmot képes hajtani.

E forrás a Nalácziak korszakában fedél alatt, mint kényelmes fürdő használdott, napjainkban nyáron a kecskepásztor s télen a vadrécék használják. A mit a természet önként adott, azt se tudja a jelenkor használni. Inkább hajhászszuk a szolgakenyért, minthogy csak magunkéi körül is fáradjunk.

Egy angol, belga vagy német meggazdagodnék ily meleg forrás birtokával s mi oly szépen szegényedünk.

A falú határán római oszlop töredékeket találhatni s a Maros jobb partjából római sáredény-töredékek néznek ki nagy mennyiségben.

IV.

B a j e s d.

Egyházi nemesek lakta falú, Hátszegtől keletre, határa rakva van különböző időkorú görög és római érmekkel; a falú szőlője alatt a vizárkát a legragyogóbb tüdőszin márvány vágja keresztül, csak műértű véső hiányzik, ehhez parányi ipar, vállalkozó szellem, akarat s kész a gazdagulás, a nemzeti lehető nagyság. De minék hisz a magyar csak nem fajúl kővágók eszközeiév. Lássa azt a talián. Nekünk nem kellene síroszlopok se, jó a fakereszt is s ha a történelem nagyszerűsége által szentesített helyekre márvány szobrot akar állítani az utókor, hozassa azt Rómából, vagy éppen a honnan tetszik!

V.

B á n p a t a k.

Déva s Nagyg között mészkőhegy aljában fekszik. Nevezetes egy 10 öl mélységbe lehulló zuhatagja, melynek egyik félrevezetett vizága sziklaüregbe berakott malmot hajt. E kis Niagara az északi hegytető egyik sárgás oldalhasadékából buzog elő, melynek azon még ki nem búvárolt tulajdonsága van, hogy bár ágya a Maros színe felett áll 150 lábbal, ennek ellenére valamikor csak a Maros vize áradni és így kiömleni akar vagy fog, már azelőtt rendszeren 14–21 napokkal medrében megtelik, némileg hánykódik, forr és rémes zuhogással, mint seprert kéneső omlik le a bércefalra, melynek legnagyobb része csigakövélet s növényre tapadt mészrakodás.

A monda szép tündérregével cifrázza föl e zuhatag forrását.

Kezdetben, mikor a föld még őserdő volt s abban még az embert a kullogó sakál, bölény és csatangoló farkas nem ismerte, tündérek laktak e honba, kik a végetlen természet összetartó tit-

kait ismervén, bár halhatatlanok ők magok képekre halandó embert teremtének, hogy legyen nékik földi ellentételök. Az első férfi emberbe szerelmesült a legszebb tündér. A szivrokonság bűnbe vitte a párt, melyért a tündérek főnöke, kinek a titkot egy másodszülött ember elárulá, a túlvilági nőt a Maros vizévé változtatta, a halandót pedig a bánpataki zuhatag forrásává s ily átkot szórt fölējök: „Akkor legyetek szabadon egymáséi, midőn oly nagyra nőssz kiáradt habjaiddal te Maros, hogy vized szerelmesed forrását elérte. Addig bűnhődjetek.“

Ezred évek óta gyakorta kiárad a Maros; iszapos vize elborít hegyet, völgyet, rónatájt, de oly magasra soha sem emelkedhetik, hogy a bánpataki zuhatag forrását keblére vehesse; s midőn áradni készül a szöke folyam, a forrás előre megérzi, dagad, hánycódik, gyöngyözik fájdalmában és siet egyesülni szerelmesével, ki hozzá soha-soha fel nem hathat.

Ilykor szép a zuhatag, mint széles szivárvány vagy felolvadt ezüst, máskor figyelmet is alig érdemlő szalagvékony. A falú nyugoti részén van két borviz forrás, kedves, savanyú ízű, a bort főzi s a gyomornak nem terhes; de az időt nem állja. Létrészei: szabad kénsav, sóskavas keseréleg, szénsavas mészéleg, úgy só és szénsavas mészag.

A büntető tündérkirály kemény átkot szórt a szerelmesekre és most az áruló várja jutalmát.

— Ember — dörg felé — a tündérkirály testvéráruló, kí első hozád be birodalmamba az árulást, mely eddig itt ismeretlen volt, légy mindaddig e savanyúvízben, meddig bűzhödt gőzét ezeken keresztül fogja e helyt szétterjeszteni, — bezárva, míg azt egy ember uszó az őszidőben valaha ajkaival illetván, folytonosan iván, kedvesnek és éltetőnek nem találja és az soha nem lesz, e pocsolya buzgó mező mirigy előbb dagad fel a Maros idáig, előbb egyesül az arany nap az ezüst holddal, a futó csillag az anyafölddel, a tejút a tenger hullámaival s e két átváltoztatott szerelmes egymással, minthogy vízbörtönödet valaha az újra született emberek unokái éltetőnek, kedvesnek találják.

Az árulót is elérte büntetése, de a bíró tündér csalódott, mert e savanyú vizet már ezred előtt éltető kedvesnek találá az ember s az abba zárt kiszabadúlt.

Fájdalmas, hogy még e népregében is nem az árulót éré a legszigorúbb büntetés.

Ennyi a néprege.

VI.

Batiz.

A Sztrigy balpartján fekszik, a piskii hidtól óranegyednyire, nevezetes, hogy nyugoti határán egy erdőárokban tartós esőzés után különböző nemű és színű kagylókat találni, kivált sok számú Echiniteseket s Mirtulusakat.

Az Erdélyben sok helyt elszórva található csigakövéletek- és kagylókról azt tartja egyes vidékeken a nép, hogy midőn Noé bárkáját elkészítette, beülésre szólítja fel családját, futnak oda gyermekek is, kik éppen a tengerparton csiga- és kagyló-gyűjtéssel játszódtak s némelyek játékszerül a bárkába is telt kagyló- és csigákat vittek be, melyeket utóbb, mint megúntakat a vízbe vetének, hol is az időben megfiadzottak s éppen azok. Ezért hapható nálunk is tengeri kagyló és csiga.

VII.

Benczencz.

A kenyérmező nyugati szélén szerény falú, melynek határán szántás után különböző arany és ezüst érmeket találnak, úgy gombokat, fegyverdarabokat s régiségeket.

A falú keleti részén egy halomra, mely alá a traditio szerint a kenyérmezői csata után a magyarok halottaikat temették le. O. A. emlékül a kápolna alakú nyári lakot emeltetett s falait négy oldalról a csatán elvérzettekre emlékeztető versekkel íratta be. Nem leng ki ugyan ezen múlt századi sorokból magas költészet, (l. „Erdélyi Muzeum“ 6-ik k. Pesten 1816. l. 184—186.) de elegendőn meleg, hogy a jelen kor rideg fia felmelegüljön azon napok emlékére, midőn e helyt négyszáz év előtt a halál az enyészettel 40000 halott felett egy nagyszerű drámát játszództatott el.

Mivel a kenyérmező Szászváros székéhez tartozó e füzetbe arról több említés nem tevődhetik.

A falú keleti részén a földből kiállón egy láb magas s az üdvöztető egész dombor képével ellátott vasfeszületet fedezett fel egyikünk s azt Váradi Ádám dévai szép régiség gyűjteményének növekedésére adá, holott is eredetit látható. — Tabla
A Tabla I (XXX.)

VIII.

Boholt.

A Maros jobbpartján északra fekvő teknő alakú völgyben fekszik s a falú közepén 6¹¹ vastagságulag folyó savanyúvíz forrás ömlik szét. Melegsége 12°. Ize csipős, pezsgő; tartalmának nagy része: vas. Fölmelegítve fürdőnek mint hathatós erősítő használtatik.

IX.

Bokaj.

A Kenyérmező északi szélén, a Maros jobb partján, arany termő hegyek virágos oldalán fekszik.

A falú közepén van egy még a 15-ik századbeli Basilitak egybe omlott temploma, melyet a nép Kapi-várnak nevez s ahhoz a következő népregét szövé:

— Egykor a nemzeti fejedelmek korában nagy vár volt, bár most sötét fényes napok után s csak ravatal királyi halott fölött. Itt éltek s haltak a hős Kapiak, kik jelennen is kikelnek sirjokból felkeresni eltemetett kincsöket; ily kor a rom termek szövétnekek fényitől megvilágosulnak s az elhalt lelkek árnyai lebegnek a lakatlan kőfalak kiálló hegyein; lovak nyerítenek s fegyverek csatognak a rémes csarnokba. Ilykor borus időt jósolnak, mert a szellemek nem alhatnak s csatára fenik rozsdás acéljaikat.

Itt lakott egykor egy ifju Kapi, kinek szerelmese volt a legszebb tündérleány Csilla, ki királyi atyjával éppen a falu alatt a Marosba lakott.

Kapi addig esd szerelmesének, hogy legyen nője, mig ez megszököve apjától, Kapi várába viszi túlvilági aráját.

A tündér király, kinek nem volt hatalma a szárazon, nem

annyira a megszőkött hűtlen leányra mérgelődött, mint egy ezüst harang után tünődött, melyet ha viz alatt megkondított ő, hangja odáig futott, hol a vizek méhében a világ csudája, a czet születik s e hangot hallván a tündérek a föld sarkai által elválasztottak és tanácskozássra mennek a marosi tündérkirályhoz s ülés után ismét eloszlának a viz gőzében.

Ezen harangot Csilla magával felhozta s Kapi azt büszke vára tornyára tetette.

A tündérkirály nem tudá tanácskozássra hívni jobbagyait.

Kapi minden reggel meghuzatá az ezüst harangot; bűvös hangját egy egész ország csudálva hallgatta. Erdély népei süveget emelnek s imádkozának az Urnak, gondolván, hogy a hangok felhők feletti magasból áradnak alá.

Mig egy nagy rész imát sóhajtott, a bokaji nép átkot szór a harangra, mondván: sátán ül abban s hangja vést hoz a falura.

Teljesült.

Egy reggel ismét imára zúg a harang, de amint a templomba siet a nép, félelmes bámulattal látja, hogy a Maros túlpártját számlálhatatlan török csapatok borították el nyerítő paripáikkal. Az ellen bámészkodva hallgatá a harang csengő szózatát s a falusi nép felé kiállt: adnák nekik a harangot, különben tűz emészti föl a falut s lakóit a harci vas s még a felgyújtott épületek melegétől fölolvadt harangcsepegéseit is magokkal viszik.

A babonás nép már nem kétkedett többé, hogy csakugyan sátán ül a harangban s annak hangjával hívá a falúra az ellent. Kapira törnek s fenyegetődzön követelik, hogy a babonás harangot, e pokolzsákmányt adja ki nekik.

Kapi engedett. Az ezüst harangtól megfosztódott a fényes vár és torony, melyet a falusi lakók megfontolatlan dacczal a törökök szemeláttára a Marosba vetének.

A törökök látván a drága érc vízbe dobását, felbőszülten átkelnek a vizen, emberéleten nem gázolhattak, mert a lakosok a völgy nyílásai közt a tetőkre futottak, de a Kapi fényes udvara s az egész falu egy rommá égetődött.

Az ellen bosszúját kielégítván, elvonult mint hollósereg, de a menhelytől megfosztódott nép most Csillára rohan; Kapit, a fegy-

vertelent lekötik s nőjét a víz partra hurcolják s a hullámok közé veték, honnan romlásokra felköltözött.

Kapivár romjaiból soha sem támadhatott fel, pusztá, lakatlan az, csak a hűvös kenyérmezői szél süvölt át vakolatlan ablakának kökeretén.

Az ezüst harang a víz méhében, Erdélynek zengtelen hever: a falusi nép egy századig tudá elmerülési helyét, de félt azt felbuvárlani, mert ősapák meséibe mondvá és teljesülve volt „az vést hozna a falura, a hazára.“

X.

Borbátviz.

Hátszegtől órányira a véghavasok aljában. A falú fölötti erdős hegytetőn római épületek nyomai fedezhetők fel. Római téglá és cserép darabok szétszórva találhatók.

X.

Bózes.

Algyógytól északra szűk hegyek összekapcsolt torkolata között negyed órányira fekszik. A falú északi határán kis patakocská szélein több savanyúvíz forrás buzog fel, melyeket üvegekbe töltve visznek szét a vidékiek. Ize kedves savanyú, pezsgő, jobb a Bánpatak, Kémendi savanyú vizeinél. Ez Hunyadmegyében páratlan. Fürdőnek főzve erősítő, éltető. Vize kristálytisztá. Létrészei: 4·5 rész szénsavanyos szikéleg, 3—5 szénsavas mészéleg; 0—30 szén-savas keseréleg.

E forrás igen tiszteletben volt hajdan a nép előtt, melyhez a környékbeli nép sok babonát kötött. Ezekből némelyeket egy múlt századból fenmaradt kéziratból ide iktatunk:

Ki apát, anyát, kedvest veszíte, ide a forrásokhoz jön s imát mond az odaillesztett kereszt előtt s valósultnak hiszi képzetét, hogy Isten őt meghallgatá, mert az első keresztet ide épen Gábor angyal tévé.

Kit szerelmese hűtlen elhagyott zárandokoljon ide e forráshoz s ha annak vizéből ihatik, mielőtt a napsugár annak ezüst

gyöngyeibe fűrödne, feledni tud. Képzetünkbe jön a leukadi fok és szerencsétlenei. A hit a — világ s a szív akaratlanul is, bár ha nem mindent, de sokat, fölötte sokat képes feledni.

Ki szeret, de nem szerettetik, ha sötét éjkor, midőn az ezüst hold arczát a csipkés hegyek túl oldalai közé rejté, hogy csak sáppadt sugarai lövelnek világot a kék menyezetre és annak csillogzataira, szerelmesével, választottjával ide jöhet s a szivrokonságot nem érezővel egy pohár savanyúvizet üríthet, kölcsönösen egymásba szerelmesültekké váltak, de telt holdkor ne közeledj e vidékhez ifju pár, mert ekkor villik járnak ott, körtáncot járnak, maguk közé abroncsolnak téged is s e testetlen lények addig elkeríngtetik a föld fiát, lányát, míg azt elhadja az öntudat..

A főforrásba egy tündér zárkózott; imájával ott könyörög bocsánat után, mivel egykor tán sokat vétkezett. Szíved, ha kíván és óhajt, bár el nem érhető tárgyakat is, e tündérnek könyörögi és e forrás szelleme, Ő, érted is imádkozik; mi ezek után talál, azon nyugodj meg. Boldogok!!!

Midőn a hegyek oldalairól leszakadt eső felzavarja a forrás medrét, ki sem iszik belőle, mert a tündér könyeitől zavaros az, s aki mégis inni mer, az csak örök bánatot nyer és fájdalmakat.

Ha választál nőt, mond meg a hajadon nevét a falú pópájának, azután imádkozz Isten házában, családi élted jövőjeért. Másnap reggelén menj elsőnek te a forrás keresztjéhez s ha az keletre néz, nőd lehet a választott; kedves az Úr előtt ő s ti áldva vagytok; de ha nyugotnak áll a kereszt, ne tedd nőddé a leányt, mert a szenvedés lesz életpárod s mennyegzői ágyad vánkosaurai kigyót fektetsz. — Vajjon ez is nem szülők kívánatára tett papi cselszövény volt-e?

Midőn estkor a kis falusi torony zsindey fedélzete alól megpendül a szerény imaharang, a forrás körül állók annak vitzükrére hajtják fejüket s suttogást vélnek abban hallani. A tündér imádkozik, pedig csak apró vízhólagok gyöngyöznek fel annak tükörszínére s buborékjáték.

Karácsony éjjélkor, midőn a hó rétege, mint fehér szemfedél betakar hegyet és völgyet, e forrás körül lesznek a jövő évben meghaltak árnyai, ki kandiságból meglátja őket, rögtön halott lesz;

számára nem derül több táncos virágvasárnap, mulattató Nedeija és sirja fölött még Villik sem fognak kört táncolni.

A források köre posványos s e felett többször felszakad egyes töredezett naphaláng, melyért itt kincset keresnek Szt-György éjjelkor. A tündérnek kincse is volt s azokat magával rejté el.

Idegen férfival az oláh leány egy pohárból savanyú vizet itt nem iszik, mert azon babonás hitben él, hogy vagy ő rabolja el ez által annak szerelmét, vagy ő lesz foglya, örök követője, míg teste kiaszik. Tehát hasonlatos volna e viz a Samaleides kútjából kifolyóéhoz !?

XII.

Bosoród.

Hátszegtől keletre kised falú, melyet, mint aranygyűrű, körül kerítnék hegyek és havasok. Ezeknek egyik oldala „La Stuperiny,” nyelvünkön „méhes.” Hihetőleg itt a dákok vagy rómaiak alatt nagyszerű méhészet volt s neve maig fenmaradt sok másokkal. Egy más oldalt északon „Sidoveny”-nek neveznek ismét oláhul; nyelvünkön jelentősége: „sidólak,” „sidó-telep,” hol a nép szerint egykor zsidók laktak.

Fenhagyta a történelem, hogy a keresztény vallást üldöző Róma ellen, a zsidók azon tartományokba települtek le, melyeket még nem hódítottak meg a rómaiak. Decebal alatt itt bányaművelők voltak; Róma elnyomattatásától védve, midőn az is lealázottan adót fizetett Sarmizegethusának.

A zsidókat a Traján utáni kor is eltúrte s bányamivelés, mint utak rakása körül ők voltak a főterű vivők.

XIII.

Boli-barlang.

Oláhul „*Csetatye Boli*,” mi annyit jelent, mint „*Boli vára*.”

Hátszegtől délnyugotra Erdély legregényesebb tájainak egyikén fekszik, Petros falútól északra, hegyek közé szorított völgyön fél órányira.

Felhőket érő kopasz hegyek keleti oldalában egy 60 öl ma-

gasságú, kisebb cukor süveg alakú márvány kőhegy aljában van a barlang torka, melyet mindenfelől szoros hegyek kerítenek s a nyugat felőli oldala mellett déltől északra két öl szélességű s ugyanakkora nyíláson az egész hegy alatt kis darabig vissza délfelé, majd keletnek kanyarodva, a szabadra foly ki egy kis bércpatak, telve pisztrángokkal.

Ezen hegy nyugot felőli oldalát mosó víz 6 láb mélységre és $1\frac{1}{2}$ szélességre szállította le medre fenekét, miszerint a fölötté kihajló szikla mennyezet formálag áll ki s csíkos márványfalai, mint művész vésője által simítottak.

A nyílás 15 ölet tart, itt góth templom alakúvá öblösödött, 20 ölnyi szélesség és 40^0 hosszaságban (A Tabl. L. A. VII.) látható a barlanghegy kelet felőli külső alakja; A annak nyílása, mely 5 öl magas, 4 széles s fölül ékalakú ívezetbe foly össze; belső ürege nyílásától aljáig 47 öl hosszú; magassága 9, szélessége 6 öl. A barlang közepén B egy a mennyezetről leszakadt ölmagas és $1\frac{1}{2}$ széles szirtdarab hever; ettől jobbra egy más, kiálló sziklakő van, melyre lépcsőleg kinyúló kődarabokon lehet felmenni; e nyílásnak hossza 4, magassága 3, szélessége pedig $1\frac{1}{2}$ öl, honnan az alatta folyó vízre szemgyönyörkedtető a lenézés.

A barlang belsőjének baloldalán, mintegy a közepén, földszin fölött öllel, van az e alatti 2' széles, 3' magas s felül hegyes nyílás, melyen lajtorján mehetni fel a keletről nyugatra nyúló 7' magas, 4' szélességű folyosóra, mely a falüregen végig 6 ölre nyúlik s a víz felett álló 3 öl széles, 4 öl hosszú teremalakú területre visz, melyet „*remetelak*“-nak neveznek s víztükre felett 3 öl magasra áll, hova a nagy sötétség miatt fáklyával mennek be, melynek világa az alatta nagy morajjal folyó vizet ragyogó tükörszínűvé világítja. A folyosó baloldalán végig a remetelakig egy $1\frac{1}{2}$ magas, 1'3" szélességű, nagyon fényes pamlag alakú ülőhely van; hajdan remete és haramiák nyughelye.

Most lóra ül a vizsgáló s a fáklya fényénél előre tör, megy a barlangon végig s legelsőbb a feneken folyó patakocskán gázol, mely néha két láb mélységű. Háromszor kell e pisztrangos vizet átlépdelni, miközben a fejünk fölötti 9 öl magasságú sziklaboltozatból különböző s úgy balról, mint jobbról 2—3 öl magasságra emelkedett változatos oltár alakokat lehet kivenni; ez így tart, míg

végtere a legmeglepőbb tünemény nyílik a szem elébe s ez mindenfelé elágazó kanyarodások s felső boltozat ellentállása által elzárt világosság előtünése.

A barlang mellett diszlik kisded mezei lak, ebbe lakik Bolia nevű száz éves oláh és hozzá hasonló nője. Apjától örökölte a mezei lakot s már század óta ő az idegenek kalauza a barlangba. Ő hasogatja fáklyának a fenyőszálkákat, a barlang üregébe a pihenők számára asztal és hosszú padokat rakott és vert egybe. Kéneső elevenséggel bir, mint nője, sajátjából is tud bor, pálinka, kenyér, málé, tojás, sajt és vajjal bármikor szolgálni. Haja ősz, foga csontfém, izma erős, merő élet.

Lehet-e valaki boldogabb, mint ez ifjú pár?

Bolia azt mondja, hogy a barlangnak ő adott nevet, az az ő vára, melyben nyáron át szarvasmarháit, juhait és kecskéit tartja s innen lett „*Boli vára*.”

Ha láttuk a barlang szív és lélek emelő szépségeit, a Bolia telke kapúja előtt kelletvén elmenni, hozzá minden útas betér, megköszönni a szíves szolgálatot és látni a száz éves ifjút és friss nőjét azon sajátságos öltözetben, mely a dákokról maradt fenn, s melynek mintáját és rajzát több másokkal együtt fenhagyta kisded koriratában Toppeltinus is.

E táblán a *c* rajz Bolia, kezében a saját készítette fenyőfáklya; ruházata kerek kalap, szőr zubbony s vászon gatyá.

Nőjét a *d* tünteti elő. Fejékessége magasra emelkedett, felül kétszegletű, ebbe tekert muselin erdő, rózsá s más havasi virágoktól cifrázva; homlokán keresztül, mindkét felől füléig lenyúló, egymásra fűzött, ezüst pénzekből rakott láncolat veszi körül; nyakát több sor üveg és kláris gyöngysor szorítja s egy rend pénz; testét gyolcs ing fűdi, melynek ujjait, nyakát és mellét fekete selyem szálakkal maga a nő varrta ki pápaszem nélkül; derekát csikos selyem kendő övedzi, melynek szegletei előtt lecsüngenek, hátulját, mint elejét két szőr ruha borítja s az előköteny beleszótt virágokkal diszlik. Lábai hegyes orrú kordován csizma, melyet a dák viselt s félszázad előtt az udvarhelyi polgárhölgy; kezében virágot tart s az eleven színe meghazudtolja a századot, mely vállait verő fekete hajfűrtjeire nehezedik. E pár ember még látni fog másfél századot. E nő téli ruhája merő gyapjúsövet.

Ily öltözéket viselnek még máig Hátszegvidékén a silli nők.

A barlang-hegygyel átellenben, délen, magas, meredek tetőn áll egy a dákok által emelt őrtorony nyoma. Kéz- és lábbal, ha fölmásztál a csúcsra, százados fák fölséges pompáját látod mindenütt magad körül. A törzsökükhöz ősidőbeli moha tapadt s a nap-sugár nem tud az ágak sűrűségén áthatolni, melyeken vadmacska tanyáz vagy a fenyőtyúk csattogatja szárnyait.

Tiszteletet ébresztő vad vidék! Talán védszentek vannak elrejtve erdős hegyeid közé s mesés félistenek imádkoznak óriás fáid közt az áldozatok füstjénél, melyeket a magasabb műveltség még nem ronta szét?

Innen délre van Petrilla határa, hol a Pyrhus-féle gödrök láthatók.

XIV.

B a d.

A forradalom alatt leégett s a szélbeli oláh katonaságtól lakott falú, Szászváros és Déva között, az országút közepén.

Ha Peutinger földabroszát nézzük vagy Manuert földleirátát, T. 4. p. 212 azon meggyőződésre jövünk, hogy a hajdaní „*Petris*“ a Sztrigytól távozva vagy a Maros jobbpartján állt Bábólna és Nagyrápolt közt vagy Bad és Tordos szomszéd faluk Maros bal-felöli határai felett büszkélkedett. Utóbbi mellett szól, hogy Bad mint Tordos határán tömérdek tört edényeket és fedni való cserepeket lehet tanálni; kivált ha a Maros áradat után medrébe leszár-
rad, a beszáradt partok oldalai berakvák kereken római tört edény darabokkal és cserepekkal, minthogy ezekkel és ilyenekkel a Maros agyagos partja telt egész Foltig, sokan azon véleményben vagyunk, hogy a rómaiak égető kemencéi éppen e helyt feküdtek.

XV.

(Oláh) B r e t t y e.

A piskii-hidon felül a Sztrigy jobb partján. E falunak nincs felfedezett nevezetessége; érdekes megemlitenünk két fehér márvány darabot felíratával, melyet Várhelyről szállítottak ide s egy nemesi Curia tornáchomlokzatába vakolódott.

Egyik fehér márványból faragott; 4' magos, (T. V. a.) 2' széles, felső széle eltörött s kereken párkányzattal körül fogott ily irattal:

Q. AXIO. Q. F. PAL
EQ. R. LAVRENTI. LAVINI. CURATORI.
POPUL TRAIANAE. ET. AURELIAE. AECLANEN
SIS. PROC. AD. ALIM. PER. APULIAM. CALA
BRIAM. LUCANIAM. ET. BRUTTIOS.
PROC. RAT. PRIU. PROV. MAVR. CAES.
ITEM. PER. BELGICAM. ET DUAS
GERMANICAS. PROC. PROV. DAC.
APUL. BIS. VICE. PRAESIDIS. ORDO. COL.
SARMIS. METROPOL. PATRONO.

azaz: QUINTUS AXIUS QUINTUS fia Palmasus római lovag. A Laurentumi és Lavinumi nép gondnoka; a trajáni és Aurelia Acclavensisiak procuratora. Apulia, Calabria, Lucania és a Brittusok procuratora; a császári Mauretaniák Provniciainak, nemkülönben Belgia a két Germania, a daciai—apulumi Povincia kétszer volt vice Praesenének, a sarmisi főváros coloniájának rendje, a maga pártfogójának tétette.

A más 3' magas, 2' széles kereken letört szélü márvány darab felírata a következő:

M. CL. TI. FILIO. QUIRIN. FRONTONICO. LEG.
AVG. PR. PR. TRIUM. DAC. ET. MOES. SUP. COMITI.
DIVI. VERI. AVG. DONAT. DONIS. MILIT. BELLO.
ARMEN. ET. PARTA. AB. IMP. ANTONIN. AUG.
ET. ADIVO. AUGUST. CORONA. MURALI, ITEM.
VALARI. ITEM. CLASIC. ITEM. AUREA. ITEM. HAST.
PURIS. IIII. ITEM. VEXILI. CURATOR. OPER. LO
CORUM. Q. PUBLIC. LES. LEG. IMIN. LEG. LEG.
XI. CL. PRAETORIAE. DILI. CURULI. AB. ACTIS.
SENATUS. Q. VESTOR. URBANO. DECENVIRO. ST.
LITIBUS. JUDICANDIS. COL. ULP. TRAIAN. AUG.
DAC. SARMIS. PATRONO. FORTISSIM. DUCI.
AUPLISSM. PRAESIDI.

azaz Marcus Clarentius Titus fiának Trontonicusnak, ki római csá-

szári követ a három Dacia propretora felső Moesia grófja, istene és valóságos kegyesnek, ki az armeniai és parthusokkali hadakozásért több katonai diszjelekkel ajándékozódott meg a felséges Antonius császár által fali koronával, hadi és seregbelivel s arany koronával, nemkülönben négyszer dárdával, zászlóval, ki a község ügyeinek felvigyázó gondnoka a Minerva első Legio küldöttje, valamint a tizenegyedik is, a tisztet Pretor építész, curulis és a senatust illető város gazdája, Decemvir és az Ulpio Trajana, daciabeli sarmisi coloniát illető perlekedések ítélőbírója és legnagyobb pártfogójának, vezérének s Praeseessének.

Ugyanitt egy kertben látható egy más 2' magas, 9 szélest párkányzatos homokkő ily felirattal : (TVG.)

COLL. FABR.

DEC. III. M.

AUR. ET. FOR.

TUNATUS. OB.

DUPLAN. SPOR

TULAM. COL

LAT. SIBI.

azaz : a kovácsok czéhe által kétszeresen nyert díjért Marcus Aurelius Fortunatus, ki harmadik decurioja volt a czéhnek.

E fennebbi köiratból föltűnik, hogy a rómaiaknál különböző megjutalmaztató jelek voltak s miután ezekről füzeteink rendiben többször lesz szó, habár futón is említés, helyén láttuk ilyenmű érdemjelek megemlítését ide iktatni a következőkben :

a) „*Corona triumphalis*,“ győzelmi korona, babérlevél alakra aranyból öntve. A győzedelmes fejét koszorúzzák ilyenekkel s így vonult az diadalmasan szekerén be a világvárosba.

b) „*Corona civica*,“ polgári korona, cserághoz hasonlított s makkal körülhintve diszlett. Arany vagy ezüsből készült, mint az érdem nagysága hozta magával. Az ily megjutalmazottaknak mások felett azon jogok volt, hogy nemcsak magok, hanem apjuk s nagyapjuk is játékok alkalmával a senatorok között első helyet foglalhattak el.

c) „*Corona vallis velcastrensis*,“ hadi korona, ezüst vagy arany. Nyerte, ki először rontott az ellenségre s annak sorait megbontotta.

d) „*Corona obsidionalis*,“ hasonlított a perje fűhöz, arany vagy ezüst s azok nyerték, kik az ellenség által elfogott bajtársait merész megtámadás által szabaddá tették.

e) „*Corona muralis*,“ fali korona, arany vagy ezüsből bástya részeket ábrázol s annak oldalán szaladó egerek látszanak; ostromkor a vár falára első feltörők és felmászóknak adatott.

f) „*Corona navalis*,“ vizi korona, arany vagy ezüst. Nyerte, ki tengeri csatán elsőnek ugrott az ellenség hajójába azt elfoglalni.

g) „*Armilla*,“ karperec volt, ezüst vagy aranyból, nehézsége 1 fontnyi. Érdemül nyerte, ki csatán fogollyá lett uralkodót vagy hadvezért az ellentől fegyverrel szabaddá tett. Kivált a lovasok azt jobb karjukon szokták viselni.

h) „*Vexillum*,“ a legiók előtt vitt zászlók. Azoknak adatott, kik az ellen zászlóját elvették vagy az elfoglaltakat visszaszerzék, vagy ki legiója zászlóját az ellen által elfoglalta, helyre felütötte.

A lovasok zászlója egy rud végre illesztett sas volt, mely szárnyait szélesre terjeszti.

i) „*Phalera*,“ lóékesség, egy fontnyi arany vagy ezüsből, néha többet is nyomott; olyan lovakat ékített, melyek a lovast az ellenség csapásai ellen félreugrással menték meg, vagy minden vész ellenére is feltartóztatlanul rohantak az ellen soraiba.

XVI.

C s i g m ó.

Algyógyon alól a Maros jobb partján három, délre néző hegyoldalon fekszik.

Oláh neve: *Zigmon*.

A dák Zeugma itt keresendő; a Sztrigy torkolatától két római mértföldre tették a régi földabroszokra.

A falutól óránegyed távra déltől keletre van a hajdani Zeugma várkerítése s máig a földszin fölött 2' láb magasságon kevélykedik. A magyarok „*Juriak várának*,“ az oláhok „*Podragya*“-nak hívják, azaz hid kerítés; sarmath nyelven „*Váralja*.“ E várkerítés hosszúdad alakú s tisztán ki lehet venni, hogy mind négy szöglete bástyákkal volt megerősítve s az egészét tisztán megkülönböztethető 48' szélességű sáncz körzötte, mélységét az ezredév annyira

feltöltötte, hogy az északi déli részt kivéve annak mélysége alig 5'. A vár hossza 130° s szélessége 40°, ettől keletre a sáncz tulsó oldalán egy más vár nyomai észlelhetők; hossza 36', szélessége pedig 30°. Egy lehetett e kettő. A várkerítő bástyák kiálló falvasztagsága 1°, ugyanannyi annak alapja és mélysége.

Hogy Zeugma területe magába foglalta Algyógyot is, igen lehető, azon tömérdek római kövek, téglák és cserepek után, melyeket itt felástak; ezt mutatja az is, hogy az algyógyi erdőben a hajdani Zeugma egyik városkapújának nyoma máig is látható s körében a „*Colonia Calatarum*“ feliratú kő is találdott; mint szintoly vízvezető cserépcsők is, melyek hossza 2 1/2, öböl átmérője pedig 6". Azon véleményben is vagyunk, hogy ezen földalatti vízcsövekkel látta el magát Zeugma az algyógyi meleg források fürdő vizével.

Vizmosás és szántás után sok ezüst pénzdarabot találnak Csigmó határán.

Van e falúnak az északnyugatra eső erdejében, mészkőhegyben említést érdemlő barlangja. (T. VIII.)

A barlang nyílását a köréhez tapadt hegyekkel ábrázolja A. Ezt az oláh „*Pestere*“-nek, azaz „*halas viz ásta barlangnak*“ nevezi; általában neki minden barlang: „*Pestere*.“ Belsőjének hossza 27°, szélessége 4—5°, nyílás magassága 5 1/2°; jobbról a barlang aljára a; utána egy 500 ölnél is hosszabbra nyúló keskeny nyílás nyúlik elő s innen föfelé, a hegy külső színére tart; menetele tekervényes; jobbra-balra, le- és felvezető; nagyon sikamló üreg s a végig menetelt nagyon nehezíti. Denevér lakta tanya. A barlang közepetáján a sziklaoldalból kő-emberfő, szaladó lóidomok s koporsóképletek láthatók.

A levegő itt nehéz s a fáklya bágyadtan ég.

E helyhez is fűzött a gyávább utókor tündérszép regét, melyet téli estén a nép így mesél el:

Az időben, hogy a népek még nem lepték volt el a földet, víz volt minden s csak távol hegyek messze ormai fehérlettek; megcsapá viharos éjen aranyvesszőjével a vizözönt, éppen Csigmó alatt egy ősz tündér; a varázsütésre szétvált az ár s a helyre tündérlak alakúl, mely kellő sугaraktól, mint Memmon-szobor túlvilági hangokban zengedez.

A falak piros márványból faragva, melyeket felfutó oszlopok

lapos koronái kapcsoltak be, s a bűvész hatalmára a medrébe hömpölygő áradatra aranypárkányzatú ablakok nyitak, melyek ezüst sarkait csak az esti lehel zárta le. Három sugár torony ragyogott ki a várból, egyik fényes vert arannyal fődött s felette a tűznap, mint lehetett ragyogó sugaraival a teremtésnek pünköst nappalán; a másón az ezüst hold mosolygott szépen, mint a feltámadás szózatára az üdvözült s mindkét égi test csudás sebességgel forgott, egy varázsigére hulló szikrákat szórva a korlátozott folyamba. Ezek tűzcsojppjeiből kapott életet a pikkelyes pisztráng s a világcsodájú czettől minden hal az utolsó vízi állatig. A harmadik tornyon sárkány ült leláncoltan az ólom fedélzethez; itt bögött és ordított, hogy a földnek tűzméhében a kőszirt is elsápadott félelmében. — A vár-udvar közepén tágas kútöböl, smaragd korláttól átölelve s az ebből felszökő vízcsepp a homokos földön gyöngy és drágakövé változik; minden lépcső egy külön darab vörös aspis. A szobákat gyöngyházból vésték, s a kék mennyezetről csillagok hunyorítanak alá.

Itt élt a bűvész és leánya; ketten a legelsők e nagy világon, meg Ádám és Éva előtt.

Az öreg úr titkos tanokat forgatott s a szép gyermek ártatlan madarakat táplált; selyem hálójával aranyhalat fogott vagy a Maros méhéből kagylókat és apró színes csigákat emelt ki; azokból napsúgárral koszorút fonni szűz homlokára.

A bűvész addig elmélkedett, míg kiolvasá a csillagok titkait, hogyan kell embert adni a világnak. A sárkány nyálát egybegyúrá halepével s enyves anyaggal; ezekből golyókat kerekített és éjjel kiveté a szárazra; másnap a holdvilág megkeleszté s a napsúgár emberalakot és életet fűtt belé.

Igy állt elő az ember s ily anyagokból.

Hogy megsokasodott a világon ember és nép, a bűvész varázs-sipjába fú s leányával a Gogány-tetőre ment. Követte a nép, láttatlan hatalmaktól vitetve. Innen osztá ő ezeknek tanítást, segély és oktatást.

Később Xamolxis néven ő lett a dák népnek első királya, prófétája, ki tanítá, hogy a csatán kapott minden seb a jövő életben, mint smaragd fog túlvilági fényben ragyogni s aki harctéren

nyer dicső halált, az az istenséggel párosúlt hölgyek puha karjain ébred föl halhatatlan gyönyörökre.

Xamolxis elrontá tündérvárát, de annak helyére, hol ma Csigmó szennyos gunyhói füstölögnek, Zeugmát építteté, dák nyelven: „elsőt“ s lett ez a dákok fővárosa.

Később eltűnt az agg bűvész is, s tündér leányát Dromike-tas, második dák király vette nőül, kik máig is élnek, ha meg nem haltak.

Xamolxis Pythagorastól tanult bölcsészetet s az egyiptomiaktól hallgatott égtant és csillagászatot, melyet népe lelkébe oltá be.

XVII.

Csopea.

Czukorsüveg alakú hegyes kőszirt csúcs, Hátszegtől a Vulkányra vezető úton $\frac{3}{4}$ órányira; neve tán a csúcstól jött: „Csupalja“; mások szerint: „Csopea“ a latin „Copiae“-tól eredt, mely latinul: „hadi nép, hadsereg, gyalogság, épületre való eszközök és hatalmat“ jelent.

Mindegy, a Csopea s más tőszomszéd porfir-hegyek aljában feles számmal találtatnak római fedni való cserép- és tégladarabok, melyek azt látszanak mutatni, hogy e helyt római telep tanyászódott.

A Sztrigy Csopeától északra fekvő hegyek alatt csörömpölt le, de hogy századok előtt éppen alatta folyt el, mutatja annak itt elhagyódott, kiszáradt öblös árka.

XVIII.

Dédács.

Oláhul: Biskaria.

A Sztrigynek a Marosba beömlése alatt, Aranytól nyugatra, Zergidava felett, mely a maga területét ezen is túl árasztá; ezt mutatja: hogy évek előtt történt ásatáskor, a falú szélén, a földből ölnyi mélységről emeltek ki egy márványból faragott oroszlánt, több római téglá és fedni való római cserepek társaságában.

Nyugotra, a falún kívül, 200 lépés távolra, a Maros partja

aljában, 3 lábbal a víz színe fölött egy lábnyi vastag kőszén ér fedeződött fel, mely délről és északról éppen keletre nyulik. Nem eléggé tökéletes.

XIX.

D e m s u s.

Kis falú Hátszeg s Várhely között; magas, erdős hegyek közé szorított virágos völgyben, melyet egy nyugatról folyó bérce-patak vág keresztül.

Nevét is tán a latin: „*Densus*—erdősűrűség”-től nyerte. A falú északi oldalán van az egyesült görög hitűek temploma, mely Erdélyben legbámulandóbb s legrégebbi épület.

T. IX. A. A templom délről ki külső oldalát ábrázolja, melynek közepéből az imaházhoz képest torony emelkedik.

B. Ugyanezen rész belső pitvara.

C. Templomba nyíló ajtó.

ad. A templom azon szelelő lyukai, melyeken az áldozat füstje kiment.

D. Falüreg, melybe kőirat vagy faragott Istenség szobra díszlett hajdanában.

T. X. AA. A templom déli része, melynek nyugot fölötti szöglet felső párkányzatán s a torony vagy áldozó kémény küloldal közepén a.a.a. oroslánok nyugszanak, bátorságot és nagylelkűséget ábrázolva, méltóságosan tekintenek egymásra.

Ezután nem lehet-e következtetni, hogy ez ódon épület Mars temploma volt volna?

Aa. A templom pitvarába nyíló ajtó.

B. Az áldozatra fentartott barmok akol-ajtója.

C.C.C. Akol ablakok, melyek alatt belül a jászol áll.

D. Egy lyuk, mely üregbe vezet s ez oly tágas, hogy abban egy ember meggübödve leülhet. Innen hallgatta a kívánt „*Ibis redi-bis*” jóslatot az, ki jövendőjét a papoktól tudakozá.

E. A templom északi oldala, melynek három szögben végződő ablakai között két doriai támasz oszlop büszkélkedik; minden oszlop félől széles; föllebb toronynya összefolynak.

F. A templom hátrésze kelet felül. Itt tartózkodtak azon Is-

tenségek mellszobrai, kiknek tiszteletére rakták az építményt s kiknek pártfogásába volt az ajánlva.

T. XI. 1. 2. 3. 4. 5. A templom belsejének külön részei.

I. A.A.A.A. A kémény aljának négy oszlopai.

B. Szent hajlék, melyben a szent tartatott, ide a papokon kívül más be nem léphetett.

C. Külön paplak és *O* annak ajtója.

D. Tűzhely, melyen az áldozat véghez vitetett.

E.E.E.E. A templom oltára körüli tér.

F. A templomba benyiló ajtó.

A.A. A templom oldala mellett délfelől hosszan elvonuló barom akol.

2.a.a. Az oszlopok boltozatja.

b. Az említett tűzhely; ezen égett a tűz, mely a toronykéményen keresztül kihatolt.

c. Az irt sanctuarium boltozatja.

d. Paplak boltozat.

e. Baromakol boltozat.

I. r. A papilak belsejében van egy háromszögletű és 4'' átmérőjű lyuk; ide tette ajkait a pap s mondott jövendőt, honnan a jósiége a falon végig, akár a templom pitvarában várakozóhoz hatolt. Fig. 2. X. lyukon.

4. XX. Az oltár belalkotása. Itt égett a tűz; a füst a kéményen tör ki.

E torony vagy kémény magassága a föld színétől 12 öl s tetejéig két sorban ablakai vannak; felül egy, alább kettő; más oldalon egy-egy csak; az oszlopok szélessége 1 1/2 láb; minden külön oszlop között két láb köz van s ezekről a falig három.

A templom hossza: 30, szélessége: 14 láb.

Külsején sem cserép, sem zsindey fedélzete nincs; faragatlan lapos kövekből alkotott boltív a külső oldala.

Kívülről is fel lehet rá mászni.

Fig. 5. Z.Z.Z.Z. A jobbfelüli első oszlop mind a négy (oszlopait) oldalait ábrázolja. Két oldalába egy-egy első ballábait felémelt féldombor ló van, lapos kőbe vésve. Merészséget, bátorságot jellemez: a második *a* alatti oldal síma, amely csak bizonyos római hősnek elhalálózása után íródott volna be; a *4* az *o* felíratos,

de teljesen kivenni nem lehet, mert az azon volt sorokat az oláh hívők eltördelték; annyi kivehető, hogy a Marcus Turpinust illette.

T. XII. A második A jegyű oszlop mind első, mind harmadik oldalán hasonlóan egy-egy merész ló van, de itt jobb lábaikat emelik; a negyedik oldal itt is üres. A második oldal nevezetes felíratot tartalmaz, mely ezen henger oszlopába vésődött be:

VALERIAE. CARAE.

VGX. AN. XXIX.

IJLAVIUS. APER.

SCRIBA. COL.

SARM. CONFVGI.

BARISSIMAE. P.

azaz: Titus Flavius Aper a salmisi colonia írnoka, 29 évig élt Valeria ritka kedves nejének tétette.

E felírat alatt a következő áll:

D. M.

C. OCTAVIO. NEPOT

VIX. AN. LXX. JULIA

VALENTA. HERES. CON.

IUGI. PIENTISSIMO

FACIENDUM. PROCV

RAVIT. H. S. E.

azaz: Holtak Istenének szentelve. Cajus Octavius unokájának, ki 70 éveket élt, örököse Julia Valentina kedves nője emlékére készíttette, ki itt van eltemetve.

B. oszlopon a b. és d. oldal üres; az a. és C. ismét bal lábaikat felemelő lovakkal van ellátva. Csak ez oszlopon néznek egymással szembe a lovak.

C. oszlop 3 oldala üres; a második egy ily érdekes sírkő:

D. M.

C. LONGINO.

UAXIMO.

VIX. AN. LVII.

DULIA. AFRO.

DESTA. CONIV.

BMP.

azaz: Jupiter nagy Isten nevében. A nagy Cajus Longinusnak, ki 57 évig élt, nője Julia Afrodisa tétetté. (B. M. P.) bene merito posuit: az érdemesnek tétette.

Lehet ez azon Longinus, kit Traján Decebálhoz követségbe küldött s az utolsó dák királytól letartóztatván, fogságában mérget ivott; hogy pedig Decebal Patroisza falai alatt gyalázatos capitulatio helyett kardjába bocsátkozott s a hódoltató római sasok győzedelmeskedtek Dacia felett, Longinus teste is megtanálódván eltemetődött „addepsas“ a sűrűbe, ősi szokás szerint kedvelvén fák alatt áldozni, hol e mythos korában Istenek laktak; szentek voltak e helyek, érző a sudári isteni illat foly az ezüst csermely partja közt s rózsaillat áradozott völgyön és erdő sűrűségében.

Hogy mi volt eredetileg ez imaház, az máig is oldatlan kérdés. A régiség buvárok egy része római géta vagy góth templomnak hiszi; s a templomot, mivel durvább a torony előtti építménynél, nézi mely a IX—X. században létesült volna bizanci stilben. Góth épületnek azért tartódik, mivel az észak és keletre néző templom ablakai góth izlésűek.

Mások, hogy ez Longinus hamvai fölé emelt sírbolt volna.

Hiszik többen, hogy ez Mars temploma lett volna; ezt bizonyítná az áldozó kémény szegletén s a templom külsőjén álló oroszlánok s a lovak az áldozó kémények oszlopain.

Legtöbben azon hitbe vannak, hogy e templom Mausoleum volt; tévedés, mivel az oszlopain áldozó kémény sírkövek állnak. Tévedés. Ezek az áldozó kémény oszlopainak felállítására használt sírkövek, nem e célra készülteknek lenni látszanak; midőn némelyike vastagabb végével fel és a vékonyabbal lefelé vannak fordítva, s a falba rakott több kövek és más épületből maradványokat mutatnak vagy több helyekről összeszedett emlékdarabok. Hogy az Mausoleum soha sem volt, bizonyítja az is, hogy oly helyekre oltárt a római nem rakott s abba pap nem tanyázott.

A Mausoleum ellen bizonyít a VII-ik táblán az O alatti azon egy öl hosszúságú s $1\frac{1}{2}$ láb szélességű kémény kőből négy oldalra faragott oszlop is, melyet azért szokták úgy faragni, hogy a mint a szükség kívánja, az egyik helyről a másikra könnyen hengerődhetődjön vagy állítódjon föl. Ennek párkánya közepén I. M. P. diszlik, azaz: „*Julius Marti posuit*“; e kő jelennen a

templom fala oldalához volt támasztva. Ilyeneket nyolc oldalra is szoktak faragni s keresztútak szélire illeszteni, mint állandóság és hűség jelképeit.

Hogy éppen Mars temploma volt s nem más, más istensége az ő jelképei a lovak és oroszlánok mutatják. Rómába minden istennek saját jelképe volt; midőn Mercurt illette a megtiszteltetés, akkor szárnyas sisakot metszettek a köre. Ceresnek sarlót, Jupiternek kosfőt, Bachusnak szőlőgerezdek és venyigéktől átfutott venyigék. Így volt mindennek magyarázata és jelképe, melyek után a régiség buvár a felfedezés titkához juthatott.

Marsnak paizst is metszettek, mely a harc Istenét jelölte és tisztelte.

Tab. IX. P. egy a templom kerítésébe befektetett Hermes, hasonló a fönnebb említett O-hoz, csak hogy ezen velitai paizs van féldomborúan kivésve. Itt is Mars tisztelődött meg.

A templom körül több oszlop hever a földön, melyeken a betűk olvashatlanná lettek; de egyesek jegyzékeiben fenmaradt egynémelyikének felirata, p. o. egyikén:

D. B. M.
AULAE. CANDIDAE.
VIX. ANNIS. XXVI.
SEVERUS. CHARISIUS.
US. CONIUGI.
BENE. MERENTI
POSUIL.

(lásd Tábl. IX.)

Azaz: A jó és nagy Istenek, Severus Charisius, Aula Candida érdemes nőjének tetette, ki 26 évet élt.

Egy máson félszázad óta csak töredék olvasható, de értelmét ki nem lehet venni:

D. M.
M. TUR.....
..... ANN
..... TERTIA

A harmadikon:

VM.
CORNELIAE

FAUSTINAE
UNDE. VIGINTI. ANNOS.
NATAE.
C. SPEDIUS. CLEMENS.
D. VIR. COL. CONIUGIS.
MEMORIAE. ERGA
DIGNISSIMAE.
FECIT.

Azaz : A nagy Istennek nevében Cajus Spodius, Clemens, coloniai decemvir tétette, Cornelia, Faustina kedves nőjének, ki 20 éves volt.

Negyediken :

MCORVIN. M. F.
[PAP. QVINTO.
PONTIF. CAESAR.
ET. PRAETOR. 22. PRO.
ANTONINO. IMP.
POS. COL. OB. MER.
IPSIUS.

Azzaz : Marcus Corvinus. Marcus fia, Pappius Quintus, Pontifex Caesar s Praetor Antoninus Imperator alatt, kinek érdemeiért a colonia tétette.

Tábl. IX. Útmutató, mely a falú délrőli, külső szélén egy dombocskát díszít ; magassága $1\frac{1}{2}$ öl, derekának vastagsága $2\frac{1}{2}$, tetejében váráblak alakú bemetszés van, melybe réz vagy kötáblát illesztettek s az arra vésett sorok útásítást adtak, hogy az egyik bányahelység hány mértföldre esik a másiktól. Ez oszlop álla egykét hüvelyknyi vastag kövekből van rakva ; dereka s teteje téglákkal elegy. Többen azt a mi időnkbeli rakásnak tartják, de hibáznak, a római építési anyag sokkal ismeretesebb, minthogy a műértő ennek megtekintése után csak pillanatig is kételkedne annak nem római régiségén.

A templom körében, kivált annak északi és délrőli hegyoldalában római ezüst- és rézpénzek kaphatók.

Benkő azon véleményyt is felhossa, mintha e templom Decabal alatt vagy előtt zsidók által építődött volna ; de ezen állításra

is csak azt felelhetjük, mit fönnebb mondánk a képzelt Longinus sirbolt megcáfolására.

A századok során igen kevés ügyelet volt e templom föntartására, melynek következtében a kémény tetője s a barom-akol omladozni kezdett, nehogy azonban ezen páratlan régiség éppen rommá düljön, 1847-ben a kir. főkörmányszék engedelméből Hunyadvármegye annak kijavítására adakozott, melyre ugyanazon évben a kémény s templom falai kijavíttattak; csak kár, hogy e mű végbe vitelére kontárt vettek fel, ki a kifoldozás által e régi építményt méltóságos kül- és belseje és öltözkékétől merőben levetkeztette, mert nem tudván a vakoló mésznek a mész azon elegyítése módját, hogy az színben bár a régi vakolathoz hasonlítson, oly tarkává tette a templomot, hogy a vizsgáló azon méltán elszomorodik. Még jó, hogy a pápa az egész templomot, kéményt s oszlopokat is nem meszeltette be.

A barom-akol boltozatja be van szakadva; mi hidegen nézünk s ki sem gondol annak helyreállításán, kijavításán.

Nem vagyunk érdemesek a római reliquiára.

Még szemünk láttára az egész összehúll s akkor hidat építünk oszlopai és köveiből, vagy *„egy-egy hatalmas fő vagy viceispán ... házat épített puja lelkejének belőle.“*

A néprege azt mondja: három óriás egy félfertály alatt építette ezen templomot, még világkezdetekor a demsusi románoknak, kik is, midőn meghaltak, a háládatos néptől a templomudvar körébe temetődtek s ezer bűnei bocsánatjáért hajdan az imaház beljében' az oltárokon áldoztak s szentmisét papoltak el.

XX.

D é v a.

Később dolgozódik ki; a több tévedést el kell kerülni, sőt pótolni történelmi adatokkal és javítani.

XXI.

F a r k a d i n. (alsó)

Hátszegtől délnyugotra órányira, kis, románoktól lakott falú,

mely e kötetben csak Nopcsa László villájáért foglal helyet, mely, ha nem is régiség és ritkaságért közöltetik a XLII-ik Tábla rajzolatja által, de azon sok ritka tiszta faragású római szobrok, sír- és oltárkövekért, melyeket a patricius tulajdonos Várhelyről hozatván ide, azokat az épület tornácának keleti homlokzatába falaztatott be, s azok között ritkák a következők:

XLIV. Táblán a., egy 5' magos fehér márvány, főnélküli senatori szobor; baljában pergamen hengert szorít, melyet azoknak véstek, kik érdekes követségbe sikerrel működtek.

b., 5' 2" magos; fehér márványból imperator szobra, baljából fegyvermarkolat tűn ki; ez is fő nélkül.

c. és f., 5' 7" magasságu két uj női szobor tiszta fehér márvány. Vestálisok vagy a férjektől hön szeretett hölgyek voltak, mert az örök városban éppen olyan divat volt az érdemesek és szereztettek szobrait kivésetni, mint napjainkban az olajfestés vagy dagerotyp által mellképeiket halhatatlanítani.

d., Mészköből 4' hosszú finom oroszlán faragás, melyen az állatkirály, mint a győzelem és hatalom jele, első két lábaival egy tulkot nyom le.

Tábl. XLIII. a., mészköből faragott sirboltajtó homlokzatja, alja letörött s csak 2 nő fő emelkedik ki.

b., Homokkő faragás, mely egy kesergő fejét képleli; sirbolt fölötti emlékül diszlett.

c., Sirkő fehér márványból, de kivehetetlen értelme,

d., Fehér márványból faragott corintheta oszlop, mely teteje szép párkányzatú emlékköven nehezedik; ez Marcus Onesius Carpio fiának emelletett.

e., Fehér márványból vésett párkányos sima tábla; balrésze letörött, tehát foglalhatja értelmezhetetlen; egy néhány berovált betűi után hinni lehet, hogy az Marcus Ulpius Geminianus Prefectus, duumvir és decurio tiszteletére állítódott.

f., Homokkő faragás; lovas propraetort illetett.

g., Oszloptalp márványból, képlet három oroszlán-láb köröket.

h., Fehér márvány emlék, néhol szélei letörtek, de egyenes betűin fenmaradt:

M. COMIN. M. F.
PAP. QVINTO
PONTIF. COL. SAR.
ET. PRAEF. QQ. PRO.
ANTONINO. IMP.
PATR. COLL. FAB. EQT.
ÓRDO. COL. OBMER.
IPSIUS.

azaz: Marcus Cominius, Marcus fia, ötödik Pontifexnek, a sarmisi colonia és praefectus, Antoninus császár coloniája, a kovácsoknak és a colonia rend hasonló személyének érdemeiért.

i., Sirboltajtó ajtó fölötti homlokzat, kéklő mészkőből, fölül busan leheveredett állatkirály; közbül diszes amaranth.

k., Sirkő fehér márványból ily felirattal:

D. M.
PAP. QVINTILLAE.
VIXXIT. ANNIS. IIII.
MENSIBUS VII.
PAP. QVINTINIUS.
FILIAE.

azaz: A holtak istenének, Pappins Quintilius, Pappia Quintilia leányának, ki négy évet, kilenc hónapot s két napot élt.

l., Sirkő fehér márványból; így ritkán tűn elő, mert a két széleini változatos bevésések, hyerologyphek magyarázatára vezetnek, egyenetlen két szögekből kifutó vonalak, levelek közé foglalt amaranth; galamb, mely száraz falombon pihen; közbül e be-
rovat:

D. M.
AURELIAE. VICTORIAE.
INCOMPARABILI. FEMINAE.
FORTUNATUS LIB.
ADIVT. PABV
CONIVGI. CARISSIMAE.
H.N.H.M.S.

azaz: A halottak istene nevében. A hasonlithatlan Aurelia Victoria kedves nőjének — itt a kopás — a szerencsés, ki a táblák segédje volt.

m., Oszlop márvány tetőrésze.

n., Fehér márvány lap, melyen négyszögű oszlopon fél Isten szobor.¹

¹ Ezen értekezés a Társulat birtokában levő azon kézfát reproductiója, mely az Erd. Muz. birtokában levő eredeti szövegnek hiteles mása. A másolat Amlacher Albert t. tag ajándéka. A térkép és rajzok hiányoznak. L. X. Évk. 118. 1. 2. jegyz.

Horatius reminiscenciái a dákokról.

A római irodalom aranykora hű képét tartotta fenn számunkra az egykorú állami és társadalmi életnek. Történetírók és költők egyaránt klasszikus példáit adták a fennálló viszonyok kitűnő jellemzésének. Az akkori irodalmi termékek nagy része elveszett, de a mi megmaradt, még sokáig typusa volt az íróknak. Amit a történetírók mély áttekintéssel megírtak a római nép dicsőségének megörökítésére, ugyanazt a tárgyat a költők is feldolgozták, hogy az uralkodóhoz vagy a néphez szólva, ezt a dicsőséget közvetlenül éreztessék.

S valóban a dicsőség érzete még alig nyilatkozott valamely nép költészetében magasztosabb formában, mint az aranykori római költőknél. Közülök a három legnagyobb Horatius, Ovidius, Vergilius egyaránt versenyeznek az elsőségért. Sokan mondják, hogy a világ legnagyobb költője Ovidius, mert vénája a leggazdagabb, felfogása eredeti, tárgyai változatosak, nyelve fordulatos, előadása könnyed és gördülékeny, de ami fő, érzelmei és gondolatai oly magasztosak, amelynek párját nem találjuk.

Vergilius viszont Aeneisével bővölte el nemcsak Rómát, hanem a késő utókort is. Az ő költeményeiben egyesültek mindazon tulajdonok, melyek a nemzeti irodalmak életrekeltével egyenkint is elegendők voltak arra, hogy az író tünepeltté tegyék. Az Aeneis regényes, romantikus, eseménye nagyszerű, hősei tipikusak s gondolatainak igen nagy része oly annyira általános érvényű, hogy közülök igen sok tapasztalat szerint közkinccsé, sőt szálló igévé vált. — De, ha irányadóul vehetjük e költők megítélésénél a hatást, melyet az utókorra tettek, úgy Horatiusnak kell nyújtanunk az elsőség pálmáját.

Ragyogó tisztaságú, átlátszó gondolatai, azoknak mindennemű vonatkozást átélő változatossága s minden nemes és jéért való

lelkesedése tette őt az ódaköltők mintaképévé. Sokoldalú tudást feltételeznek azon gondolatok, melyek Horatius nyelvén oly fenségesen nyilatkoznak meg, de ő ezen tudásra csak épített s amit épített, az valóban a költészet temploma. Sok idő, olvasás és mély tanulmány szükséges ahhoz, hogy az ő költészetének templomába méltóképen léphessünk, annak minden kincsét észrevegyük és értékelni tudjuk.

Azért én jelen soraim kapcsán nem annyira történeti tudományi szempontból foglalkozom Horatiussal, mint inkább azért, hogy azt illusztráljam, miszerint az ő költészetébe miképen illeszkedik azon néhány gondolat, melyet ő a történelem bizonyossága szerint oly nagy nagy nevű dák nép emlékezetének szentelt.

Amennyire tehát lehetséges, helyezkedjünk az ő gondolatvilágába és tekintsünk szét az ő lelki szemeivel az egykorú Rómában, annak társadalmában s e társadalmat érdeklő eseményeken.

Róma gazdag, nagy és hatalmas, nyüzsgő élet pezseg utcáin, fejedelmi parancsszóra emelt épületei óriási méreteikkel, harmonikus symmetriájukkal bámulatot gerjesztenek, szobrai az istenek városává avatják, Róma a városok városa, az örök város. S ha az istenek nem védenék, nem óvnák, összedülne nagyságának súlya alatt. De az istenek kegyesek, Jupiter derült ege vidámítja a népet, Mars legyőzi, meghódítja számára a barbárokat, hogy ő lehessen a világ királynéja. De Juppiter és Mars hatalma nem elegendő arra, hogy Rómát örökké fentartsa. Hiszen a sors a legfőbb úr a világon, még az istenek sem kerülhetik el azt.

Róma, mely a semmiségből emelkedett fel, csak jó sorsának köszönheti létét és nagyságát. Jó sorsának csillagai mosolyogtak le reá már akkor, midőn a szent ludak gágogása mentette meg a teljes pusztulástól s ez a jó sors meg fogja mutatni hatalmát Róma ellenségeinek is. Annál inkább, mert Róma meghódította már régen Fortuna szent városát, Autiumot. Az autiumi szerencse Rómába költözött. Mert mi is volna a szerencse nélkül a világ legnagyobb hatalma? Mindennek a világon, ami fennáll, megvan a támasztó oszlopa s ha ezt a szerencse eldönti, porba hull a támasztott, akár kicsiny, akár nagy az.

Plasztikns előképe Horatius gondolatainak egy tábla az anti-umi templomból. Fortunát ábrázolja e kép; előtte a sors megy fel-

fegyverezve szegekkel és éekkel, melyek az elválasztottkat összehozhatják, az együttlevőket szétválaszthatják. Kiséretében van még a remény és hit. A szerencse tehát oda megy, a hová a sors vezet s a szerencsét az ember hiszi és reményli.

Fortuna fogja tehát megóvni Caesart is, ki a föld végén lakó britannok ellen harcol, őt, ki leverte már a parthusokat is, akik rettegésben tartják a napkeletet és a vörös világtengert.

Ah, mert a szerencse felemelheti a porból a halandót és a triumphust gyászmenetté változtathatja! A szerencséhez folyamodik a földműves, a szirtek között tévelygő hajós. S a rómaiakhoz szegődött szerencse félelmes még a meg nem hódított durva dákok előtt is, tisztelik azt a vándorló szittyák s a barbár királyok anyái, kik fiaikban önszerencséjüket látják s dicsőségük romlásában a sajátjuknak pusztulását siratják.

A szerencse épít és rombol; az egész világon, minden helyen, minden időben; mindenkinek nyelve egyedül a szerencséhez könyörög: ¹ egyedül ezt emlegetik, ezt gáncsolják és vádolják, egyedül erre gondolnak, ezt dicsérik, támadják és kifogásolják, hogy változékony, hogy vakon jár, személyt nem válogat, állhatatlan, bizonytalan, veszélyes és sokszor igazságtalan.

Az emberi létnek egyik rejtélyes titka áll itt Horatius lelke előtt a maga megfejtethetlenségében. Életünknek, tetteinknek nem vagyunk föltétlen urai, gyakran legfontosabb életkérdéseinket apró, jelentéktelen események döntőleg befolyásolják. Még egy diadalmas hadvezér is ki van téve a véletlen, a sors, a szerencse esélyeinek. Horatius hiszi, hogy a végzetnek e befolyását egy pozitív erő öntudatosan intézi. S minthogy e pozitív erőnek kedvező befolyást tulajdonított a római állami és társadalmi élet kialakulására, most annak megszemélyesítőjéhez, Fortunához fordul, hogy Caesar fegyvereivel juttassa győzelemre újból a római ügyet, mert hiszen a római szerencsétől rettegnek az Isteren túl lakó félelmetes dákok is.

„Te Dacus asper, te profugi Scythae
Urbesque gentesque et Latium ferox
Regumque matres barbarorum et
Purpurei metuunt tyranni.“

Hor. Carm. Lib. I., XXXV. 9—13.

¹ Plin. Hist. Nat. II. 7.

A római szerencse annyira erőssé és hatalmassá fogja tenni a birodalmat, hogy az még a mostani tág határai között sem fog megférni. Túlterjeszti hírét, nevét és dicsőségét a leigázott népek országain is. De a római hírnévvel együtt szárnyal Róma fiainak dicsősége is.

Igy hát Horatius nevét is ismerni fogják valamikor a vad barbar népek, mert hiszen ő a halhatatlanságot magának már megszerezte hazájában. Mint a szívek és lelkek szószólója költészete szárnyán megkoszorúzott fővel a dicsőség fényes egébe lép, itt hagyva a földet s az irigységgel teli városokat. Ő, a szegény szülők gyermeke, a földi érdekek fölé fog emelkedni s erősebb lesz még az alvilágnál is, mert őt még a Styx hullámai sem fogják nyugtalan veszteglésre kényszeríthetni. Magasan röpködő fehér madárrá fog ő változni, újjain s vállán tollak és szárnyak fejlődnek. Így felszerelve, sokkal biztosabban, mint Daedalus fia, Icarus, bejárja a zúgó Bosporus partjait, énekszó mellett gyönyörködik majd Gaetulia szirtjeinél és a távol észak verőfényes mezőin. Őt nagyon jól fogják így ismerni Colchis lakói, sőt a dákok is, akik aggódva rejtegetik a római fegyvertől való félelmüket; tudomást fognak róla venni a gelonok, az okos hibernusok és a Rhon folyó mellékének lakói. Nem állhat ellen semmi költészete sugárzó fényének, behatol az a legtávolibb és legismeretlenebb vadregényes zugokba is.

Me Colchus et, qui dissimulat metum
Marsae cohortis, Dacus et ultimi
Noscent Geloni, me peritus
Discet Hiber Rhodanique poter.“

Hor. Carm. Lib. II., XX. 17—21.

Ne is sirassa tehát őt senki, nincs szükség a gyászra, keserűségekre és a sír üres diszeire, mert ő él örökké a római hírnévvel együtt. A római szellem örökös uralmának dicsősége annál nagyobb, minél félelmetesebb ellenségeket hódít az meg. Ellenállhatlan erejével azonban minden akadályt megdönt ez a szellem és még a mindenek között legfélelmetesebb dákok is megszelídülnek Róma katonái előtt, de főként Horatius költészetének hangjai által. Az ő lantjának fölülmulthatlan zenéje elvarázsolja és sokkal erősebben bilincseli le őket, mint ezt a római kard tehetné. És Rómának dicsőségét még fényesebbé teszi az, hogy nem a barbárok eszköze-

vel, a vad erőszakkal gyűri le ellenfeleit, hanem szellemének erejével. Ebben tehát Horatius még hazáját is fölülmúlja, mert dicsősége, hatalma nélküle sokáig nem tartana. A költői képzelet így Horatius dicsőségét a legmagasabb fokra emeli s személyét mintegy isteníti.

Amily lelkesedéssel tudja hirdetni Horatius Rómának jelen és jövőndő hatalmát, éppen oly hévvel ostromolja korának bűneit. — Sajátságos jelenség, hogy valamely kor erkölcsi romlottsága mintegy visszahatásként megteremti a maga ostorait s hogy a lángelmék, nagyszellemek jórészt erkölcsileg romlott vagy legalább elpuhult korok közepette állanak. Bár a genie főként eredeti, nagyszerű alkotásaival tűnik ki leginkább, mégis egyik elsőrendű jellemvonása az, hogy korának szellemét nemcsak megérti, hanem tökéletesen kifejezésre is juttatja. Mindez azonban nem feltételezi, hogy a kor-szellem hibái és tévedései is visszatükröződjének a lángelme jellemében.

De, bár az emberiség legnagyobb gondolkodói: tudósai, költői, államférfiai egyszersmind koruk hibáinak is kifejezői voltak, mégis azokat kell az igazi genieknek tekintenünk, akik alkotó erejükön kívül abban is elütöttek koruktól, hogy annak bűneiből is kivetköztek. Méltán sorozhatjuk ezek közé Horatiust is, aki sülyedő korát olykor úgyszólván isteni szózatként ható költeményeivel akarta visszarántani az erkölcselenség örvényéből. Körülötte mindenütt a bűnök és elpuhultság, a kincs és hatalomvágy, ármányos cselszövések és politikai gaztettek kiáltó példái hirdették kora hanyatlását s a római birodalomnak rohamosan közeledő bukását. Hivatkozik is azokra s a birodalom vereségét a barbárokkal szemben az istenek haragjának s kora bűneinek tulajdonítja.

Kifejezést ad azon általános nézetnek, hogy az atyák vétkeiért a jelenkor és a jövőndő nemzedéke bűnhődik, — nincs tehát más hátra, mint az istenek megengesztelése végett visszatérni a hajdankor egyszerű szokásaihoz, tiszta erkölcséhez; fel kell állítani az istenek roskadt épületeit, a templomokat és helyrehozni az istenek füsttől elrűtt és elfeledett képeit. Mert hiszen az uralkodhatik csak, aki az istennel kezd és végez mindent; a megvetett, elhanyagolt istenek pedig keményen megboszulják magukat. Ime, nem is régen, Monaeses és Pacours serege már kétszer is vissza-

verte a rómaiaknak jóslat nélküli támadásait és a győztes ellenség most örvend a zsákmánynak, melyet előbb az isteneknek kellett volna feláldozni a hadjárat győzelmeért. Emellett újabb bűnhődésül már belviszályok emésztik a birodalmat; a polgárok mérhetetlen kapzsisága, a hatalmasoknak uralomvágya felaprózza a békeszeretők táborát s egymás ellen uszítja az isteni eredetű római népet. A fő pártosok idegen zsoldosokat hoznak hazájuk ellen s ezek közül Antonius segítői az aethiopok rémítő hajós seregeikkel, a dákok pedig ügyesen kezelt hajító dárdáikkal már majdnem védveszedelembé döntötték Rómát.

„Paene occupatam seditionibus
Delevit urbem Dacus et Aethiop,
Hic classe formidatus, ille
Missilibus melior saggitis.“

Hor. Carm. Lib. III, VI. 14—17.

Ezután megkapó őszinteséggel leplezi le s ostorozza kora feslettségét. A családok romlott életének, a nők könnyelműségének nagyon szomorú képét festi s fájdalmas hangon kiáltja oda a sülyedő társadalomnak, hogy nem ily szülőktől származott ifjúság festette meg a tengert a púnok vérével, nem ily nemzedék verte meg Pyrrchust a hatalmas Antiochust és a rettegett Hannibalt. Az ősök földművelésre szoktatták az ifjúságot, sabin módra kapálták meg a földet, a szigorú anyák pedig nehéz és szívós fatuskók hasogatására küldötték ki fiaikat, — a naplemente azután meghozta a pihenésnek és gyönyörűségeknek idejét is. De az idő mindent rosszabbra változtat.¹ Szülőink kora rosszabb az ősökénél, minket pedig, mint még gonoszabbakat hoztak a világra s nyomunkba egy még sülyedtebb nemzedék fog lépni.

Az óda megrázó fensége teljes erejével hat lelkünkre Horatius vészt jósló szavaiban. De annak a társadalomnak, mely önmagával szállott szembe, hogy még mélyebbre sülyedhessen, meg kellett mondani az igazat, hogy a teljes felfordulástól megmeneküljön.

A sülyedés nagyságát mi sem mutathatta jobban, mint azon

¹ Damnosa quid non imminuit dies? Megfelel ennek a napjainkban gyakori német szójárás: „Seltens kommt etwas besseres vor.“

jelenség, hogy a birodalom legvadabb, legvéresebb ellenségei¹ római szolgálatban szabadon garázdálkodhattak és jutalomért rágódtak a birodalom oszlásnak indult testén. Az egykor nagy római, de a most gyönyöröknek élő Antonius idegen hadakat küld hazája ellen, hogy azt hatalmával megfojthassa. Szövetkezik az aethiopokkal,² a dákokkal³ és a géták királyával, Dicamessel,⁴ akik mindannyian örvendve törnek Rómára, a közös ellenségre.

Midőn Horatius fenséges szózatában lángelméje minden erejével rámutat a romlott társadalmi állapotok kimaradhatatlan következményeire, ő maga józan és vidor életével kitűnő példáját adja az ódáiban is magasztalt arany középszernek. Mig vagyontalan volt fáradhatatlanul dolgozott, mikor Maecenas jóvoltából elérte álmai netovábbját, vagyis megkapta a tiburi mezei birtokot, mint szorgos gazda pontosan végezte kötelességeit s a többi közt a jövőre napok és évek számára gondosan eltette a leszüretelt és tisztán leszűrt bort. De hálás is volt Maecenas iránt ezen adományaért, amennyiben megtette azt, amit fejedelmi jóltevője is el akart érni adományával: az élet gondjaitól megszabadulva lelkesen pengette lantját s szinte elbűvölte zengő ódáival a költészet iránt fogékony hallgatóit.

Amint megkövetelte másoktól az istenek tiszteletét, éppen úgy megkívánta ünnepeik megtartását is. Ő maga járt elől jó példával s a Matronaliákon (márc. 1.) nemcsak maga hagyta abba a munkát, hanem egy ódájában a helytartói tisztséget teljesítő Maecenastól is megkívánja, hogy hagyja abba a szorgos tevékenységet és jókedvűen mulasson s vele együtt áldozzon az isteneknek. Mert hiszen nem az örökös gond és fáradalom az ember kizárólagos kötelessége, hanem az élet szellemeinek, a természet szépségeinek élvezete is.

¹ „Extremique hominum Morini, Rhenusque bicorins, Indomitique Dacae, et pontem indignatus Atraxes.”

Verg. Aen. VIII 684—685.

„Aut coniurato descendens Dacus ab Istro.”

Verg. Georg. II. 492.

² Plut. Ant. p. 944. C.

³ Dion I. I. 22. p. 460.

⁴ Plut. Ant. p. 945. B.

Ő különben mint nőtlen ember nem szokott háza környékének díszével sokat törődni, de ezen napon mégis különös oka volt arra, hogy a tartókat virágokkal és tömjénnel rakja meg és a tömjén elégetésére a pázsiton izzó parazsat élesszen. Ez a nap volt fordulója annak, hogy egy ledülő fatörzs agyonütéssel fenyegette — megmenekülését még most 40 éves korában is megünnepeli. Fehér bakot ajánlott fel e napra áldozatul Libernek, azonkívül a szurokkal odaragasztott cserdugaszt is lefogja venni az edényről, hogy igyék a Tullus consul alatt lefojtott borból. Felszólítja Maecenast is, hogy tartson vele és megmenekülésének emlékére, baráti szeretetből üritse ki akár százszor is a megtöltött billikomot, igérvén, hogy majd az éber lámpások fényénél csapongás és civakodás nélkül vidáman boroznak virradatig. Az állam gondjait most félre kell tenni, a birodalom állapotai úgysis nagyon szépen javultak. A három évvel ezelőtt (29 Kr. e.) még győztes dákok fejedelmét, Cotisont a római vezér Lentulus megverte és három vezérét embereivel együtt leölte,¹ a médek között pedig belháború ütött ki.

Mitte civiles super urbe curas :

Occidit Daci Cotisonis agmen,

Medus infestus sibi luctuosus

Dissidet armis.“

Hor. Carm. Lib. III. VII. 17—21.

Bilincsek szorítják már a spanyol partkörnyéken, Róma régi ellenségeit, a cantabrokat, a szittyák is leeresztett ívekkel készülnek elhagyni a csatatért.

Maecenasnak ily körülmények között oka lehet az örömré, mint magánzó pedig a nép bajaiért úgysis hiába aggódnék — meg kell tehát ragadnia vigan a jelen adományait s a komoly ügyeket félre kell tenni.

Mint üdítő oazsira, úgy kell tekintenünk a sivár romlottság között Horatius ártatlan jókedvére. Még örömének indítékai is olyanok, hogy most mulatniok a haza és az istenek iránt tartozó kötelesség.

Nagyon kedvesen jellemzik Horatiust mindazon gondolatai,

¹ Flor. IV. 12. 18.; Sveton. Aug. 21. Cotisont Svet. Aug. 63. a géták királyának nevezi, mivel a gétákat a rómaiak dákoknak nevezték.

melyekben költői emelkedettséggel foglalkozik az életnek részére kijutott kellemeivel, a melyekben hálával gondol jötevőjére Maecenasra. Satiráinak egyikében boldognak mondja magát, mert életének leghöbbs vágya, hogy legyen egy kis birtoka kerttel, forrás-vizzel és egy kis erdőcskével, beteljesedett Maecenas bőkezűségéből. A városi élet gondjai és törődései között alig is várja, hogy az ajándéku kapott mezei jószágra¹ olykor-olykor kivonulhasson. De a halaszthatatlan ügyek, mint a kezességi perek, Maecenasnál való közbenjárások a legtöbbször akadályozzák őt. Sokszor igen korán kel fel, hogy ideje jusson kiutazni jószágára, de mindhiába. Bármennyire lökdösi félre siettében az útját álló embereket, mikor az Esquilinus hegyre törekszik, a sietségén megbotránkozó tömeg mégis mindenféle kérelmekkel tartóztatja. Az egyik üzenetet hoz egy ügyvédől, a másik az irnokok ügyének pártfogását juttatja eszébe, a harmadik Maecenasnak (mint Augusztus ez időszak helytartójának) pecsétjét akarja rányomatni általa egy felmutatott iratra stb. Hiába mondja, hogy megpróbálja a kérelmet teljesíteni, azzal felelnek: „hogya ha akarod megteheded!”

Egyáltalán mióta a Maecenással való barátsága szorosabbá vált, azóta az emberek mindig irigy és csodálkozó szemekkel tekintenek rá. Sokan tudni vélik azt is, hogy neki a legfontosabb államügyekről hiteles értesülései vannak. Igaz, hogy mikor annyira jutott már, hogy Maecenas kocsikázni vitte magával, akkor élénk beszélgetés fejlődött ki közöttük, de Maecenasnak vele közölt dolgai csak afélék voltak, amelyek nagyon jól voltak elhelyezve az ő

¹ Itt a Maecenastól kapott Sabinnusmot kell érteni. Ha az ember Tiburban (a mai Tivoli) az Anio (ma Teverone jobb partjára átmegy és azon a parton a folyó mentén fölfelé halad, a Via Valerian Variaba (ma Vicovaro) ér, amely az országúttól balra az Anio fölé emelkedő dombon van, nyolcz kilométernyire Tiburtól. Variához tartozott Horatius jószága. Nyolcz rabszolga birta megművelni, tehát a római viszonyokat szemünk előtt tartva mondhatjuk, hogy 200 római holdnyi (505, 700 m² vagyis 50.57 hektár terjedelmű volt, a mihez még silva pancorum iugerum járult. A jószág északról délfelé húzódó völgyben volt; a dombok két felül szakadatlan sorban szegélyezték („continui montes, ni dissociantur opaca valle”) csak itt-ott szakította meg egy-egy árnyas mellékvölgy. A völgy közepén a Digentia (ma Licenza) nevű jókora patak folyik végig, a mely egy kilométernyire Varia fölött az Anioba ömlik. Horatius lakó házának helyét e völgyben nem lehetett pontosan megállapítani.

beszédes egyéniségénél avégből, hogy a néppel közöltessenek. Egyébként Maecenas kérdezősködései csak ilyen csekély jelentőségű dolgok körül forogtak: „Hány óra?” „A thrák és gallus gladiator erői a küzdelemben arányosak voltak-e?” „Nemde a hideg már csipőssé kezd válni?” stb. A tömeg mégis azt mondja, hogy ime ő milyen szerencsefi és csekély beavatottsága dacára ilyen fontos kérdésekkel is ostromolják.

„Numquid de Dacis andisti?”¹

Hor. Sat. II. VI. 53.

S ha azt feleli, hogy semmit, nagy kópénak mondják, ha pedig még esküdni is kezd, akkor még inkább folytatják a kérdéseket s azt is tőle akarják megtudni, hogy a császár Sziciliában vagy Italiában ad-e földet a veteránoknak? És ha újból esküszik megint csodálkoznak, hogy ezt sem tudja ő, a földi istenek barátja. Természetesen úgy tekintenek ilyenkor reá, mint egy, a titokzatosság köpenyegébe burkolózó halandóra.

S a mi a fő, ilyen kérdések között veszedelmesen múlik az idő s ő ismét és ismét csak azon veszi észre magát, hogy a jószágára való kiutazásról megint elkésett. Pedig hejh! milyen jó volna ottan pirított szalonnával jó kövéren főzött babot² enni, nagy lakomákat rendezni és a „magister bibendi” városi intézményét mellőzve, hajnalhasadtáig iszogatni és lassankint elázni! Különben aki akar, józan is maradhat s annak a szomszéd Cervius szívesen elmondja, az ő régi dajka meséit. Vagy pedig mindannyian hozzá szólnak ahhoz a nagy kérdéshez, hogy vajjon a gazdagság vagy pedig az erények teszik-e az embert boldoggá? Ha pedig valaki elég balgán a római Areltusnak kincseit kezdené magasztalni, hát akkor majd reá kerül a sor a városi és mezei egér régi históriájára is. Ez a mese pedig azt tanítja, hogy mégis csak jobb a mezőn kevéssel megelégedve,³ de biztosan élni, mint a város ezernyi kényelme között, de folytonosan veszedelemben.

¹ Helytelenül idézik így: „Num quid de Dacis andistis?”

² Amelyben Pythagoras szerint esetleg éppen egy rokonának lelke lakozik. (Pyth. elmélete a lélekvándorlásról tiltotta a babevét, mert egy babszemben az ember megeheti egy rokonának oda vándorolt lelkét)

³ Horatius ezen satirájának címe is: A megelégedettség; tendenciája éppen ezen helyen emelkedik ki legvilágosabban.

Horatius játszi eszme futtatásainak egyik kitűnő példája ez utóbbi helyen ismertetett költeménye. Bár mondhatjuk léha csevegés az egész satira, mégis egy nevezetes történeti dolgot örökített meg számunkra. Nemcsak azt, hogy a dákok támadásai és fenyegető maguk tartása magát Horatiust is annyira foglalkoztatta, hogy az előtte felvetett kérdések között ezt mint igen fontosat nagyon is kiemeli, hanem főként azon érdekes körülményt örökítette meg az utókor számára, hogy a dákok és rómaiak viszálya és háborúja, magát a római néptömeget élénken foglalkoztatta. Szinte hajlandók vagyunk e tekintetben a jelenkor képét a multakra alkalmazni, midőn napjainkban látjuk, hogy egy-egy háború, vagy politikai viszály epizódja a nép legszélesebb rétegeit is foglalkoztatják.

De mindenesetre egy maradandó emléke ezen költemény a dákok erejének és harcias multjának is.

Déva, 1905. szeptember 18.

Ballun Ernő.

Csángó-székely népmesék.*

A joevendő mondó cigán.

Vót ěccēr, hol nem vót, vót ěccēr egy kiráj meg egy cigán ember s ennek vaj 7 purdēja és egy vén felesége. A kirájnak elvészett a jegygyűrűje s kidobótatta, hogy a ki męgtalája, annak sok ajándékot ád. Mikor dobóták éppęg verekettek és sirtak a purdék, mēt ěhēsęk vótak.

„Csitt mórę, ne lármázzatok, hajjam, mit dobónak“ kiátott a dádę.

Odament a doboshoz s tēréfából aszonta, hogy ő tuggya hol a kiráj gyűrűje. Mingyárást el es vitték familiájával a kiráj elibe, a ki asz' kérdęzte tälle:

„Nó mórę, hol a gyűrű?“ A cigán aszonta, hogy ő tuggya!

„Látod-ę cigán azt a 99 ember fęjęt, oda kerül a tięd es, ha nem mondd męg“ szólott a kiráj.

A dádę 40 napi gondolkodást kęrt s csak úgy ěggyęzętt męg, ha a kiráj minden napra 7 sült lúdat, tőtött káposztát s fejér cipót ád.

Ezalatt męgtalálta a gyűrűt a kiráj szakácsnéja, a ki odaatta az udvarmęstęrnek, de męgtutták a csęlédęk es, a kik az udvarmęstęrtől nagy jándékot kaptak, csak hagassanak.

Az első regggvel, mikor az inas frustukra a cigánnak bęvitte a sült lúdat, a cigán oeroemébe elkiátotta magát:

„Hála Istennek, az első már itt es van!“

Az inas eröst megijett, futott az udvarmęstęrhez s elmonta, hogy járt a cigánval. Az udvarmęstęr es fęlt, hogy a cigán es

* Kellő számu betű hiányában a szövegben előforduló „ę“ betű a nyelvjárásban előforduló „ě“-t helyettesíti.

tuggya a dógot, de ezétt a 2-ik sült lúdat es bekütte egy másik inastól. A cigán esmég elrikótotta magát:

„Hála Istennek, itt van a második es!“

Igy ment ez tovább. A 6-iknál már igen-igen megjíett az udvarmestër s maga vitte bé a 7-ik sültet. A cigán megin elrikótotta magát:

„Hála Istennek, ez es itt van már!“

Az udvarmestër annyira megjíett, hogy megmondta, hol a gyürü, de még pénzt es igirt a cigánnak, csak hallgasson.

„Láccik, hogy hazurul jó — mondotta — mêt pénzvel jó. De tuggya-é mit? Ne aggya ide a gyürüt, met a kiráj megjérði, hogy honnan kaptam, hanëm a 40-ik napon tège a legszèbb páva bëgyibe.“

A mestër meg es fogatta a tanácsot.

A 40-ik napon találkozott a cigán a kirájval a virágos kerbe.

„Jó reggvelt aggyon Isten fèlségës kirájom!“

„Aggyon Isten nëkèd es mórè!“ fèlèlte a kiráj.

„Na cigán, hát hol a gyürü?“

„A lègkèdvèsèbb pávája bëgyibe!“

„Vigyázz cigán, mert ha ott nem lesz, a lègcsúfosabb hálval halsz még“ — mondta a kiráj.

A dáde vátig èroesgètte, hogy ott van, a kiráj le es vágatta lègszèbb páváját, hát uramfia a bëgyibe vót a gyürü!

Mikor a kiráj èsszrèvètte, maj hogy megj nem csókólta a cigánt, de látta, hogy megjjen csúf, hát nëm tètte, hanëm a szomszédcságába adott nëki egy darab fòdet s gondoskodott az èlet-tyiròl.

E hét múlva rá elvészètt a kirájné gyémántos gyoengye, ki-dobóták újvást, hogy a ki megjtalálja, sok jándékot kap. A kiráji udvarmestër erre es rëjá tètte a kezít, de megjtotta a cigán es es ezètt kèttèn mènètk a kiráj èletibe (udvarába). Utkoezbe bëfordul-tak egy sáncha. A cigán oervèndètt, mêt asz' hitte, hogy az udvar-mestër meghót, az udvarmestër es megjgoervèndètt, mêt ò es asz gondolta, hogy hátha meghót a cigán. Soetét es vót, hát kèttèn kètfelè mènètk. Hajnalba beèrték a kiráj virágos kertyibe s ott sétèlgattak, de nem vètték észre ègymást.

A cigánnak vékon pantallója vót, fázott, s a min' ugrált kiáltotta:

„Hěj pantalló, hěj pantalló, de vékon vagy!“

Az udvarmestěr mēghallotta, s mēt oetoet es Pantallónak hiták, asz gondóta, hogy a cigán őtoet jeszgeti. Odaměnt hēzza, s kérte, hogy ne árujja bé a kirájnak, inkább odaagya a gyoengyoet, de a cigán nem fogatta el.

Vót a kirájnak 400 kēdvēs luggya, fejár, min' a hattyu. Az udvarmestěr a cigán tanácscsára mēgétette a gyoengyoet a 300-ik lúdval. Mikoron a kiráj ēlibe kerūtek kērdi a kiráj :

„Nó mórē, hól a gyoengy?“ Mēgmondom felsēges kiráj! Ott van a 300-ik lúd bēgyibe!“

„Hazucc te kutya cigán!“ de azétt levágatta a lúdakot. Hát uram fia, ott vót a kirájné gyémántos gyoengye a 300-ik lúd bēgyibe!

Nósze oervēndětt a kiráj, annyi arangyat adott, amēnnyit csak elbirt.

Bezzeg nem tēccēt az udvarmestěrnek, mikor látta mejen jól járt a cigán.

Próbára akarta tenni. A kirájnak es megmonta, hogy próbájja, vajjon nem csal-é a mórē?

Bétēttēk egy rókát egy csihán zsákba s oda hitták a cigánt, hadd mongya meg, mi vóna bēnne. Ha megmongya, akkor egy nagy erszén pénzt kap. Mēgijett a cigán, hogy most vége lēssz a jó élētnēk, mēt rajtavesz a hazugságon. Megvakarta fējét, s fēltibe elrikótotta magát:

„Nó róka, ēddig jártál a hol jártál, de most fogva vagy!“

A cigán hát ujra kapott egy rakás arangyat.

Hazaměnt a cigán, de nem hitt toebbet a szērēncsējēnēk, s koenyoergoett a kirájnak, hogy ērēssze el, de a kiráj nem ēngētte. Kapta magát a cigán s egy ēccaka felgyújtotta a házát. A tűzhoez a kiráj es kifutott. A cigán tētte, hogy bēvēti magát a tűzbe, mēt oda van mindene, de a kiráj nem ēngētte.

A cigán sirva monta, hogy már nēki vége, mēt a joevoendő mondo koenyeve es odaēgētt, s nem tud toebbēt joevendoelni. A kiráj látta, hogy nem vēhēti már hasznát, hát útnak engette a mórét, ellátta mindenvel, s ma es él, ha mēg nem hót.

Itt a vége, fuss el véle!

A tolvaj kiráj.

Vót éccēr egy igēn-igēn szēgēn ember s vót 2 lēánya. Elmēnt éccēr a szēgēn ember az erdőbe fáétt. A min' gyűtoegette a fát, ělibe joett a tolvaj kiráj.

Aggyon Isten oerēg apám! Tudod-é métt joettem? Azétt joettem, hogy add ide lēányodat, mēt sok vëndégem vagyon s az aszszonyomval nem tudom elrēndēzgētni. Az oerēg ember oda es atta a lēányát jó pénzétt. A kiráj fēl es kapta a nyērēgbe, s haza es vitte. Otthon lētētt egy marhaboendōt az asztalra s aszonta, ha mēg nem eszi, a mig haza jō, hát kiveszi a szēmit s a húsát besózza. A lēány nem tutta mēgenni a boendōt, hanem béasta a földbe. Hazajoett a kiráj s asz' kérdēzte, hogy mēgētte-é a boendōt? A lēány asz' mondta, hogy mēg. A kiráj egyget fűttyintett, s a boendō az asztalon vót.

A kiráj kapta magát, kivētte a lēány két szēmit s a húsát elsózta.

A második nap esmēg elmēnt az erdőbe, s ujjvást találkozott a szēgēn embervel.

Aggyon Isten oerēg apám! Tudod-é métt joettem?

Azért joettem, hogy ad ide a második lēányodat es, mēt annyi vëndégem jōt, hogy alig-alig gyoezōm.

Az oerēg ember jō pénzétt odaatta azt es. A kiráj fēlkapta a nyērēgbe, s haza vitte. Otthon ujra lētētt egy marhaboendōt az asztalra s asz'ondta, ha mēg nem eszi, a mig haza jō, hát kiveszi a két szēmit, s a húsát bésózza. A lēány nem tutta mēgenni, hanem ő es béasta a földbe.

Hazajoett a kiráj s asz' kérdēzte, hogy hát mēgētte-é a boendōt?

A lēány aszonta, hogy mēg. A kiráj esmēg fűttyintett, s a boendō mēgin az asztalon vót. A kiráj ěnnēk a lēálynak es kivētte a két szēmit, a húsát meg elsózta.

A harmadik nap esmēg elmēnt a tolvaj kiráj az erdőbe s mēgin találkozott a vén embervel.

Aggyon Isten oerēg apám! Tudod-é métt joettem? Azétt joettem, hogy add csak ide a 3-ik lēányodat es, mēt esmēg jōt egy csomó vëndégem.

Az oereg ember oda atta a harmadik leányát es. A kiráj felkapta a nyeregbe, hazavitte, otthon neki es letette a boendot.

Megmonta, ha meg nem eszi, hat neki es kivajja a ket szemmit s a husat besozza, s avval elmént rabságba. (rabolni.)

A leány vett egy ollót, oessze vagdalta a boendot s a karincája (köténye) koezi varta.

Hazajött a kiráj s asz' kérdezte a leánytól, hogy megette-e a boendot.

A leány aszonta, hogy meg. A kiráj füttyintett egyget, de biz a boendő nem jöt elé.

Megoervendőtt a kiráj, oessze-vissza csokolta a leányt s elvette feleségül, s minnyarást oda es atta a kocsokot.

A kiráj 7-ik szobájába kamara vót. A kiráj adott a leánynak egy pëtráj (véka) dihot, s meghatta, hogy tiszticsa meg s egy pohár vizvel tegye a kamara ablakába, de megparancsolta, hogy bé ne nezen, mët jajj lesz!

A leány el es vitte a dihot, de meg nem állhatta, hogy bé ne nezen. Hát uram fia mit látott? Egy koevér asszon és egy ember vót ott. Koenyoeroegtek, hogy csapja ki, de nem mérte, hanem otthatta, s mët nagy lármát hallott a pincébe, hát lement. Három vasajton át békerült egy nagy bóthajtásos pincébe, a hol 4 ember csinálta a sárig arangyat. Mikor meglátták, hogy maguk fajta ő es, rimánkodni kesztek, hogy szabadiccsa ki, mët rég óta vagnak oda bészárva.

Vót a kirájnak egy feteke macskája. Ez a kiráj annya vót, s mindég késérgette a leánt. A leány meg szëretett vóna szabadulni toelle, s mët nem tudott, tanácsot kért az arangyművésëktől. Azok azt tanácsolták, hogy süssoen csak egy lábosba szalonnát s a forró zsirba vesse belé a ribanc macskát.

Addig maj csinálnak egy arangy ládát. A leán meg es fogatta a tanácsot, szalonnát piritott s bevétette a feteke macskát a zsirba. A macska akkorát sápitott (nyávogott) hogy a kiráj 7-ik szobájáig hallaczczott. Az arangyművésëk hama' bédugták a leánt a ládába s viznek eresztették, maguk pëdig elszalattak.

Hogy a tolvaj kiráj annyát, a feteke macskát megoelték, fel szabadult az igazi királyfiu s hazajöt.

Az igazi kiráj fiunak vót egy igen-igen hüsëgës kutyája, a ki

addig-addig këröste a ládát a vizpartján, a mig egy halásznál mëg es találta. Hazavitték, s a kiráj fiu szobájába tették.

A kiráj fiunak minden reggvel bévítették a frustukját, de a mikor fëlëbrëdëtt, mindëg fëlëg találta a tányérát. Nem tutta, hogy ki ehette mëg, s ezëtt ëccër mëglëste s látta, hogy egy szépsëges lëán bujt ki a ládéból.

Uccu, kapta magát a kiráj fiu bészalatt a szobába s mëgfogta a lëánt. A lëán mëgijett, de a kiráj fiu bátoringatta. A lëán elmonta a toertënëtt, mire a kirájfiu fëlësëgül vëtte, s hëtëdhët országra szóló lagzit csaptak.

Ëccaka mëjjen elaluttak. Eccër csak bëjött a tolvaj kiráj s mëgfogta a lëánt, egy üstbe zsirt olvasztott s bé akarta dobni. Mikor ëppëg bé akarta vëtni, a házi macska fëlfordította az üstvet; a nagy lármára fëlëbrëtt a kirájfiu es, mëgfogták a tolvaj kirájt, lófarkához koetoették s úgy huncóták meg a városon. A kiráj fiu pëdig ma es bódogan ël a felesëgëvel, ha mëg nem hótak.

A ki nem hiszi, hágjon fël a hiszënfára.

Az igën-igën gazda ember.

Vót ëccër egy igën-igën gazda ember, annak vót egyëtlënbën fia: Fërdinác vót a nëve. Elvëtték katonának. Mikor egy hëte vót, hogy elvitték, aszt irta haza az apjának, hogy küggyoen neki 100 forintot, mët frájtër lëtt. Annak nem toett mëgin egy hete, mëgën haza irt, hogy küggyënëk 200 forintot, mët káplár lëtt. Aszt mëgin elkoetoette a továrossaival (pajtásaival) azëtt, hogy ne vigyék egrëcërozni. Mëgin haza irt roevid idő alatt, hogy küggyënëk 300 forintot, mët fűrër lëtt. Azt mëgin elpacsékolta, roevid idő alatt mëgin haza irt, hogy küggyenek 400 forintot, mët istrázsamëstër lëtt. Azt es elpacsékolta. Eccër azt irta, hogy küggyenek 800 forintot, mët gyëñërális lëtt. Akkor aszt mondta az ëdës apja az annyának:

Nem úgy fëlësëg, vigyük el a pénzt magunk, hogy lássuk mëg, micsa gyëñëláris fiunk van.

Pëdig dehogy vót gyëñërális, mëg ki sëm es járt, aszt se tutta: egy, këttő.

Befogtak egy 4 fogatu hintóba, s feltették egy átalvető aranyat, hogy viszik a fiuknak.

Eltudakóztak abba' városba a gyënërlális kastéjához. Bé akartak mēnni, de hát a kapus nem akarta béērészteni oekoet, pedig monták, hogy csak ēressze bé, mēt az ő fiok ott gyënërlális. A kapus kérdezte, hogy hivják? Monták, hogy Ferdinānc a neve, de hát a kapus aszonta, hogy ott nincs Fērdinānc nēvü gēnērlális, csak a regruták koezoett van egy haszontalan ojan nevü, a ki kicsalt az apjától ennyi mēg ennyi sok szāmu pénzt. Akkor csak egymás szemibe nezett a két oerēg, nem szóltak semmit, elmēnték haza. Olthon aszonta az apja az annyának, hogy 100 év mulva es fējbe loevi a fiāt azétt, a mēt ijen szégyēnt hozott a fējire.

Min csak abba' városba a gyënërlális sétált a kiráj léányával a sētakērbe. Fērdinānc es úgy rongyosan a kirájlēán mellett kullogott, de nem vették észre, hogy ő es ott van, s kihallgatta, hogy mit mēsēlnek egymásnak. A gyënërlális azt kérdēzte, hogy mēhētnē fēl a kirájlēánhoz estēre? A kirájlēán mēgnevezte az ēmēlētbe a hālőszobájāt, s aszonta, hogy lēērēszt egy sinórt, s annāl fogvást fēlhuzza, hogy az apja ne tuggya.

A gyënërlális nem mēnt minyār oda, hanēm elmēnt a korszomába, hogy szüvēt vēgyēn (bātōrsāgot szedjen magāba, igyék.) A míg ott vót, addig Fērdinānc az ablak alá lopózott s a sinórt mēgrántotta. A kirájlēán fēl es húzta, mēt azt gondolta, hogy a gyënërlārist huzza fēl, a kívül azon a nap szót fójtatott. Nem es oesmērtē mēg, mēt soetēt es vót, lámpāt sēm es gyútott. Oesszevissza szērēlmēskētték egymást, úgy min szokott a lēán a lēgēnvel, addig a mig kifárattak s elaluttak. Arra odaért a gyënërlális es. Fēlebrētték, s aszongya Fērdinānc a kirájlēánnak:

Édēs szüvēm, szép szerelmēm, hogy bajolhatnām. Fēlkelt s fēlhuzta a gyënërlārist a sinórnāl fogvást, egy tāl vizvel lēoentoette s lēcsapta, hogy a nyaka maj kitoeroett.

A kirájlēán nem tutta mētt ēlalutt, de fēlebrēdett, ujra oesszevissza szērēlmēskētték s gyűrūt cserēltek. A kirájlēán odaadott egy arangy gyűrūt, a mire a nēve es be vót irva. Fērdināncnak nem vót, csak egy akārmējēn gyűrūje, aszt attā oda s avval elmēnt.

A kirájlēán reggvel lēmēnt a szakácsnéjához, s mēgparancsolta, hogy vēllāsreggēlit kēszicscsen nēki. El es kēszült, s a kiráj-

lěán a gyěnlárisnak enni vitte, de a gyěnláris nem es szěnvětte magához a lěánt, mět úgg męgcsúfolta.

Hazaměnt a lěán s kěždětt búsulni a lęénětt ma es, hónap es. Szigorodott (soványodott) bújába, ojan lětt, mint egy fa.

A kiráj magához hivatta lěánnyát, męgkérdezte, hogy mi a baja, hogy úgy elfogyott?

„Fělsęęs kiráj atyám, életem, halálom a kěžědbe; nem tęcik a puccmájsztěrěm,“ mondotta a lěán.

„Hát csak az a bajod? kěrdezte a kiráj, azon birunk segíteni koennyen!“

Minyár hintóba fogatott a kiráj, maga měllé větte a lěánt, s kirěndělte a katonaságot sorba, hogy a lěánya válasszon magának puccmájsztěrt. Ugy a hogy vótak a hintóba, lassan erěsztětték a lovakot, végig měnték mindēn ręgēměnt katona koezoett, de nem kapott kědvire valót. Utójára odaměnték a rongyos ręguták koezi. Fěrđinác a kęzit a těrđire větte (vetette), hogy a kirájłěán üsmerje męg a gyűrűt. a ki mihěnt a szěmit rěá věttě, minyár męgüsměrte. Leugrott a hintóból, męgvěręgette a Fěrđinác vállát s aszonta az apjának:

E lěsz az én puccmájsztěrěm fělsęęs kirájapám.

Foelvětték a hintóba magik měllé, s hazavitték a ręgutát. Puccolgatta ma es, hónap es a kirájłěánt, addig a mig máskép es megpuccolta. Tehěrbe ęsětt. A kiráj es eszrevětte, hogy nem jó a lěánnal a dolog. Essze hivatta a tanácsosait, tanácsolják el, hogy veszesszék el a lěánt, mět né męjen szęgyěnt hozott a fějire. Egyik aszonta, el kěll ęętņi borsó szalmával, a másik aszonta máskép kěll elvęszęsztěni, a másik aszonta lófarka után kěll koetni.

Egy a tanácsok koezt foelszólótt:

Nem úgy fělsęęs kiráj! Fělsęęs kirájom męgeszi-é aszt az ętělt, a mi nem izlik? Męgigya-é aszt az italt, a mi nem izlik?

A kiráj azt fěllěte, hogy se nem egye męg aszt az ętělt, se nem igya męg aszt az italt, a mi nem izlik.

Hát lěányának es bękít kěll hagyni, nem kěll elvęszęsztěni!

Hęjěssę hatta az eęsz tanácsos s a kiráj es. Męgteccětt a tanács szava. Mingyár oessze hıvtak Karsát, Budát, lakodalmat hirdětték, tál, kalán elęg vót, Istęnes ember vót, a ki egy csępp lęvět es kapott.

A kiráj szégyellötte, hogy ijjén alacson vője vagyon, s első ministörnök tette maga mellé.

Éldegéltek ma es, hónap es a főléségével. Eccēr eszibe jutott, hogy hazamęgy az apjához, hogy kivęgye a jussát, de sem a főlésége, sēm a kiráj nem akarták elęręsztęni. De nem birták męgtartani. Bęfogtak egy 4 fogatu hintóba, fęltętték egy átalvętő aranyat, mellé állítottak egy ręgēmęnt katonát, s úgy indult el haza.

Męntők, męntők, męndęgęltők, estére egy erdőre értek. Męgláttak egy kunyhót az erdő közt. A ministēr bęfuttatott egy katonát, hogy kęręczkęgyék bé hálni.

Nem vót otthon más sęnki, csak egy vén vasfogu bába.

Jó fiam, csak jęrtők, mondotta a bába, zab, szęna elég van, étel, ital es amęnnyi csak kęll. Oda es rakultak az egész katonaság s a ministęrvel letęlępęttek. A ministēr külön házba hált. 12 órakor csęrgętt 24 bętyár, s a lovaknak s a katonaságnak ręndrőlręndre levágták a fęjét. A miniszter ęsszřvętte magát, egy ingbe gatyába, hajon foett kisikult, otthatta mindenit s futott az ędęs apjához. Szerencsęjére nem vót honn az ędęsapja, csak az anyja, a ki fęlszibe elbútatta a lisztęs kamarába. Hazaęrkęzętt az oeręg a vadászásból. Ennyi-innya adott, koezbe asz' kęrdi az asszon, hogy mit csinyálna, ha a fiokot męglátná?

Azonnal fęjbe loeném, monta az oeręg. A főlésége addig-addig rimánkodott, a męg męgigęrte, az embere (t. i. férje) hogy nem lęssz sęmmit bántódása a fiunak.

Az oeręg asszon eloehivta a fiát a lisztęs kamarából az apja elé.

Nó tę kutya bętyár, — monta a fiának — aszontam, ha 100 év mulva męgkaplak es, fęjbe loelek, de szęręcnsęd van ędęs anyádvál, męt męghagyom az ęlętędęt, de mostantól disznyópásztor lęssz.!

Oeroezgette Fęrdinác a disznyókat ma es, hónap es, de a disznyók szęmlátomást szigorottak el (soványodtak).

Aszonta az oeręg ember a főlésęginek: „Nem engęttęd, hogy elpuszticscsam, s látod-ę męg a disznyók męlle se' jó!”

Elmęnt ki az oeręg ęmbęr s męglestę, hogy mit mit csinyál a disznyókvál a fia. Azętt vótak ojan soványok, męt egręcęrosztatta oekoet, męn'(t) a katonákat. Mindęniknek nęvęt adott! Az oeręg ember el sę' mutatta magát a fiának, elcacagta magát s hazament.

Hallod-é vénasszon mētt ojan soványok a disznyók? Az a kutyabētyár egrēcēroztassa oekoet, mēn'(t) a katonákok.

Az oerēg asszon kērtē az emberit, hogy haggya csak el, há' mit csinájának véle?

A kiráj lēánya mēgunta várni a ministert, elindult ő es azon módulag, a hogy a férje. Estére ő es ahhoz az erdőhöz ért. Bé-futtatott egy katonát ő es ahhoz a kunyhóhoz, hogy kérézzék bé azon az éccakán hálni. Ennyi s mēg ennyi katonaságot s egy kirájléánt befogadnának-é?

A szógálócska mēnt vizétt. Édēs bácsikám, ne kérezkegyék oda bé hálni, mēt a mulkor es egy nagy uraság ennyi mēg ennyi katonaságval itt háltak s a bētyárok min'(d) fējiket vették, monta a lēanka a katonának. Az uraság hajonfēj szoekoett ki az ablakon, a vasfogu bába bézárta a ruháját a pénzt a pincébe.

Mēghallta eszt a minisztērné es, de aszonta, hogy nem baj, csak rakujjanak bé. Mínyát szénát, zabot rēndēltek a lovaknak, s a minisztērnét es csak abba' szobába, hová a ministērt, bērēndēl-ték. A minisztērné kimēnt, katonaságjára rējá parancsolt, hogy egy es el ne aluggyék, min'(d) tőtoett fegyverēkvel lēgyēnēk.

Mikor a bētyárok hazaérkēznek, hát min'(d) loejjék fējbe, csak a szógálócskát es a vasfogu bábát haggyák mēg.

Ugy es csēlēkēdētt a katonaság, mikor hazaérkeszték a bētyárok, min'(d) fējbe loették oekoet. A minisztērné es kiugrott a szobából, a katonaság es béugrostak, s a tolvajok annyát, a vasfogu bábát mēgragatták.

Asz'(t) kērdēzte toelle a minisztērné:

Nó te vasfogu bába, hová tētted az emberemet? a pénzt s a ruháját add elé.

Elé es atta a vasfogu bába, akkor a lófarka után koettette, várszēgire tette s onnan es elloevettette. A szógáló lēankát maga mellé vette s elvitte.

Mēntēk, mēndēgēltek, a míg tisztán abba' faluba értek, a hová való vót az ura. A katonaságot elkóvátérózták s a minisztērné éppen az emberinek az apjához talált bé. Hát éccēr hajja, hogy drombitálnak. Kiugrott a tornáncba, miség van? Talán valami támadás esētt a katonaságnak?

Éppen akkor érkēzētt haza Fērdinác a disznyókval, ojan

rongyos, ojan szoeroes vót, de mihějt rěa větte a szěmit azětt męgűsmětte.

A disznyók szěpen kėt sorjába min'(t) a katonák bėměntěk az őlba, Fěrđinánc es lefěkiűtt s a bottyát a fěje alá tette.

A ministěrnė nagy szomorán bėměnt s fěrėdőt rěndělt magának. Másnap reggvelre virradtag elėkiátotta a gazda ember Fěrđináncot s vizet hordatott. Mikor Fěrđinánc az utolsó těrű vizet es bėvitte, a ministěrnė zárba űtte az ajatót, Ferdináncot bėűltette a kádba, męgfěrěsztette szěpen s a minisztěr ruháját rěáatta. Leűltek az asztal měllé s panaszoktak, hogy és min'(t) toertěnt a sorsik. A szógáló bėvitte a furustokot, de a ministěrnė męg eggyet parancsolt. Csodálkozott a gazdasszony, hogy mi lěhět, mikor más-kor męg egyět sě' evětt męg. A másodikat maga vitte be, hogy lássa kinek kěll? Hát egy ojan nagy uraságot látott, hogy nem űsmětte męg.

Kėsoebb kiměnt a ministěr sėtálni s asz' kėrdětte az apjától:

— Ugyan gazda uram, ezek a sok inasok min'(d) a kěnteké?

— Oh azok nem, někēm csak 1 fiam vót, az es jobb lětt vóna, ne szűlětětt vóna, mět csak egy haszontalan vót. Az este egy kicsi vizet hordattam vële, hát megszoekoett, immá' sěhutt sincs, mondotta az oeręg.

Akkor kibongolózott a minisztěr s aszonta:

„Ěn vagyok az ědēs apám!“ Az ědēs annya lábára borult a fiának s ugy kěrt bocsánatot, hogy mit csělėkėdětt vële.

A fiu eladatta az ědēs apjával minden vagyonát s kiosztotta a szėgėnsėgnek, apját, annyát magához vitte s ma es ělnek, ha męg nem hótak.

Gyűjtės helye Déva, 1905.

Szabó Imre.

Egy érdekes pókról.

Biró Lajos „*Magyarországi mérges pókok*“¹ című dolgozatában négy Magyarországon is előforduló mérges pókról emlékezik meg, nevezetesen a *Chiracanthium nutrix* Walck — dajka kezespók, — *Lathrodictus tredecimguttata* Rossi, továbbá a *Trochosa infernalis* Motch. — pokoli cselőpók — és a *Trochosa singoriensis* Laxm. a szongariai cselőpókról.

Elannyira érdekes dolgokat ír ezek mindegyikéről, hogy velük megismerkedni kívánságom nőttön-nőtt.

De hiába — bogarásztam bár keresztül-kasul vármegyénk nem egy vidékét — ezen állatok egyikét sem sikerült megkerítenem.

Évek múltak és már lassan felejteni kezdtem érdeklődésem ezen tárgyait — lemondtam a velük való megismerkedés gyönyöréről — midőn a múlt év nyara nagy meglepetésemre e diszes, de veszedelmes társaság fényét, a *Trochosa singoriensis* adta kezembe. Már Biró azon feltevésnek ad kifejezést, hogy ezen pók, melynek különben igen nagy az elterjedési köre, hisz előfordúl az egész déloroszországi síkvidéken, Ázsiában talán betérjed a khinai birodalomig, északon a szibériai lapályokon egészen az Irtisz-folyó mellékeig, a honnan Szongoriából (Dzsungaria — innen neve) hozánk is lassan, de biztosan behatolni, hogy talán nem soká, mint egykor őseink, ők is polgárjogot szerezzenek e szép földterületen, melynek neve: Magyarország.

Legközelebb Csiki Ernő (barátom „*A szongariai cselőpók* (*Trochosa singoriensis* Laxm.) *elterjedése Magyarországon*“² című dolgozatában Biró ezen feltevését már is igazolja, hisz Drenkova, Bázias és Temeskubin egykori lelőhelyekhez gyors égymásutánban

¹ Természettudományi Közlöny 1884. XXVI. 304. füzet p. 617—626.

² Állattani közlemények (szerkeszti Méhely Lajos) 1904. V. füzet p. 290-294.

csatlakozik: Plosicz, Mezőhegyes, Hódmezővásárhely, Öcsöd, Hajdudorog, Nyék, Sajókaza és Déva.

Azóta is sűrűn érkezik a Magyar Nemzeti Múzeumhoz újabb és újabb lelőhelyekről egy-egy *Trochosa singoriensis* példánya.

Ezen állatnak Magyarországon való elterjedési útját Csiki következőleg gondolja megállapíthatni: „az oláh síkságról a Duna mentén nyomult be hazánkba és eleinte a Duna balpartjáig terjedő hegység miatt, a folyam völgyében haladva nyugat felé Bázias, Temeskubin és Plosicz vidékeig jutott, itt azután a síkságot elérvén, észak felé fordult s elérte Mezőhegyes, Hódvásárhely és Öcsöd tájkát, hol átlépven a Köröst, Hajdudorogig, majd a Tisza átlépésével a Sajó mentén Nyékig nyomult elő. A temesmegyei és torontáli síkságon észak felé haladtában elérte a Marost s ennek mentén kelet felé haladván, az erdélyi határon lévő hegységtől és csapadéokban gazdag vidéktől kissé feltartóztatva csak legújabbban jutott el Déváig, a hol a Maros partján elterülő lapályt, a Kenyérmezőt érte el.“

Hallottam ezen fejtegetések ellen érveket felhozni, melyek azonban mind csak abban nyerne kifejezést „itt is, ott is, meg amott is meg voltak azok a pókok régen, de csak most fedeztetek fel.“ Hogy egyik-másik lelőhelyre vonatkozólag hogy áll a dolog, azt nem tudom, de a dévai lelőhelyre vonatkozólag ezt teljesen kizártnak tartom, kizártnak mert, hogy ott a dévai várhegy déli lábánál elterülő sósterületen és környékén, ott a *Cicindela chicholeuca* a *Daptus Kominecki* és az *ominosus Zuphium* sp. birodalmában; ott hol gyermekkorom óta úgyszólván napról-napra tizedeltem a rovarok rendjét, ezen nagy állat figyelmemet kikerülte volna, azt teljesen lehetetlennek tartom.

Ezen állat nem volt ott, de most jött ide, az csak most vándorolt ide. De legyen bárhogy, az szent bizonyos, hogy midőn az első példányra ráakadtam, az örömöm igen nagy volt. Rögtön siettem vele ismerkedni, de a mint hogy semmi öröm sem lehet tökéletes, úgy jelenleg Birónak eszembe jutott szavai voltak örömöm ürüm cseppei. Mert hát mit is mond e pók kisebb testvérének a pokoli cselőpók csipéséről?

„A szentendrei szigeten, Tótfalunál csipett meg egy vaskos nőtény, mikor a földbe függőlegesen vajt lakásából kiástam. A

mint a kiásott földdel kidobatra gyorsan menekülni akart, hirtelen utána kapok, úgy nyomtam le, hogy az állat oldalra fordult s így jobb kezem mutatóujjába haraphatott. Abban a pillanatban rendkívül éles, idegrázó fájdalom nyilallott át jobb karomon egész ágyvelőmíg, a mihez tán hirtelen, metsző fájdalommal párosult elektromos ütést lehet legjobban hasonlítani. Jobb karom, mintha szél ütötte volna, zsibbadtan hanyatlott alá, úgy, hogy a másik kezemmel ijedten kaptam utánna s hiába próbáltam mozgatni; pár perc múlva azonban, mint mikor teljes zsibbadásból éled fel, lassanként visszakapta mozgékonyágát, minden fájdalom megszűnt, csak a harapás helye maradt még pár napig érzékeny.

Majd alább: „Általában véve, a rovarcsipés és pókcsipés közt abban látom a különbséget, hogy a rovarcsipés mellett mindig valami melegítő, hevítő érzés is jelentkezik, ellenben a *Trochosa* okozta fájdalom mellett mintha valami dermesztő érzés fogott volna el. Ebben különben csakis ezt az egyszeri csipést veszem fel az összehasonlításhoz, mert e tárgyban bővebb tapasztalatot szerezni az első eset után nem óhajtok.”

Hát szép dolog is a tapasztalás gyűjtés, de magam egyelőre megelégedek a Biró gyűjtötte tapasztalattal, mert Biró jeles megfigyelő, Birónál jobban, élénkebben, szebben és hivebben megfigyeléseket, tapasztalatokat, benyomásokat és érzéseket tolmácsolni senki sem képes, aztán egyelőre míg a *Trochosa singoriensis* szintén véletlenségből bele nem kapaszkodik valamely testrészembe, azt tartom, hogy csipése azonos kedves testvérével. Annyit azonban már is elárulhatok, hogy a felingerelt állat rágóinak végén kifolyó és valószínűleg a marás okozta sebbe bocsájtott kristálytisztá nedv rovar és emberbe kárt nem okoz. Mindenesetre remélek azonban még e téren több tapasztalatot magamnak szerezhetni.

Egyelőre azonban ez mind nem tartozik ide, azért hát vizszatérek pókomhoz.

Kellemes izgalom vett rajtam erőt a pókot legyűrni úgy, hogy az meg ne csipjen, egy-két-öt kísérlet után végre is sikerült a tigrist torkon ragadnom és irgalmatlanul bevágnom gyűjtő flaskómba.

Még soká gyönyörködve néztem a kimúlt állatot, de a kötelesség végre is hívott: ott, hol egy volt, kell többnek is lennie!

Körülnézek, nem messze onnan hol az állatot felfedezém, a töldbe vájt kerek lyukat látok, pókom rablótanyája ez.

Keresek-kutatok, de a sókivirágozta területen csak az Andre-nák és egy-egy Cicindela álca lakta fészek nyílására akadok és már-már reményem tűnőbe van, midőn ott a sósterületet a kö-zép tótól elválasztó töltés déli oldalán reátalálok végre a bő zsák-mányt ígérő lyukak sokaságára. Körülbelül 10 □ m. területen ki-lenczvennégy 1—2 cm. átmérőjű kerek és többnyire egészen függé-lyesen lefelé vájt 16—20 cm. mély lyukat számlálok.¹

Egyikébe benézni lehajlok, soká nem látok semmit, de mi az?

Ott lent a lyuk mélyébe mintha fénylő pontot látnék, avagy csak szemem káprázik? Nem, Cyclops módon ott ül prédára lesve barlang mélyébe a rabló — vést jósító tűz lobog szemébe.

No várj, te az enyém lész!

Leszakított harasztot ügyelve mélyesztek a nyílásba és midőn rángatás érezteti velem, hogy a rablót elértem, gyors mozdulattal visszahúszom.

Im látom már, egy lépéssel feljebb jött, beeső, majd mene-külő rovar utánozva, újlag bemélyesztem harasztomat — zsák-mányt sejtve reá rohan és midőn kifelé húzom „csalétkemet“ ér-zem, mint sikerül ökelmét kijebb és kijebb csalogatnom.

Ott ül most az elszalasztott zsákmányt lesve csendesen a nyílás alatt előre nyújtott elülső lábakkal, miközben hatalmas rá-góit járhatja.

Kínálgatom kifelé, de a nyíláson kijönni semmi kedve, csak előre nyújtott lábainak karmaival igyekszik a vélt prédát befelé húzni. Megkísérlem lábait megragadni, de hiába, az állat vesze-delmet sejtve visszavonul és előttem újlag csak a sötét lyuk.

Kis idő múlva előveszem újból a harasztot és a játék újból kez-dődik, addig, míg végre újból ott ül a nyílás alatt, most okulva az előbb szerzett tapasztalaton, más módhoz fordulok, zsebkésemet óvatosan a rabló alá mélyesztem és midőn a visszavonuló útját sikerült elzárnom, kiemelem az ipsét odújából.

¹ Jelenleg alig van még vagy 15 póktanya, mert engemet kilesve a dévai főreáliskola nebuló serege, nó még egy-két *Trochosa singoriensis* vadásznak fel-csapott műkedvelő rettentő vandalizmussal pusztítja őket s nem hiszem, hogy volna tanuló, kinek gyűjteményében ott ne ékeskedne a gombostűre szurt *Trochosa*.

Menekül, majd megáll, szép hatalmasan kifejlődött példány ez, így kiterjesztett lábakkal jókora, körülbelül 9—10 cm. átmérőjű körterületet foglal el. Nézegetem az állatot. Hatalmas fejtorra sötétbarna, közepén sárgásbarna folttal, melyből sugárszerűen kiinduló hasonszínű vonalak világos torkeretté olvadnak, a fejtornál körülbelül egynagyságú potroh sötétebb alapszínű, világos sárga-barna foltokkal díszített és sűrű szőke szőrözettel fedett.

Gyönyörűek az állat torából kiinduló tigris mustrázatu lábak, világos sárga-barna alapon fekete csikok és foltok.

Ügyes mozdulattal sikerül hátára fordítani az állatot, hát az állat hasi része sem csunya, sőt!

A fejtor, potroh és csipő sűrű fekete bársony mezejéből sugarasán kifutó lábczombok meglehetősen hosszú világos rózsaszín lehető sűrű szőrözettel fedvék, a lábszár- és lábfejek pedig hasonlóan három-három fekete haránt sávval tarkáztak.

Ha ezek után az állatot toron ragadjuk és előlről nézegetjük, úgy a hatalmas homlokon egymás alatt elhelyezett egy-egy pár nagy homlok szem, alattuk pedig az egy vonalban elhelyezett négy mellékszem mered felénk.

A felső- és oldalrészében sűrű rozsdavörös szőrözettel borított hatalmas rágók és ezek mögé kapcsolt barnásba kezdődő, élénk rozsdavörösbe átmenő és bársony fekete színben végződő tapogatók teljessé teszik tigris pókunk képét.

Miután emigy külsőleg eléggé ismerkedtünk, élve dobozba zárom és folytatom felfedező útam. Az eredmény, tekintve, hogy később már igazi családokkal — zsineghez kötött rovarral — vadásztam, eléggé kedvező volt, öt példánnyal siettem haza bensőbb ismeretséget kötni.

Egyik sűrű dróthálózatu hernyó tenyészdémben elhelyezendő sorban kitéssékelem őket, 1 . . . 2 . . . 3 . . . — legjobb rendben megy minden, de már a két hátralévő példányt hiába nógatom, az csak nem akar kijönni — az ipsék megszöktek — azonban még sem, mert most az egészen kifordított dobozból kihull két fejtori rész, pár lábszár és lábfej, egy potroh darab — nincs tovább.

Ugy hát kanibálokkal van dolgom!

Messze vezetne, ha mindazon megfigyelésekről, kísérletekről

e helyt beszámolnék, melyeket ezen állatokról, illetve állatokkal tettem, azonban remélem, hogy adott alkalomkor még vissza fogok e tárgyra térni.

Egyes megfigyeléseimet mult év október elején rövid budapesti létem alkalmával volt alkalmam az Entomologia Társaságban egy élő pók pár bemutatása mellett elbeszélnem.

Többek között Méhely Lajos tanár úr egyik-másik megfigyelésemre tett megjegyzéseit abban foglalhatom össze: lehetetlen, a pókok szája szervi alkota ezt teljesen kizárják.

Szerény megjegyzésem mi lehetett más: a pókok szája szerveit behatóbban tanulmány tárgyává eddig nem tettem, de megfigyelésemnek helyes voltáról kezeskedem.

A pók párt pedig megfigyelés és a mondottaknak ellenőrzése végett szintén jelenlévő Csiki Ernő muzeumi ör barátomnak adtam át.

Szerény és igen gyöngé munkása vagyok az entomológiának, de hogy — valószínűleg félreértésből kifolyólag — nevemmel kapcsolatban az irodalomban hamis adatok kerüljenek, avagy ha azokat megtudom állapítani, ki ne küszöböljem, ezt megengedni és tenni még sem fogom.

Csiki barátom ugyanis a már említett dolgozatában — p. 293 — következőket mondja:

„Mallász — szóbeli értesítése szerint — több példányt tartott fogságban s ezek kivétel nélkül fölötte falánkok voltak; megettek mindenféle rovar s a kisebb gyikot is szőröstől-bőröstől fel falták, úgy, hogy csak néhány csigolya maradt belőle hirmondónak. Egyéb táplálék hiányában egymást is fel falták, rendszerint azonban a kisebb hímek estek a nagyobb nőstényeknek áldozatul. Október elejével a fogságban tartott példányok már nagyon ellustulnak, nem táplálkoznak, egészen lesóványodnak és valószínűleg ilyen állapotban telelnek át. Így viselkedik egy dévai pár is, melyet élve tartok a M. Nemzeti Múzeumban.“

Mindenekelőtt a szőröstől-bőröstől (e kifejezés, emlékszem Méhely tanár úrnak igen megtetszett) ellen volna kifogásom, főleg pedig a gyikkel való egyenes kapcsolatban.

Használtam e kifejezést, de csak pókok, legyek, poloska félek és lepkékkal való kapcsolatban, itt is azonban hozzátettem:

hirmondónak csak egyes testrészek maradtak, minők az erősen chitines szárnyfedők, szárnyak és lábizek.

Mert bizony mindennemű kisebb rendű és rangú rovar mellett Macroglossák (egyikéből egy ízben csak egy egész kis szárny vég maradt „hirmondónak“) Catocalák, sphinxek, Cicadák (*Tettigia orni*) sőt Geotropesek Coprisok és egy ízben az erős Gryllotalpa is szolgált nekik ilyenformán csemegéül.

A gyikra vonatkozólag igenis állítottam, hogy a zöld gyik fiatal példányait megölték, fejét tönkre tették, a test lágy-húsi részét megették, úgy, hogy csak a gerincz az összeszugo­rodott bőr és farki része maradt meg.

Sem többet, sem kevesebbet nem állítottam, de ezt aztán állítom most is: *a pókok emigy vagy amigy alkotott szájszervei* daczára. Könyörgöm tehát nem csak *nehány* csigolya maradt meg, megmaradtak azok mind, sőt maradt ott más is hirmondónak.

Hogy rendszerint a kisebb hímek estek a nagyobb nőstényeknek áldozatul, ez nem az én megfigyelésem, mert a kisebb hímek esnek a nagyobb hímnek áldozatul.

Idézett részt tovább olvasván látom csak, hogy valami tévedés foroghat fenn, mert ha áll, hogy „Igy viselkedik egy dévai pár is, melyet élve tartok a M. N. Múzeumban“ úgy akkor, miután az én állataim egészen másként viselkedtek és viselkednek, a közölt megfigyelések szülőanyja csak nem lehetek én, — úgy gondolom, csupán a fogva tartott példányok első megfigyelője iránti udvariasság tulajdonítja ezeket tehát nekem.

Magam azonban határozottan jobban szeretném, ha az „igy viselkedik egy dévai pár is“ csak közvetlenül az előző mondatra: „Október elejével a fogságban tartott példányok már nagyon ellustulnak, nem táplálkoznak, egészen lesóványodnak és valószínűleg ilyen állapotban telelnék át“ — vannak vonatkoztatva, mert bizony-bizony mondom a nekem tulajdonított megfigyelések közül teljességgel csak ez az enyém, nó meg az, hogy „egyébb táplálék hiányában egymást is felfalták.“

Mallász József.

Előleges jelentés a Páring-havasra tett kirándulásokról.

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat igazgató választmánya törekvéseink elérhetését mozdítandó elő, 60 korona segítséget bocsátott rendelkezésünkre s így lehetővé tette, hogy megyénk egyik legnagyobb havasán, a Páring-havason, virágbiológiai kutatásainkat folytathassuk s természetrajzi gyűjtéseket végezhesünk. A midőn ezen segítségért először is igaz köszönetet mondunk, halaszthatatlan kötelességünknek tartjuk, hogy kirándulásaink eredményéről röviden beszámoljunk.

Célunk a Páring-havason növvő érdekesebb növényfajok virágbiológiai megfigyelése, rovarok és növények, különösen mohok gyűjtése volt. E mellett tervbe vettük a páringi pásztor-élet megismerését is, mint etnografiai feladatot, különösen azért, mert köz tudomású, hogy a Páring lábánál lakók számbavehető általános és főfoglalkozása éppen a pásztorkodás, különösen a juhászat.

Déváról július hó 4-én indultunk el s útunk 9 napig tartott. A felmenetre való előkészület kellemetlenségein túlesve, 5-én már a Páringon voltunk s e napot sztinák megtekintésére és különösen természetrajzi tárgyak gyűjtésére fordítottuk. 5—10-ig a havason tartózkodtunk s a kellemetlen, rossz időjárás bőven juttatott alkalmat a pásztor-élet megfigyelésére is. 6-án a havascsoport legmagasabb 2400 m.-en felüli csúcsainak, a tk. Páringnak, a Girseának, a Mundrának és a Koszta lui Rusznak bejárására, valamint a Rosile-tavai mellékének átkutatására indultunk. Tervünket az eső, derült időben pedig az áthatolhatlan alpesi-ködök némileg meg hiúsították, mert a csúcsokra csak a Mundráig juthattunk s le kellett mondanunk a természetrajzi tekintetben egészen ismeretlen határszéli Koszta lui Rusz zordon sziklatömegeinek felkereséséről, de le kellett mondanunk a tavak meglátogatásáról is, mert a folyto-

nos — különösen éjjelenként szakadatlan — esőzések az utakat olyannyira megrongálták, hogy fele útunkról vissza kellett fordulnunk. Este és szakadó esőben tértünk tehát vissza, de kárpótoltuk magunkat a következő napokon, midőn még egyszer felkerestük a Girseát, majd másnap a Páringot s később a természetrajzi tekintetekben felette érdekes Maleje-patak völgyének legfelsőbb szakaszait. Kisebb kirándulásokat tettünk még a menedékház körül és a Dealu Sztojniti-ra. Még Petrozsénybe való érkezésünk napján megmáztuk az 1050 m. magas Piátra Rosiát, a havasokról való visszatérésünk utáni napon pedig bejártuk a Szurduk-szorost.

A havasokon töltött 6 nap, továbbá petrozsényi s szurduki kirándulásaink alatt tekintélyes természetrajziakból álló anyagot szedtünk össze.

Rovarak közül a következő ritkább vagy érdekesebb bogarakat szedtük:

Carabus planicollis
 „ auronitens
 „ Escheri
 „ obsoletus
 „ euchromus
 „ arvensis
 „ silvestris
 „ transsilvanicus
 „ Lumei

Nebria carpatica
 Bembidion velo
 Amara famellica
 Ophonus maculicornis
 Falagria thoracica
 Agathidium priceum
 Thymalus limbatus
 Stenolophus limbatus

stb., melyek mellett több száz közönségesebb faj példáit is begyűjtöttük.

Ismeretes dolog, hogy barlangokban egészen *vak* bogarak élnek, ezekkel a vak bogarakkal egy nagyon közlő rokon *félvak*

bogárnak, egy *Trechus*-nak kövek alatt tartózkodó félszáznál több példait szedtük össze; e *Trechus*-faj behatóbb vizsgálat után valószínűleg új-nak fog bizonyulni, bár nincsen kizárva az az eset sem, hogy már leírt, de hazánkban eddig ismeretlen typus körébe tartozik. — Bogarakon kívül különösen lepkéket és legyeket gyűjtöttünk. Jelentésünk nem volna teljes, ha meg nem emlékeznénk a Szurduk-szoros *Tömösváry* felfedezte *Seorpio banatica*-járól, melyet ott általánosan ismernek s a mely az egész szorosban mondhatni közönséges. Szurásáról — bár utána kérdeztünk — nem hallottunk.

Növényeket illetőleg gyűjtésünk szintén elég eredményes volt. A virágos növényekre csak annyiban voltunk tekintettel, a menyiben azok igen ritkák vagy virágbiológiai szempontból még ismeretlenek voltak. Így virágosok közül csak a balkáni fehérvirágú *Potentilla Haynaldiana*-t említjük fel, mely egész hazánkban csak a Páringon nő s melyet a Páring-csúcs elején lévő szikla falakon szedtünk s láttunk többnyire kötél nélkül elérhetetlen magasságban.

Mohokat 100-nál több fajban gyűjtöttünk s köztük nem egy van, mely Erdély vagy hazánk flórájára új. Megyénkre új több faj van. Ezekről későbbben amúgy is részletesen óhajtván beszámolni, mellőzhetőnek tartjuk teljes felsorolásokat.

Utunk tk. célja virágbiológiai megfigyelések végzése volt. Az esős idő azonban ennek éppen nem kedvezett s így egész utunk alatt csak mintegy 30 faj virágának ilyenmü viszonyait vizsgálhattuk.

Jelentésünk végére hagytuk a néprajzi megfigyeléseinkről való számot adást. Ily megfigyelések végzésére időnk nagyon is jutott, mert sokszor órák hosszát kellett sztinákban vesztegelnünk az eső miatt.

Kolumbán Samu társulati titkár úr utasítására figyelmünk java részét a pásztor-élet megfigyelésére fordítottuk. Így lejegyeztük a tehén- és juh-sztina berendezését, az eszközöket, azok neveit, célját stb. A havasi élet csinjai-binjai hetekre adtak volna dolgot, azonban meg kelle elégednünk tisztán a juhászat felvételével, a bárányjelek, mértékrendszer, túró-részesedés és készítés, legeltetés stb. lejegyzésével, a juhászati eszközök lerajzolásával, a rováások megismerésével.

A pásztor-élet vázolására itt nem terjeszkedünk ki, de az igen tisztelt igazgató-választmány engedelmével a legközelebbi választmányi ülésen erre vonatkozó dolgotunkat bemutatandjuk.

A társulati titkár úr figyelmünkbe ajánlotta a néprajzi tárgyak gyűjtését is, de ilyeneket *nem kaphattunk*, egyrészt mert el nem adók, másrészt mert roppant árakat kérnek értük. Kutattunk rovások után, minthogy azonban a túró kiosztásakor a rovásközüket levágják s a rováspálca újból egész síma lesz, nem kaptunk, s csupán egy régi *só-rovás* jutott birtokunkba. A használati tárgyak java része *emlékbe készült* s nehezen válnak meg azoktól.

Végezetül nem mulaszthatjuk el a hunyadmegyei, de különösen a páringi juhászat intensív tanulmányoztatását az igen tisztelt igazgató választmány szives figyelmébe ajánlani. Mellékesen, minden készülés és előtanulmány nélkül ismerkedtünk meg csupán a páringi juhászattal, de bizton mondhatjuk, hogy bővebb tanulmányozása igen eredményes lenne, már csak azért is, mert más vidékek juhászata — odaváló juhászok előadása szerint — a páringtól egészen elütő.

Utóljára pedig jelentésünket befejezve, kérjük annak szives tudomásul való vételét s azon ígéretünk elfogadását, hogy gyűjtött anyagunkról — feldolgozás után — részletesen fogunk beszámolni.

Péterfi Márton és Mallász József.

Hunyadmegyei oklevéltár.

Óbrettyén 12 Junius 1848.

Kedves Barátom! Mi napi leveled, nagyon meg örvendeztetett, látva hogy foglalatosságid Közöpete, se feledkezel meg adott szavadrol én is ígéretem szerént, azon vidéki hírekkel, melyeket hallottam, örömet kedveskedem, de hol is kezdjem, mert hir annyi van, hogy az ember ha tizedét, el hiszi is, elég, a mi a Pára dolgát illeti, arról Apám, Bagya Karollyal, már bé adták a munkálkodást, talám tudni fogod, hogy az utolsó, Nemzet őrségi gyűlés, egy 50 aláírású, felszólítást intézett Parához, melybe felszólítják, a hivatalárol lemondásra, mind hogy a köz bizadalmat nem bírja és maga igazolására az őrseregbe való be nem állásért ő ezen felszólításra, meg tette a feleletet, és mentséget de a mentség oly boldogtalanul, van öszveférczelve, hogy abból, a vízbe haló ember, kapkodása tűnik ki, a többek között azt írja, hogy ő addig, ki nem mozdul Hunyadról, a míg magát, a bujtatás gyanujától, ki tisztítva nem látja, mert attól fél, hogy ha falura megyen, ismét gyanusítani fogják, hidd el, hogy ez oly mentség, hogy akár vádnak is, meg járna ellene, annyi meg is van benne, hogy hivatalárol lemondását jelenti, az őrseregbe való fel vetetését kéri, s fogatkozik, minden szentekre, hogy tettel, fogja be bizonyítani, hazafiui, buzgalmát — úgy hallom hogy Bolo Miska is Hunyadon van, én szükségesnek látnám, az oda vonult pecso-vicsok, felett örködni, mert én erőssen hiszem, hogy a rosz tett, részekről, men az akaraton mulik. Itt most egy kellemetlen dolog üté ki magát, a tény ez. Buda Miklos (t. i. a Valyait) az el mult héten, jobbágyait felszabadítá, ez magaba véve semmi nagy dolog. de az értetlen, parasztok, roszul értelmezik a szabadságot, s már, a föld osztály, szerencsétlen eszméje, mutatkozik, addigele egyebet nem tettek, csak az erdőket kezdték, szabadon vagon

és magok között fel osztani, ha az efféléknek, gát nem vetődik, még többre is terjedhet, én jónak látnám, hogy az jobágság, meg szüntetésére a bizottmányok késedelem nélkül, kirendelődnének, mert népünk, ingerült, bajoson fogja hosszason, békével tűrni, a halagotást, s egyszerdmint, az a bizottmány, meg értetné velük ez utani, polgári kötelességeiket.

Az eddig ellenszegülő, Jo Valcselieket, talán békés uton, el egyenlítődik a dolog, ebbe a dologba, a major roszul viselte magát, nem ártana vele staciot változtatni, mert az az ember nem tisztza kezü.

Még sokat lehetne írni, de mint hogy minden semmiséget, nem szoktam el hinni, nem is terhellek vele. — Már kérlek írj te is, Fővárosi ujdonságokat; vajjon lehete, reménységünk, székely katonákat kaphatni, mert az átalakulásra, jó volna, ha a hatalom, kézbe lehetne, mert az oláh, katonákba nem lehet bizni —. Lottidat ezerszer csókoljuk, Kláriveral együtt, nem külömben a kis Hon Polgárokat, — továbbba légy erős, mint eddig, a jó ügy mellet, s lelkesicsd az ernyedőket, mert honnunknak, kitaro lelkesedésre van szüksége, mely ne szókbán áradozzék, de tettekben legyen dus, egyéb aránt megkülömböztetett tisztelettel vagyok

őszinte barátnéd
Bálint Agnes.

Eredetije a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat levéltárában.

Déva, 1905 szept. 19.

Ballun Ernő.

I. Rákóczy György útasítása Szászváros- székhez a postákról, 1641-ből.

Az alábbi érdekes magyar posta-rendtartás szövege ismeretes ugyan már a „Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle“ 1897-ik évf. 263—265. lapjáról, a marosvásárhelyi példányból, de azért nem tartjuk kiadását feleslegesnek, hogy tagtársaink is megismerjék a *megyének küldött példányból* s lássák milyen intézkedésekkel könnyítettek a fejedelmek ez ország lakosságán a „postálkodás“ által reájuk háramló terhek és visszaélések miatt.

Edictum principis Georgii Rákóczy primi XV punctis comprehensum, de regulatione postarum, 1641.

Georgius Rákóczy, Dei gratia princeps Transsilvaniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes, etc.

Fidelibus nostris universis et singulis cuiuscunque status, conditionis, gradus, honoris et praeeminentiae (functionis¹) hominibus: signanter autem prudentibus et circumspectis magistris civium, regiis et sedium iudicibus, villicis, ac iuratis civibus quarumcunque civitatum, oppidorum, villarum et possessionum, ubivis in ditione nostra existentium et *habitantium*,² (praesentes) nostras visuris vel lecturis, salutem et gratiam nostram.

Bizonyos helyekről jöven panasz *előnkbe*, postáinknak a szegénység között való magokviseletlenségek és kártételek felől s az is lévén értésünkre, hogy némely posták az szegénység között való jártokban ajándékot kívánván az falusi biráktól, polgároktól, ha kik meg nem ajándékozzák, őket bosszúállással fenyegetvén, eddig is

¹ A zárjelben közölt szavak példányunkban hiányoznak.

² A dült betűkkel szedett szavak az útasítás marosvásárhelyi példányában nincsenek meg.

némelyek közülök némely falubélieken ki is töltötték volna boszszujukat kártételekkel, mind ezek s több ezekhez hasonló gravamenek alól is akarván subleválni az szegénységet és minden postálkodással tartozó birodalmunkbeli rendeket, mind czímeres postáinkat s azonkívül salvus conductusunkkal járó és magokat meg nem becsülő némely szolgálóinkat, az alább megíratott edictumunkbeli punctumok által, kiket mindenekkel ez *okkal* denotált poena alatt observáltatni akarunk, s refrenálni akartunk, melyek így következnek:

I. Minden posta, valaki czímerünkkel, avagy úti levelünkkel udvarunkból az hova expediáltatik, az dolognak kívánsága szerint éjjel-nappal igyekezzen útját *hamar*, igazán és józanon continuálni.

II. Senkinek czímeres postáink közül szekér ne adattassék, a ki csak levelet s nem oly derék terhet viszen, hanem ló; azt is pedig tovább ne vigye, hanem legfeljebb három mélyföldig, ott tartozzék újabb postalovat alája kívánni s mindjárt visszabocsátani. Ezt mindazonáltal csak a százszágon kell érteni, egyebütt observáltassék az *előbbi* usus. Ha ki pedig ez ellen vétene avagy cselekedni találtatná, elsőbben három pálczával erősen megverettétvén, udvarunkból kiűzettesék. Ha ki pedig az postalovat az mű rendelésünk ellen tovább vinné avagy akármely szin alatt magával tartaná, valamennyire az szegény ember az idő alatt való kárára nézve eskünnék, azt a posta hópénzéből adatjuk meg.¹

III. Menő s jövő útjában az posta sehul ebédjére vagy vacsorájára megszállva legfeljebb másfél óránál, éjjel két óránál többet ne múlasson. Az mely posta ez ellen cselekednék, az falubéliek, ha életeket szeretik, adják értésünkre mindjárt megíratván, kinek büntetése az leszen, hogy az talpán százat ütnek toties, quoties edictumunk ellen vét.

IV. Az postának ebédjére, vacsorájára sehult egy-egy ejtel bornál 's illendő ételnél többet ne adjanak, s ha pedig valamely posta többet kívánna is, ne adjanak; ha erővel venné vagy maszlagoskodnék, az helynek birái kötelességek szerint tartoznak érte értésünkre adni, s az ilyen cselekedetiért is az posta három pálczával megverettétvén, így is kiűzettetik.

¹ A marosvásárhelyi példányban folytatólag: az szerént, ha szánt-szándékkal a postalovat vagy megbénítaná avagy megölné, hópénzéből fizettetjük meg az árát.

V. Lovait az posta sehult mindene vesztése alatt az főtisztek tudta s akaratja ellen, az mi engedelmmünk nélkül ne tartassa.

VI. Ujesztendő-ajándékát s egyéb akárm névvel nevezendőt is semmi praetextus alatt, se nagy, se kicsiny falukban, városokon *semmi* névvel nevezendő fizetést elvenni ne merészljenek, se ne kívánjanak, mert valaki ezt megmeri próbálni, élete fogy el érette.

VII. Sohult az posták se nagy, se kicsin tisztviselőket, sőt még a szegénységet is ne szidogassák s böcstelenítsék, 's annál inkább ne verjék, mert valaki *az* ellen vétend, esztendeig péntekességgel¹ büntetődik érette.

VIII. Megjövén az posta udvarunkban tartozzék hűti s tisztessége vesztése alatt, mind úti levelünket 's mind czimerünket mindjárt beadni, sőt ha ki czimerünket vagy úti levelünket elveszíténé s nem adhatná, ha élete meg fogná is engedtetni, de esztendeig való péntekességgnek büntetését el nem kerülheti.

IX. Valaki postáink közül eltalálja vesztetni *avagy* idegeníteni az postalovat akárm móddal, az árát tartozzék megadni.

X. Az ki pedig másokkal czimborálna, postalovakot fogna, vagy czimerünket, útilevünket másnak adná, élete fogy el érette; annak is, a ki czimerünk, vagy útilevellünk nála lévén, akárm lo-pásban találta.

XI. Minden posta jó száraz úton, másfél óra alatt egy mély-földet legalább, sáros úton harmadfél óra alatt elmenjen. Az ki ez ellen cselekednék, három pálczával verettetik meg; az is, a ki imide-amoda csavarogna s nem igazán járná útját, avagy mulatozna.

XII. Valamely posta nemes ember *avagy* pap lovát venné el erővel, avagy gazdája hire nélkül, az is, a ki útjában menő ilyen rendbeli embert, *avagy* azoknak szolgálait megháborítaná, esztendeig való péntekességgel fog büntettetni, ha az megbántott félnek kedvét nem találja.

XIII. Valamely posta az szegénységet vagy azoknak tisztviselőit szidja, bosszúállással vagy kártétellel illeti *avagy* fenyegeti, *reá* bizonyosodván, három pálczával veretik meg 's esztendeig vasat fog hordozni, legalább félesztendeig.

XIV. Az mely posta czimerünkkel járna, úgy hogy *reá* bizott dolgainkat végbe vivén vagy házához menne s *avagy* akárhol csavarogna, s tartatná magát (s *avagy* bár anélkül is engedelmmünk nélkül) az szegénységen akárm élest venne, akárm praetextus alatt, s ez bár *azután* is lenne értésünkre, akárm későre is, fél-esztendeig péntekezettetik.

XV. Czimerünket az posta úti járatában zsebében, se kebelében, szablya-tarsolyában ne merészelve hordozni, hanem nyakában, mert valaki különben fog cselekedni, az talpán elsőben öt-

¹ Minden pénteken való szigorú böjtölést és templomban való vezeklést jelentett.

vent 's másodsor százat ütnek, harmadsor *kiüzetik* udvarunkból. Erre pedig mindennek, az polgároknak, bírának oly vigyázások legyen, hogy kötelességek szerént értésünkre adják, hogy ki közülök különben cselekszik.

Ez puntumokban helyheztetvén azért postáink *ellen* való edictumunk: Minden rendbeli hiveinknek 's nevezet szerint városbeli polgármestereknek, királyi és székbíráknak, polgároknak, nekünk tartozó kötelességekre igen serio parancsoljuk, ezt mindenütt publicálván, sőt in scriptis kiadván székekben lévő minden falukra, minden bírálkkal, folnagyokkal sub gravi animadversionis nostrae poena observáltassék, inculcálván és megparancsolván nekik, ha kik postáink között ezen kívül cselekednének, tisztekhez való kötelességek szerént tartozzanak mindjárt principalisoknak értékre adni, s azok is mű nekünk hozzánk való kötelességek szerént, bizonyos emberek, avagy csak írások által hűtek szerént tudtunkra adni. Hogy pedig postáink is ezen edictumunknak violálásában méltó mentséggel ne élhessenek, *sehált* is őket se éjjel se nappal az *fenn* limitált időnél tovább ne tartóztassák, se folnagyok, se bírák, s az megírt *módon*, hogy az eleikbe rendelt útát fogyatkozás nélkül végben vihessék, tartozzanak minden helyeken alkalmas postalovakat szerezni és tartani minden falubeli lakósok erős büntetés alatt. Alioquin azoknak principalisok vallják bűját és kárát minden bizonyal.

Tinéktek is *pedig* minden rendbeli postáink *az tőlünk megírt* büntetés alatt parancsoljuk igen erőssen, mindazokat effectuálni el ne mulassátok, hanem mindenekben azon punctumokbeli edictumunkhoz alkalmaztassátok magatokat, mert valaki azon kívül cselekedni tapasztaltatik, bizonyos legyen benne, kegyelem nem léssen semmiben is nekik tőlünk, 's ha ki mit keres magának, szófogatatlanságának tulajdonítsa, és senkire ne vessen. Secus nequaquam facturí. *Praesentis perlectis exhibenti restitulis.* Datum in civitate nostra Alba Julia, die vigesima mensis Aprilis. Anno Domini Millesimo sexcentesimo quadragesimo primo.

G. Rákóczy.

Joannes Szalárdy vice secretarius.

Külső jegyzése: Ex transcriptum erat cum manu secretarii: Pro parte sedis et oppidi Szászváros. Exstat in archivo venerabili capituli Szászvárosiensis

(XVIII-ik századi másolata dr. Amlacher Albert romoszi ág. ev. lelkész, tiszteleti tagunk magángyűjteményében.)

Közli: Dr. Veress Endre.

Barcsay Ákos fejedelem újabb végrendelete.

Görgény, 1661 márczius 25.

Mivel az fejevári captalanban beadott dispositiom az időnek változásával az dolgok is változtanak, Isten itiletiből szegény feleségem ez világból kiszólitattott, testvér-öcsém is ez világ tudja mint járt s az többi is mint járhatnak Isten titkában vagy az mostani háláadatlan világra nézve, hazájokhoz való szeretetek miatt; szegény feleségem helyett Isten mással áldott, ki is nyomorúságomban mellettem volt: azért én is minden keresett jóvaimat, jószágimat az osztrovi jószágon kívül, melyet is udvarházával, örökségeivel együtt Dobolyi Istvánnak hűséges jámbor szolgálatjáért donatiom szerént hagyok, feleségemnek Bánffi Ágnesnek donatiom szerént tkts, nemzeti Bánffi Dienes uram, Beszerményi István s Samariai Péter Deák uramék előtt tött dispositiom szerént hagyom nevem viseléséig. Nevemet pedig változtatván maradjanak jószágim mint fejebb íram az osztroin kívül közelebb ágon lévő atyámfiaira; de res mobilisim nevemnek változtatása után is legyenek feleségemé, Bánffi Ágnesé. Mely dispositioimat valaki helyben nem hagyná, sem ezen a világon, sem a másikon azt az Isten ne boldogítsa nemzetségével együtt. Keresett jószágim pedig nevezet szerint ezek: kernyesdi, osztrovi, vályyai, tartariai és padi, piski, az mint az donatiokból kitetszenek.

Kelt Görgényben, Böjtmás havának 25-dik napján 1661.

Kivül: De anno 1665 (!) Barcsai Ákos fejedelem testamentaria dispositiojának párja. Fasc. 106 n°. 20.

(1780-iki hiteles másolata az Erdélyi Nemzeti Múzeum gróf Bánffy-levéltárában.)

A végrendelet védő boritékán az alábbi sorrendben még a következő érdekes oklevelekre találunk utalást:

1652. Barcsay Ákos végrendelete fiutestvérei és felesége Szalánczi Erzsébet javára. (Közölve XIV. Évkönyvünk 140—144. l.)

1659. Szalánczi Erzsébet végrendelete.

1661. A fennebbi végrendelet másolata.

1661. Barcsay Ákos végrendeleti pótléka a kolozsvári (ev. ref.) kollégium javára.

1679. Özv. Barcsay Ákosné Bánffy Ágnes végrendelete Kályánról és Zsukról Barcsay Mihály javára.

1681. Törvénycikkek, melyek alapján Kályánt és Zsukot Barcsay Ákosnak életére odaajándékozzák.

1584. Zalasdi János végrendelete Rus községről, Nadabor bányáról és vajdahunyadi kuriájáról.

Mindezeknek levéltári száma is meg van jelölve, s hihető, hogy a Bánffy-levéltárban lappanganak.

Közli : **Kelemen Lajos.**

Losád 1698-iki szabályrendelete.

Constitutiones a majoribus nobilibus in pago Losád in inelyti comitatu Hunyad adjacente servatae et per longum usum roboratae sunt sequentes utpote:

Prima.

Ha valaki ausu temerario bátorkodnék hirében, nevében valakit mocskolni, citáltassék a tizenkét virálszék eleiben és ott sine omni praecatione törvényesen iudicium impendaltassék a panaszló félnek et comperta rei veritate tizenkét forint poenában incurráljon a patrans, azaz nyelve váltságán cum refusione expensarum et fatigiorum, mely poenának két része lészen a panaszlóé, harmada a sedriáé.

Secunda.

Ha valaki potentiát pátrál, azaz jószágát elfoglalja, zöld buzáját elvágja vagy szántóföldét, compelláltassék elsőben az eddig való usus szerint a nemzet törvényére, holott ha eligazittatik, legyen contentus; ha pedig az ott való törvény nem tetszenék, appellálja a tizenkét esküdtek eleiben, holott cum poena florenum hat büntetessék, ha a dolog megvilágosodik cum restitutione boni occupati et refusione expensarum.

Tertia.

Ha valaki magát lopásban elegyitené, valakinek ludját, tyukját, kecskéit, szekeriről vasát vagy ekéjéről elvinné, gyümölcsös kertét depopulálná, szőlőjéből szőlőkaróját elvinné, irremissibiliter tizenkét forint poenában incurráljon a cselekedő és az kártételnek refusioján minden kedvezés nélkül, megvilágosodván a' dolog egy vagy két fatensnek bizonyság tétele által.

Quarto.

A gonoszságnak kieresztésére minden esztendőnként legyen circálás és az localis tiszt consensussából exmittáltassék a 12 esküdség két subjectum a fide mediante circaljanak és az malefactorokat a székek deportálják írásban, holott a patratumnak mi-volta szerint az harmadik constitutioban expressalt büntetésben vagy poenalításban incurráljon.

Quinta.

Ha valaki bátorzkodnék valakinek pinczéjét, kamaráját felverni, buzáját, szénáját, lovát, szalonnáját ellopni éjszakának idején és megvilágosodik, bizonyosság által, 12 forint poenában incurraljon és a kárnak in duplo való restitutiojában toties, quoties.

Sexta.

Ha valaki erdőn, mezőn valakinek marhájáról csengetyűjét ellopna, azon marhát fizesse meg becsü szerint és az tiz esküdség három forintig büntesse meg communi justitia et aequitate suadente.

Septima.

Az Isten törvényével ellenkező káromkodók, kik minden ok nélkül *Adtával, Teremtettével* káromkodnak és az Isten nevét káromolják, valahányszor deprehendáltatnak, három forint büntetésen maradjanak.

Octava.

Az fenn leírt constitutio ellen vétők törvényesen convinctatván, minden kedvezés nélkül büntetessenek. Ha valaki magát parázñaságban ejtené, vagy elegyitené, minthogy ez criminalis dolog, tartozzék a tizenkét esküdség az viceispánnak feladni, és onnan prosecutatio aránt satisfactiot sollicitalni.

Nona.

Minden causans pedig appellálhassa causáját a Nemes vármegye officialatusi eleibe, vévén magának a tizenkét esküdségtől deliberatumot pro maturibus et savioris discussione causae.

Decima.

Minthogy a nemes faluban az házak igen sűrűn vadnak és a' tüztől félni kell, tehát hogy minden renden levő ember valaki a faluban lakik, akármely conditióban lévő ember legyen az utcán való pipázástól megtiltatnak cum poena flor. három toties quoties.

Undecima.

Ha pedig valaki tüzzel, égetéssel, halállal fenyegetne valakit és megvilágosodnék, hogy vagy maga végben vinni akarná, vagy végben vitetné valakivel, mindjárt a localis tiszteknek deferaltas-sék és érdeme szerint büntetessék meg az haza törvénye szerint.

Extradatae e sedria duodecim virorum juratorum nobilium Losadiensium infrascriptorum in anno 1698 diebus Februarii.

Herczeg András

nemes Hunyod vármegyének egyik hites
viceszolgabírája

Herczeg Márton

Öreg Vincze János

Bereczk Gáspár

Farkas Lázár

Farkas Bálint

Fekete Sándor

Fekete Pál

Öreg Zúdor János

Zúdor István

A feljebb enumerált falu közönséges hasznára czélozó constitutiokat producálván losádi processualis szolgabíró ő kegyelme az azokkal való élésre szabadon facultatnak Signatum Babolnae, 19. Maii 1698.

Naláczi István főispány.

(A XVIII-ik század elejéről való másolata vízfoltos, rothadt állapotban, az Erdélyi Nemzeti Múzeummi Levéltár „Oklevelek törzsgyűjteményében“, hova 1865-ben vétel útján került, Spányik József volt hunyadmegyei főorvos gyűjteményéből.)

Közli: **Zúdor Elek.**

Hivatalos értesítő.

Az 1904. június 2-án megtartott s a XIV. Évkönyvben utolsónak ismertetett választmányi gyűléstől kezdődőleg 1905. június 10-ig Társulatunk összesen kilenc gyűlést tartott. Ezek közül volt 1 rendes, 1 rendkívüli közgyűlés, 1 ünnepi, 5 rendes, 1 rendkívüli választmányi gyűlés és a jubilaris XXV-ik közgyűlést előkészítő bizottsági gyűlés. A különböző ülések krónikája a jegyzőkönyvek tanúsága szerint időrendben a következőkben foglalható össze:

I.

Társulatunk igazgató választmánya a nyári szünet után 1904. szeptember 28-án tartotta első ülését. Fáy Béla cs. és kir. kamarás elnöklete alatt szép számmal jelentek meg a választmány tagjai. Az elnöki üdvözlés után a választmány a múlt ülés (1904. jun. 2.) jegyzőkönyvét különböző módosítások megejtése után hitelesítette. Ezután Kolumbán Samu titkár bemutatta és ismertette a szeptember hó folyamán megjelent XIV. Évkönyvet s egyszersmind felolvasta dr. Wertner Mórnak az Évkönyvben közölt, de a választmány kebelében még nem ismertetett „Harszoc“ című értekezését. A választmány köszönetet mondott az ügybuzgó titkárnak a gazdag tartalmú és csinos kiállítású Évkönyv szakértelemmel vezetett szerkesztéséért.

A választmány ezután meghallgatta Péterfi Márton helybeli tanítónak jelentését azon kirándulás lefolyásáról és eredményeiről, melyet a Társulat múlt gyűlésén felajánlott segély felhasználásával Mallász József járási számvevő társaságában július hóban tett meg a Páring-hegység virágbiológiájának és pásztor életének tanulmányozása céljából. Igérte, hogy a kiránduláson szerzett tapasztalatait egy összefoglaló értekezés keretében a legközelebbi alkalommal alaposan és részletesen fogja ismertetni a választmánnyal. A vá-

lasztmány úgy a szóbeli jelentést, mint kilátásba helyezett értekezésre vonatkozó ígéretet helyesléssel és örömmel vette tudomásul.

A választmány már régebben tervbe vette a tagdíj hátralékok rendezését, mert a Társulat vagyoni mérlege mindaddig ingadozó volt, míg e munka végrehajtva nincs. Erre vonatkozólag dr. Réthi Gyula társulati ügyész jelentette, hogy a választmánytól ez ügyben kapott megbízatásában eljár és a hátralékosokat felszólította tartozásaik kiegyenlítésére. Az eredmény különböző volt. Némelyek megfizették egészen a hátralékot, mások csak részben; voltak olyanok, akik azt válaszolták, hogy ők nem tagjai a Társulatlak; ismét mások csak bizonyos kikötések fejében hajlandók fizetni; a felszólítottak közül többen elhaltak, mások nem találtattak meg, némelyek pedig egyáltalán nem válaszoltak a felszólításra.

A jelentés után a választmány a meghaltakat és meg nem találhatókat törölte a tagok sorából, hátralékaikat pedig a számadási könyvekből. Azokra nézve pedig, akik vagy nem feleltek, vagy nem fizettek a választmány elhatározta, hogy a titkár, pénztáros és az ügyészből álló bizottság döntésére bizza annak elbírálását, hogy kivel szemben mily lépések teendők meg s hogy első-sorban kik azok, akikkel szemben a peres eljárás megindítása már eleve is eredménytelennek tekintendő. Azokra nézve pedig, akik csak bizonyos feltételek mellett hajlandók a fizetésre, a választmány elhatározta, hogy az általuk önként felajánlott összeg fejében, kívánságuk szerint, hajlandók őket törölni a tagok sorából. Egyszersmind 100 K.-át utal ki a választmány az ügyésznek előlegül az eljárási költségek fedezésére utólagos elszámolás feltétele mellett.

Ezután Mailand Oszkár múzeum-igazgató tette meg jelentését, mely szerint a legújabbban történt adományozások a készülő múzeumi jegyzékbe számozva bejegyeztettek s a múzeumban elhelyeztetek. A múzeum végleges rendezése végett továbbá szükséges volt számos ismeretlen származású tárgynak tudományos meghatározása. Ezért az elnökség tudtával és beleegyezésével Kolozsvárról ide kérte Koska Márton archeologust, aki 10 napon át foglalkozott a múzeum rendezésével s e gyűlés alkalmával már a munka befejezéséhez közeledik. Midőn ezeket tudomásul vétel és jóváhagyás végett előterjesztette, felkérte a választmányt, hogy nevezett régész költségeinek megtérítéséről és valamelyes honorálásáról gondoskod-

jék. Megemlíti azt is, hogy a rendezés költségei tetemesen csökkentek azáltal, hogy Göllner Károly áll. főreálisk. igazgató szíves volt a meghívott régésznek kényelméről és ellátásáról gondoskodni.

A válaszmány örömmel vett tudomást az előterjesztésekről s azokat jóváhagyólag tudomásul vevén elhatározta, hogy Koska Márton úrnak a múzeumban végzett munkájáért köszönetének kifejezése mellett 100 K.-át útiköltség és tiszteletdíjképen megszavaz s annak kifizetésére a pénztárost felhatalmazza; ezzel kapcsolatban Göllner Károly áll. főreáliskolai igazgatónak Társulatunk iránt újból is tanúsított szíveségeért jegyzőkönyvi köszönetet mond s erről őt írásban értesíti.

Ezután a titkári jelentésekre került a sor, melyek kapcsán a válaszmány tudomásul vette, hogy a Bethlen-kapú alkotó részeit képező köveknek a pusztulástól való megmentése érdekében épített szín elkészült, a felállításnak és oda költöztetésnek 80 koronára menő költségei kiutaltattak s így a kapú védelmének ügye, annak végleges felállításáig biztosítva van. A titkár javaslatára elhatározta továbbá a válaszmány, hogy dr. Petri Mórt és Fogolyán Sándort törli a tagok sorából, de oly kikötéssel, hogy ez utóbbi előbb fizesse le 3 évi tagdíj hátralékát. A titkár ajánlatára a tagok sorába iktatja Kuzaila Péter áll. tanítóképző intézeti tanárt s erről őt írásban értesíteni rendelte.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos főfelügyelősége egyik leíratában kéri a könyvtári kettős példányok jegyzékét, a másikon pedig a középkori német kodexek lajstromát. Ezek értelmében a válaszmány utasította a társulati könyvtárost a kívánt példányok sorrendjének összeállítására.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége egy harmadik leíratában magához kérte Társulatunk utóbbi évi számadásait, hogy Téglás Gábornak az 1901. évi segély elszámolás egyik tételére vonatkozólag a felmentést megadhassa. A kívánt számadásokat az elnökség felküldötte s azok már vissza is érkeztek.

A titkár jelenti továbbá, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszterium a folyó évre 500 K. múzeumi és 300 K. néprajzi segélyt engedélyezett Társulatunknak. Az utóbbi összeget az elnökség Szabó Imre p. ü. számtiszt kezéhez utaltatta ki utólagos elszámolás kötelezettsége mellett, az általa eszközözlendő néprajzi gyűjtések

céljaira. A múzeumi segély felhasználására vonatkozólag az elnökség a következő tervezetet terjesztette be a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségéhez jóváhagyás végett:

A múzeumi segély egy része múzeumi tárgyak beszerzésére és esetleges ásatásokra fordítatik, másrésze egy munisztatikai szekrény megvételére, mely az Erdélyi Múzeum régiségtárától most olcsón megszerezhető. Ugyanezen segély felhasználásával tervbe van véve továbbá a múzeum folyamatban levő rendezésével összefüggő átalakítások eszközzése, állványok s egyéb tárgyak beszerzése. Eből fedeztetnék végül a múzeumot rendező archeologusnak már megszavazott tiszteletdíja. A válaszmány ezen előterjesztést helyeslőleg tudomásul vette. Elfogadta továbbá a titkárnak azon javaslatát is, hogy az E. K. E.-nek a bemutatott meghívó szerint október 2-án megtartandó közgyűlésén Társulatunk képviselőjére és a nevükben való üdvözlő beszéd megtartására a Kolozsvárt tartózkodó dr. Veress Endrét kérje fel a válaszmány.

A titkár jelenti ezen kívül, hogy az Akademia megküldötte könyvtárunk számára Evilla Cselebi XVII. századbéli török utazó útleírásának azon részét, amely Magyarországról szól. A válaszmány köszönettel vette tudomásul ezen adományozást, valamint a titkár által átadott két régi érmet is, melyek két tanuló ajándékából jutnak Társulatunk tulajdonába.

Ezek után a titkár a legközelebb XXIV-ik közgyűlésre vonatkozólag tette meg előterjesztéseit. A válaszmány a titkár javaslataira határozatképen kimondja a következőket:

Az idei közgyűlést a Társulat október, vagy november hónapban fogja megtartani. A közgyűlés napjának végleges megálapítását azonban az elnökségre bizza. A tárgysorozat főbb pontjai a következők lesznek:

1. Elnöki megnyitó; üdvözlések.
2. Választások.
3. Felolvasás.
4. Tisztviselői jelentések.
5. Esetleges indítványok.

Ezzel kapcsolatban kimondotta a válaszmány, hogy dr. Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi minisztert, dr. Szalay

Imrét a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóját és dr. Veress Endrét tiszteleti tagul ajánlja a közgyűlésnek.

Ezután Mallász József jelentette, hogy a dévai határban, a vasúton túl római épület maradványokat talált s felhívja ezekre a választmány figyelmét. Bemutatja továbbá a *Trochosa syngorionensis* nevű mérges pók egy példányát, melyet a dévai határban fogott s amely arról nevezetes, hogy Keleti Oroszország és Ázsiának ezzel szomszédos pusztáin a fű között él, hol a legelésző barmokra csípései miatt veszedelmes. Nálunk eddig csak két helyen találták rá: a délvidéken Trenkován és Felsőkubinban. Oroszországból vándorol nyugat felé.

A választmány az előterjesztett jelentéseket köszönettel fogadta s megbízta Mailand Oszkár múzeum igazgatót, hogy az álitólagos régi római épület maradványt vizsgálja meg s a szükséges intézkedéseket tegye meg az esetleg ott található régiségek összegyűjtésére. A jövevény pókról pedig részletesebb ismertetést kér Mallász Józseftől Évkönyvünk számára.

Utolsó fontos tárgyát képezte volna ezen ülésnek az alapszabályok módosításának tárgyalása, de az idő előrehaladottsága miatt ez a pont már ismételten elmaradt. Elhatározta tehát a választmány, hogy az elnökség hívjon össze legközelebb egy újabb választmányi ülést, melynek egyedüli érdemleges tárgya csupán az alapszabályok módosítása legyen.

Ezek után az elnök a tanácskozást befejezettnek jelentette ki s a gyűlést berekesztette.

II.

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat igazgató választmánya 1904. okt. hó 19-én Fáy Béla cs. és kir. kamarás elnöklete alatt látogatott ülést tartott.

Az elnöki üdvözlés és megnyitó szavak után Kolumbán Samu titkár felolvasta az 1904. évi szept. hó 28-án tartott választmányi ülésnek jegyzőkönyvét, melyet a választmány helyesnek találván azt hitelesíteti és egyszersmind tudomásul veszi, hogy a benne elrendelt értesítések elküldettek.

Ezután az elnök a társulati alapszabályok módosítására vonatkozó javaslatot tűzte ki tárgyalásra. A javaslatot a módosítások

tervezésére kiküldött bizottság megállapodásai szerint Kolumbán Samu titkár elkészítette s az ülés elé terjesztette.

A válaszmány az előterjesztett javaslatot, mely szerint a régi alapszabályok összesége stilusában egészen, intézkedéseiben pedig sok tekintetben megújul, a szükségesnek talált módosítások megtételével elfogadta, annak kinyomatását és a tagok számára való megküldését elrendelte s a december elején megtartandó közgyűlésre a tárgyalás egyik pontjául kitűzte.

Majd a pénztáros tette meg jelentését, amely szerint a Társulat 1903—904. évének bevételei okt. 17-ig 2290 K.-t tettek ki, ezzel szemben pedig a kiadások 2485 K.-ra emelkedtek. A Társulat pénzbeli vagyona 11839 K. 41 fill. A pénztári jelentés tudomásul vétele után a válaszmány a közgyűlés elé terjesztendő jelentéstétel végett a folyó évi számadások és a pénztár megvizsgálására kiküldte dr. Apáthy Árpád és Beke Ferenc vál. tagokat.

A titkár bemutatta ezután a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének 669—1904. sz. alatt kelt leírata kíséretében érkezett azon múzeumi szekrény és állvány tervrajzokat, melyek szerint a múzeumi használatra szánt e nemű tárgyaknak készülniök kell. Ennek tudomásul vétele után előterjeszti ugyancsak a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségének 645—904. okt. 11-iki leiratát, melyben a Társulat figyelmébe ajánlja a Műemlékek Országos Bizottságának ama tervét, mely szerint múzeumunkat vagy a vajdahunyadi lovagvár üres helyiségeiben, vagy a dévai ev. ref. templom műemléket képező épületében helyezzük el. Ezen ajánlatról több tagnak hozzászólása után a válaszmány a következőképen határozott:

Mivel a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr a törvényes határidőn belül a dévai ev. ref. templomot nem nyilvánította műemléknek, ennél fogva az egyházközség a templomot lebontatja; másfelől mivel Vajdahunyad a megye déli részén aránylag félreeső helyen van, ezzel szemben pedig Déva városa közigazgatási, művelődési és forgalmi központ — ennek következtében a múzeumnak, mely a közművelődést szolgálja Déván van a legcélszerűbb helye. Mindezek megfontolása után a válaszmány a terveket nem fogadja el, hanem ragaszkodik azon régi tervhez, hogy a múzeum helyiségeit a Magna Curiát igyekszik megnyerni, mint e célra legalkalmasabb épületet.

Ezután a titkár indítványára a választmány felkérte az ügyészt, hogy a Várhegynek a pénzügyigazgatóság részéről történt megadóztatása ellen óvást emeljen. Majd elhatározta, hogy írásbelileg üdvözlí a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének a folyó október hóban Temesvárt és Verseczen tartandó évi rendes közgyűlését.

Hosszabb eszmecsere tárgyát képezte a titkár által felvetett azon eszme is, hogy a régebbi idők példájára felolvasások rendezésével iparkodjék Társulatunk maga felé terelni a közönség figyelmét és érdeklődését.

Végül Ballun Ernő ajánlatára a választmány a társulati tagok sorába iktatja Finály Gábor fővárosi középiskolai tanárt.

Az elnöki berekesztő szöveget után az ülés véget ért.

III.

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat XXIV-ik évi rendes közgyűlése.

Társulatunk a működésének 24-ik évét befejező közgyűlését 1904. december hó 21-én a főreáliskola természettani kísérletező termében tartotta meg Réthi Lajos kir. tanácsos elnökle alatt.

Jelen voltak:

György Aladár a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának kiküldöttje, Kolumbán Samu, dr. Krenner Miklós, dr. Apáthy Árpád, Borostyány Béla, Csulay Lajos, Pais Elek, Sax Sándor, Boga Károly, Gaál István, Hajduczy József, Göllner Károly, Ballun Ernő, Beke Ferencz, Borostyány Béláné, Mailand Oszkárné, Krenner Miklósné, Nehéz János, Kuzaila Péter, Nagy László, dr. Görög Ferencz, Hajtman Pál, Krenner Zoltán, B. Szabó István és még számosan. — A jegyzőkönyvet Bottyán József főreáliskolai tanár vezette.

A gyűlést a betegsége miatt távol maradt elnök helyett Réthi Lajos alelnök nyitotta meg. A jelenlevőket üdvözölve részvétellel emlékezett meg a Társulat tekintélyes tagjainak, gr. Kuun Istvánnak és László Ignácznak elhalálózásáról. Indítványozza, hogy a két elhunyt társulati tag emléke jegyzőkönyvbe iktattassék. Egyúttal örömmel jelenti, hogy a Társulat beléletében a kiállott válságok után élénkebb mozgalom volt tapasztalható. Éppen ezért buzdítja

a tagokat, hogy ez a mozgalom maradjon állandó és vállvetve munkálkodjék mindenki a Társulat felvirágoztatásán. Ezután közli a gyűléssel, hogy több tudományos egyesület és társulat üdvözölte a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat mai közgyűlését, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa pedig György Aladár előadó titkárt küldötte ki képviselőként. Üdvözlőlevelüket küldötték a Társulatnak az Erdélyi Kárpát-Egyesület, a Verein für Siebenbürgische Landeskunde, az Alsófehérmegyei Történelmi és Régészeti Társulat és dr. Márki Sándor egyetemi tanár.

Az elnöki előterjesztések után dr. Krenner Miklós élvezetes előadásban ismertette hazánk legnevezetesebb történelmi emlékeit. Előadását Kuzaila Péter áll. tanítóképző intézeti tanár a Magyarország Történelmi Emlékei 896—1896. című díszmunkából vett illusztrációknak skioptikonnal vetített képeivel kísérte. A felolvasónak jelen Évkönyvünkben is közölt értekezéseért és a vetített képeket bemutató tanárnak érdekes illusztrációért köszönetet mondott a közgyűlés.

Ezután az elnök kijelentette, hogy az alapszabályok értelmében a választmányi tagok egyharmada kisorsolandó és új választás ejtendő meg. Kisorsoltattak a következők: Hartmann János, Pogány Béla, dr. Apáthy Árpád, Barcsay Béla, Mara László, br. Kemény József, Szirtes Henrik és Váné Ferencz. Mivel pedig a kilépettek és elhaltak helyett még 6 tag beválasztandó, a közgyűlés úgy döntött, hogy a kisorsoltakat újra beválasztja és ezekhez még a következőket: Kuzaila Pétert, Sztroiny Románt, Török Bélát, Szabó Imrét, Steinhauss Gyulát és dr. Görög Ferenczet. A választmánynak e szerint van összesen 36 tagja.

Az igazgató választmány kiegészítése után Kolumbán Samu titkár a következő jelentésben számolt be a Társulatnak a legutolsó közgyűlés óta kifejtett működéséről:

Igen tisztelt közgyűlés!

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat életében új korszakot jelöl az az esztendő, amely most betelik. Régi vezető tisztviselői s ezek között eleitől fogva való elnöke, gróf Kuun Géza is, betegség avagy vármegyénkből való eltávozás folytán új egyéneknek kellett a helyükbe lépni, kik addig nem vevén részt a tár-

sulat ügyeinek közvetlen intézésében, a szükséges gyakorlati tapasztalatok tekintetében sem versenyezhettek a régi vezetőkkel.

És ennek az új tiszti karnak már kezdettől fogva nemcsak a társulat rendes ügyeit kellett úgy intéznie, hogy annak életében a régihez képest hanyatlás ne mutakozzék, hanem egyéb olyan feladatok sietős elintézéséről is kellett haladéktalanul gondoskodnia, amelyek előbbi időben még halaszthatók voltak.

S hogy sikerült-e ilyen körülmények között legalább kielégítő módon megfelelnünk nekünk új tisztviselőknek az elénk szabott feladatoknak, azt illetékesen csak más ítélheti meg, én nem. S az én feladatom ez alkalommal csupán az lehet, hogy társulatunk ez évi életének képét, ha vázlatosan is, de híven rajzoljam s igaz adatokat szolgáltatassak az igen tisztelt közönségnek arra nézve, mennyire valánk méltók a ránk bízott tisztségek viselésére.

Feladataink között a legsürgősebbek egyike a társulat múzeumának átvétele és bizonyos fokig rendezése volt. Ugyanis az eltávozó múzeum igazgató a helyiségek szűk volta miatt gazdag múzeumunknak tárgyait kellőképpen nem rendezhette el. Ezért mi az átvétellel kapcsolatosan már munkakimélés szempontjából is kénytelenek voltunk a rendezés befejezését is tervbe venni. E terv megvalósítására.

A m. kir. pénzügyminiszteriumhoz, a műemlékek orsz. bizottságához és a múz. felügyelőségéhez folyamodványt adtunk be, a mely lépéseink úgy látszik 1—2 év leforgása alatt eredményre vezetnek.

Addig is, hogy a múzeum a közönség számára is hozzáférhető legyen, ideiglenesen szint építettünk a kevésbé romlandó nagyobb tárgyak részére s így elértük azt, hogy ma már a múzeum közel áll végleges rendezéséhez, miről különben a múzeum igazgató úr jelentése fog bővebb tájékoztatást nyújtani.

Gondoskodnunk kellett arról is, hogy a mikor társulatunknak szakavatott archeologus és történetíró munkásai egyszerre visszavonultak avagy eltávoztak, a társulatnak olyan új munkásokat nyerjünk meg, akiknek segítségével a társulat adatgyűjtő és ismertető, továbbá tudományos működésében se álljon be sem szünet, sem feltűnő visszaesés. Ebben a tekintetben szerencsénk volt az, hogy sikerült néhány oly tagnak a közreműködését megnyerni, kik, ha

nem társulatunk körében is, már eddig is munkálkodtak bizonyos irányban vármegyénk tudományos célú megismertetésén. Így aztán igazgató választmányunknak e lefolyt évi *6 ülésén* mindig rendelkezünk felolvasással oly számban, hogy némelykor idő sem jutott a tárgysorozatba felvett felolvasások mindenikének megtartására.

E nemű munkálkodásunk eredményét a már szeptember hónapban szétküldött f. évi Évkönyvünk egy-egy megnyitó beszédét nem számítva, 14 szerzőtől 18 különféle közlemény jelent meg, melyek közül 5 régészeti tárgyakról, 5 (2 értekezés és 3 közlés) történelmi tételekről szól, 4 természetrajzi tárgyú, 2 néprajzi dolgozat, 1 emlékbeszéd és egy kisebb közlemény. E szerzők közül: gróf Kuun Gézát, Ballun Ernőt, Blockner Gyulát, Mallász Józsefet, Péterfi Mártont, dr. Wertner Mór történetírót és dr. Weress Endre volt titkárt említem fel ezúttal, mint kik önálló dolgozatokkal járultak Évkönyvünk tartalmához.

Múzeumunk gyarapodását és így társulatunk működésének fokozódását nagy mértékben elősegítette a múz. orsz. főfelügyelősége és tanácsa is ezeknek útján a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter úr, akitől összesen 800 K. évi segélyt nyert társulatunk múzeumának gyarapítása és rendezése céljából. Ezen összegből 500 K. a régészeti osztály segélye, 300 K. a néprajzi osztályé, amelynek alapját már az 1903. évre adott néprajzi gyűjtési segéllyel vettette meg a főfelügyelőség és a közokt. minisztérium, amiért mi teljes mértékű hálával és köszönettel adózunk mindkettőjüknek.

A könyvtár állapotáról a könyvtáros úr jelentése fog bővebb felvilágosítást nyújtani. Én itt csak azt említem meg, hogy annak fokozottabb fejlesztésére csak akkor gondolhatunk, mikor a Magna Curiában alkalmas helyet találандunk számára.

Ezen esztendő folyamán társulatunk tagjai sorában is nagy változások történtek. Egyrészt mert többeket szólított el a halál soraink közül. Mi kegyelettel emlékeztünk meg a maga idejében mindenikről, most is kegyelettel fájlaljuk elvesztésüket. Ezen elhunyt tagok: Issekutz Antal egyik legbuzgóbb munkásunk, Barcsay Kálmán megyénk lelkes főispánja, Lengyel Gergely, Csongrády Kálmánné, br. Jósika Leo, gr. Kornis Berta, br. Radák Ádámné és gr. Bethlen Miklós alapító tagok, gr. Teleky Gusztávné, Lakatos

Demeter és László Ignácز rendes tagok. Tiszteleti tagjaink közül elhunyt Császka György kalocsai érsek.

Azonban nemcsak ezen elhunyt 12 taggal apadt meg társulatunk tagjainak száma, hanem olyanokkal is, akik kiléptek onnan. Borbély Sándor, dr. Borbély Samu, Szinte Gábor, dr. Petri Mór, Ferenczy Gyula, Téglás Gáborné, Kovordányi János, Fogolyán Sándor, Horváth Simon. Csökkent továbbá a tagok száma olyanakkal is, akik vagy korábban elhalván, vagy ismeretlen helyre távozván, avagy a tagsági kötelezettségeiket sem nem akarták, sem nem tudták teljesíteni, eddigelé hosszasan minden szükség nélkül szerepeltek a tagok sorában és így a választmány a folyó évben törlésüket elhatározta. Ezek száma 37.

Ezekhez hozzávéve az elhunyt 12 tagot és a kilépett 10-et, a társulat tagjainak a száma 49-el apadt a lefolyt év alatt.

Azonban gyarapodás is történt, t. i. új tagok is léptek be társulatunkba, ezeknek száma összesen 9 és névszerint a következők: Göllner Károly, Steinhausz Gyula, Péterfi Márton, Mallász József, dr. Finály Gábor, Szabó Imre, Kuzaila Péter, Buda Lajos, Barthos Indár.

Társulatunknak jelenleg van:

1. Élő tiszteleti tagja	20
2. Élő alapító tagja	47
3. Rendes tagja	171

Összesen: 238 tagja.

Azonban ez a szám még kisebb lesz, mikor a végleges rendezés, amely folyamatban van megtörténik, mert kilépések és törlések előreláthatólag fognak történni a rendes tagok sorából. Ez sem anyagi, sem erkölcsi tekintetben érzékenyebb veszteségnek nem tekinthető, minthogy ezek eddig is csak névleg voltak tagok.

Megemlítem még társulatunk életéből azt a mozzanatot, hogy két tagnak: Péterfi Mártonnak és Mallásznak társulatunk 30—30 K. segéllyel támogatta a Páringra tett virágbiológia és néprajzi célú tanulmányi kirándulását.

Továbbá hogy ig. választmány a Bethlen-kapú felállításának gondolatával is foglalkozott és azt azért nem valósította meg, mert a városi hatóság azt kívánta, hogy várjon vele, amíg a gazdatiszti telek sétatérre alakítása meg nem történik, ami a Magyar-utca rendezésével egyszerre fog megtörténni.

Addig a felíratos és faragott kövek megóvására szint épített a társulat.

Ime ezekben voltam szerencsés számot adni társulatunknak mult évi működésének főbb mozzanatairól. A kép, ha nem is nagyon fényes, de azt hiszem elég biztató azokkal, hogy vármegyénk művelt közönségének bizalmát és érdeklődését társulatunk iránt ébren tartsa.

Az érdeklődést és bizalmat kérjük is az igen tisztelt közönségtől, mert nélküle buzgalmunk elernyed.

Csüggedő munkások kezében diadalt a legjobb ugy sem arat. Hogy a mi ügyünk jó és nemes, azt vármegyénk közönségének szükségtelen kifejtennem. Ne engedje hát elveszni!

A közgyűlés a titkár jelentését tudomásul vette, azt a jegyzőkönyvhöz csatolni elrendeltetett. A titkárnak az év folyamán kifejtett sokoldalú buzgóságáért köszönetet szavaz a közgyűlés.

Ezután a betegsége miatt távol levő Mailand Oszkár múzeum igazgatónak jelentését a múzeum egy évi fejlődéséről dr. Krenner Miklós olvasta fel. A múzeum igazgató jelentése a következő:

Az 1903. év november havában megtartott közgyűlésen a Téglás Gábor volt múzeum igazgató távoztával megüresedett múzeum igazgatói állásra lettem megválasztva.

E közgyűlés a múzeum átvételével Váné Ferencz főmérnököt, Issekutz Antal ny. polgármestert és engem bizott meg, de Issekutz Antal időközben elhalálozván, helyét Ballun Ernő főreáliskolai tanár foglalta el.

Az átvétel több napon át tartott. Megfelelő törzskönyv és leltár hiányában úgy vettük át a tárgyakat, miként azokat a múzeumba beraktározva találtuk, mert sem kor szerint való rendezettség, sem számozás nem nyújtott fogantyút a rendszeres átvételhez; sőt az egyes tárgyak úgy egymásra voltak halmozva, hogy hozzáférhetőségük is nagyon meg volt nehezítve.

Múzeum igazgatóvá megválasztásomkor tisztában voltam azzal, hogy ezen beraktározási rendszerrel szakítanom kell s feladatom odatörekedni, hogy e becses gyűjtemény rövid idő alatt szemlélhetően kiállitva s rendezve álljon Hunyadmegye áldozatkész közönsége és a tudományos világ rendelkezésére.

E törekvésemben a társulat elnöke és választmánya részéről

rendkívüli erkölcsi és anyagi támogatásra találtam. Mindenekelőtt új helyiséget kelle nyernem, hogy a múzeum egyik szobájában felraktározott kőhalmazt kihelyezhessem s új szekrények számára helyet nyerjek. E célra a múzeum udvarán 190 korona költséggel egy fedett szint emelhettem, a melybe a nagyobb köveket elhelyeztettem. E célra használtam fel a múzeum egyik kisebb oldalhelyiségét is.

Az így nyert nagyobb szobában két ujonnan készítettett szekrényt helyeztem el, a melyekben a meglevő három szekrényben egymásra halmozott apróbb tárgyakat állítottam ki.

Miután így minden tárgyat hozzáférhetővé tettem s lehetőleg korok szerint rendeztem, a társulat megbízásából a kolozsvári egyetem régiségtárának egy hivatalnokát hívtam meg, hogy a meghatározatlanul heverő tárgyakat meghatározza, leltározza és törzskönyvet készítsen. Posta Béla egyetemi tanár, a kolozsvári régiségtár őre volt szíves Roska Márton személyében egyik segédjét leküldeni, a ki 12 napi ittléte alatt közel 4000 tárgyat határozott meg és törzskönyvelt el s e tárgyakat korok szerint rendezte. Ugy, hogy most az egyiptomi-, az őskor, vaskor, bronzkor, római kor és népvándorlási kor régiségei szekrényekben elhelyezkedve állanak a tanulmányozó rendelkezésére. Nagy köszönettel tartozik a társulat Göllner Károly főreáliskolai igazgatónak, a ki szíves volt Roska Márton urat ittléte alatt teljes ellátásba fogadni.

Nem rendezhettük és nem leltározhattuk mindez ideig a felíratos köveket, felíratos téglákat, a Mithra és egyéb reliefeket, valamint az érem- és pénzgyűjteményt, mert dacára kéréseinknek, ahhoz értő szakembert nem tudtunk kapni, de hiszem, hogy e hiányon is nemsokára segítve lesz s így majd a múzeum teljes leltára készen lévén, ezt nyomtatásban is közreadhatjuk.

Régi pénzeink és érmeink egy kis része rendezve van ugyan, de nagyrésze meghatározatlanul rendezetlenül hever dobozokban, papírtokokban. Hogy a rendezésnek első feltétele meg legyen, a társulat választmányja ajánlatomra a kolozsvári régiségtártól két használt, de még jó karban levő éremszekrényt vett át 80 koronáért. Ezek oly célszerű berendezésűek, hogy remélhetőleg összes régi pénzeink és érmeink elhelyezést nyernek bennük.

Ásatásokat az idén nem végeztünk, mert az államsegély későn érkezett s így a szünidőt e célra nem használhattuk fel.

A mi a múzeum szaporodását illeti, mindenekelőtt Téglás Gábor volt múzeum igazgató ethnographiai gyűjtését kell megemlítenem, melyet a Múzeumok és Könyvtárak orsz. bizottsága által kiutalt segélylyel eszközölt s a mely most múzeumunkat gazdagítja.

Örvendetes, hogy ez évben Szabó Imre választmányi tag megbízást kapott ethnographiai tárgyak gyűjtésére. Szabó Imre a dévai csángók és erdőhátsági oláhok között gyűjt s gyűjtésével ethnographiai gyűjteményünket fogja kisegíteni.

Múzeumunk ajándék útján a következő tárgyakkal szaporodott Reus Emil főmérnök aj.: római vas- és bronztárgyak (Vajdahunyad Rosia). Kolumbán Samu kép. tanár útján Lup Ádám aj.: 1 agyagedény részlet, sirtapasztöredék, állatsontok, őskori órsógomb agyagból (Magura). Dr. Krenner Miklós főreáliskolai tanár útján Kohut Nándor aj.: római üveggyöngy, római bronz fibula, római bronz csüngődísz, római bronzgomb, őskori bronz félholdas csüngődísz (Déval várhegy). Weiss Ármin aj.: Alexander severus ezüst érmének hamisítványa; egy római bronzérem. Kornya Szaviton tanuló aj.: 9 újkori rézpénz, 2 újkori ezüstpénz. Dr. Krenner Miklós útján Kohut Nándor aj.: XVI. századbeli sarkantyú szíjicsattal (Dévai várhegy). Oleariu Joanichie törv. irodatiszt aj.: 3 újkori rézpénz (Déva). Kornya Szaviton aj.: XIV. századbeli magyar ezüst denár (Déva, képezde udvara). Zeidner Alfréd aj.: egy lengyel ezüst másfélgarasos (Piski). Stefanessz János tanuló aj.: III. Ferdinánd korabeli ezüst 20 kor. Kornya Szaviton aj.: I. Lipót-féle ezüst fillér. Ungur Párthen aj.: I. Lipót-féle ezüst érem. Laufer Sándor tanuló aj.: római ezüst-érem Faustina-Augusta felíráttal. Ács Géza állomásfőnök aj.: két újkori réz s két ezüst-érem, 5 Kossuth-bankó (Soborsin). Zuckerberger Samu tanuló aj.: római consularis érem (Servilia-család). Dragoj Sándor tanuló aj.: 4 újkori ezüst- s 1 római ezüstpénz (Kapriora). Kozma Mihály körjegyző aj.: két szövőszék borda (Riskulicza). Neumann Károly tanító aj.: egy várhelyen talált s a lugosi püspöki udvarba került relief fényképe. Dr. Réthi Gyula ügyvéd aj.: egy érem. Egy-egy régi pénzt ajándékoztak. Ifj. Lukács József és Lázár István tanulók.

Beszereztetett: egy kicsinyített csángó ördögmatola, egy pár érem. Múzeumunk gyarapítására irányított törekvéseinkben nem ötletszerűen, hanem bizonyos, nagyobb körvonalokban meghatározott terv szerint szándékunk eljárni. Az egyoldalúságot kikerülendő, szándékunk az ethnographiai tárgyak intensivebb gyűjtését is munkaprogrammunkba felvenni, mert e tekintetben múzeumunk eddig vajmi keveset tud felmutatni.

A várhelyi ásatások mellett szándékunk a tordosi őstelepen kutatni és ásatásokat eszközölni, mert buzgó kutatónk Torma Zsófia halála óta alig foglalkozott valaki e terület felkutatásával, pedig a Maros mosása évről-évre újabb leleteket tár fel, melyek gyűjtő kéz hiján a folyó hullámai által elsodortatnak.

Ásatni szándékunk a dévai várhegy oldalán, mert a múzeumunkba került bronztárgyak arra látszanak utalni, hogy e várhegy oldalon nemcsak egy kiterjedt őskori telep létezett, hanem a bronzkorban is tanyája volt egy kiterjedt törzsnek.

Mihelyt helyiségeink megengedik s arravaló szekrényeink lesznek, arra kell törekednünk, hogy Hunyadmegye magyar, szász és oláh népének mostani népviseletét szemléltetően kiállítsuk. Mert hisz e népképviselet mondhatni évről-évre pusztul, jellegzetessége elhalványul és kíváncsok, hogy a jövőnek megtartassék.

Mindezen tervek megvalósításához azonban helyiségre van szükségünk. Múzeumunk most egy három szobás rozoga helyiségben szorog, a melybe alig lehetne még egy-két szekrényt felállítani. Múzeumunk épülete maholnap tatarozásra, zsindelezésre szorúl, nem tűzbiztos, mert nem bolthajtásos, sőt még avval sem vagyunk tisztában, hogy kinek a tulajdona, de sejtjük, hogy csak ideig-óráig gyakorolt kegyelem, megtűrés könnyen szakadó szálain függ múzeumunk sorsa.

De most talán még nincs okunk végleg elcsüggedni, mert biztat a remény, hogy maholnap a Magna Curia épületében üthetjük fel tanyánkat s ott majd az a sok kincs, amit birunk jobban érvényesül, biztosan lesz elhelyezve s a fejlődésnek sem lesz semmi akadálya; úgy, hogy múzeumunkra egy új fejlődési korszak hajnala fog virradni.

Déva, 1904. december hó.

Mailand Oszkár, múzeum igazgató.

Miután Mailand Oszkár múzeum igazgatónak köszönetét fejezte ki a közgyűlés a múzeum érdekében kifejtett pontos, lelkiismeretes működéseért, jelentéseinek a jegyzőkönyvhöz való csatolása elrendeltetett.

Ezután a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának kidomborodó adatok hallatára örömmel konstataálta, hogy a múzeum helyes irányban fejlődik s hogy a Társulat több irányú működést tűzött ki célul. Reményli, hogy a Társulat dacára annak, hogy 25-ik éve működik, mégis folyton fiatalodik.

A biztató szavakért az elnöklő Réthi Lajos köszönetét fejezte ki a Társulat nevében a felszólalónak s a közgyűlés nevében kéri őt, hogy az Országos Tanácsnak fejezze ki a Társulat köszönetét és eszközölje ki annak állandó támogatását.

E beszédek elhangzása után Ballun Ernő könyv- és levéltáros olvasta fel a következő jelentést:

Mélyen tisztelt közgyűlés!

A legutóbbi közgyűlés óta eltelt idő társulatunk könyv- és levéltárának életében nagyon jelentőségteljes volt.

A példás rend, amelyben a könyvtárat átvettem nem volt fentartható sokáig, mert a könyvtár helyiségét a lefolyt év alatt nem kevesebb mint háromszor kellett megváltoztatni. Az ismételt hurcolkodás következtében, bár a rendezés minden helyváltoztatás után megkezdődött, a könyvtár rendje egészen felbomlott.

A legelső helyváltoztatás a múzeum helyiségében történt, a mikor az érmek és ethnographiai tárgyak terméből átvitettem a könyvtárat egy addig teljesen üres terembe. Ezt a termet költségesen kitakarítottam s a szekrényeket s állványokat elhelyeztettem, mire a könyvtár rendezése is megkezdődött. Már rendezve volt félig a könyvtár, mikor a múzeumi tárgyak rendezése szükségessé tette ezen terem kiürítését.

Göllner Károly főreáliskolai igazgató úr szivességből a régi internátus ebédlő helyiségét nyertük meg a könyvtár számára. Az áthurcolkodás ide is megtörtént s most már a társulati kiadványokat rendeztem első sorban, miután a hurcolkodás miatt a könyvtár többi részében a (könyvtár) rend teljesen felbomlott. Mire a kiadványok rendezésével elkészültem, beállott a folyó iskolai év s a könyvtár ezen helyisége szükségessé vált a piskii tanuló fiuk szá-

mára várakozó helyiségül. Ezért új helyiségül a reáliskola volt zenetermét ajánlotta fel a főreáliskola igazgatósága. Mivel azonban nézetem szerint ezen helyiség sötétségénél s még inkább nedvességénél fogva könyvtárhelyiségnek alkalmatlannak látszott, azért engedélyt nyertem arra, hogy a könyv- és levéltár a főreáliskola földrajz-történelmi szertárában foglalhasson helyet.

Könyvtárunkat ekkor, most már harmadízben a főreáliskola épületének első emeletére a főtcai pontra, szép és világos, tágas, kényelmes helyre költöztettem. Ezen helyiségben a főreáliskola földrajzi és történelmi gyűjteménye s azonkívül a rimamurányi vasmű részvénytársaságnak mint a vas- és acélgyűjteménye foglalt helyet, de a fenmaradó hely még bőven elég könyv- és táruk befogadására, úgy, hogy még üres hely is marad fenn.

Ezen helyiségben a könyvtárat most már annyira rendbe hoztam, hogy az igen kellemes benyomást tehet a látogatóra. Külön vannak csoportosítva a társulat kiadványai két nagy könyv-állványon. Külön a hittudományi, a magyar, erdélyi, hunyadmegyei és Déva városára vonatkozó történeti művek. Külön a világtörténelmiek, szépirodalmiak és ó-kori klasszikusok, külön az akadémiai kiadványok, a jogtudományi és egyéb tudományos művek. A katalógus azonban még hiányzik, mert a hidegebb idők bekövetkezése a rendezés tovább való folytatását megakasztotta. A helyiség nagysága miatt nehezen fűthető, bár ezt a főreáliskola igazgatóságának bőkezűségéből szintén megtehetnők.

A könyvtárral egyenlő sorsban osztozott a levéltár, amelynek rendezése az oklevelek, nagy számánál fogva, tetemes munkát és aprólékos figyelmet igényel. Itt is megkezdtem már a rendezést. Nagyjában kiválogattam az egérrágta, vízáztatta használhatatlan okiratokat a még használhatóktól s ezeknek jórészt borítékba foglaltam, hogy a további romlástól megóvjam s évszámokkal láttam el.

A könyv- és levéltár nemcsak anyagában, hanem felszerelésében is gyarapodott a lefolyt évben.

Tetemes számú művet kaptunk Issekutz Antal néhai nyugalmazott polgármester s társulatunk választmányi tagjának hagyatékából. A tanári könyvtár rendezésénél számos mű selejteződött ki, amelyek közül igen sokat felhasználhattam. Különösen naptárgygyűjteményünk gyarapodott ez úton. Körülbelül 100-ra megy régi nap-táraink száma.

A felszerelésben a következő gyarapodás történt: Készítettem két könyvvállványt, két kisebbet pedig a főreáliskola igazgatósága ajándékozott. Beszereztem továbbá a legszükségesebb irodai szereket, amelyeket eddig nélkülöztünk, úgy, hogy most már a munka rendszeres tovább vezetésének mi sem áll útjában.

Pontos kimutatást az elmúlt évi folyóirat és könyv gyarapodásról lehetetlen előterjeszteni, mert a költözködések közben érkezett cserepéldányok számát lehetetlen volt ellenőrizni.

Remélhetjük, hogy míg múzeumunk végleges helyére költözik, addig könyvtárunk és levéltárunk is a mostani helyén marad és a rendezés tovább folyhatik.

Miután a könyvtári jelentés szintén a jegyzőkönyvhöz csatoltni rendeltetett a közgyűlés meghallgatta a pénztári és a pénztár átvizsgálására kiküldött bizottság jelentését.

Szöllősy Lajos pénztáros jelentése a következő:

Pénztári jelentés a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat vagyoni állapotáról 1903. okt. 3-tól 1904. okt. 17-ig terjedő időre.

Bevétel: 1903. okt. 3-iki zárással megvizsgált átvétel 12034 K. 52 f. Bevétel 1904. október 17-ig 2290 K. 18 f. Együtt 14324 K. 70 f. *Kiadás* 1904. október 17-ig 2485 K. 29 f. Pénztári maradvány 1904. október 17-én 11839 K. 41 f.

Bevételek: Államsegély ásatási alap stb. 500 K. Államsegély néprajzi tárgyakra 300 K. Tőke kamat $\frac{2}{2}$ évre 596 K. 24 f. Alapítványi kamat 10 részlet 60 K. Rendes tagsági díj 132 $\frac{2}{3}$ 796 K. Különféle bevételek 37 K. 94 f. Összesen 2290 K. 18 f.

Kiadások: 75, 79, 84 számok 12 db. Államsegély terhére 10, 11, 25, 28, 38, 46, 68, 69, 72, — 1406 K. 14 f. Társulati évkönyv 487 K. 1902—1903. évről fedezetlenekre 145 K. 28 f. Titkár tiszteletdíja 1903—1904. 200 K. Adókra 11 K. 75 f. Biztosítás és vegyes irodai 135 K. 12 f. Perköltség előleg 100 K. Összesen: 2485 K. 29 f.

Ezen 2485 K. 29 f. kiadás elfogadhatóvá lesz, ha némely tételét megvilágítom: 145 K. 28 f. nem 1903—1904-et terheli. 100 K. perköltség-előleg megtérül. 420 K. földbirtok vásárlásra fordított. 490 K. 20 f. leltári tárgyak és eszközökre. 1155 K. 68 f. tesz ki ezen 4 tétel. 1329 K. 61 f. az 1903—1904. évet terhelő kiadás. 2485 K. 29 f. e két összeg együtt.

Alapítványi tőke címen vezettedik 110000 K. Vegyes, elkölthető alap címen 839 K. 41 f. Összesen 11839 K. 41 f.

Az alapítványi tőke valóban: 7 alapító tag befizetett á) 200 K. = 1400 K. 53 alapító tag befizetett á) 100 K. = 5300 K. 23 alapító tag nem fizette be alapítványát. Tényleges alapítványi tőke 6300 K. Javaslom, alapítványi tőke címen vezetni 10000 K. Vegyes elkölthető alap címen 1839 K. 41 f. Összesen 11839 K. 41 f.

Hogy az alapítványi ügynevezett el nem költhető alapot miért növeltem ily túlmagasra, egyszerűen indokolom azzal, hogy 15 éves pénztároskodásom némely idejében oly magas költségezési tervekkel találkoztam, hogy azokkal szemben a társulat fenmaradhatása érdekében rá kellett mutatnom a vegyes alap erőtlenségére.

Engedtessek meg nekem a pénztári jelentés keretében felhívni a választmány figyelmét a társulat megadóztatására.

Évek óta fizetünk: egyenérték adót, erdőkezelési adót, földadót és közrovatalokat. Most ily címen 11 K. 75 f. szerepel, de volt év, midőn 100 K.-nál is többet kellett fizetnünk; s most is még kísért több mint 150 K., melynek intési átvételét mellőztem.

Tudtommal társulatunknak sem a várhelyi, sem a dévai várhegy tulajdonjogán semmi jövedelme sincs, sőt tán egyéb alapból áldoz rájuk.

A társulat múzeumában összegyűlt tárgyak pedig reális értékkel nem bírnak.

Lehetetlenségnek tartom, hogy ezek megadóztassanak.

De, ha nem követel a választmány mindent ezen visszás állapot beszüntetésére, akkor néhány év múlva tetszés szerint felbecsülhető a társulat muzeuma s ezen értékösszeg után $\frac{4}{10}$ %-ot fog a társulat fizetni.

A pénztári jelentés a jegyzőkönyvhöz csatoltatni rendeltetett a pénztár vizsgáló bizottságnak a pénztár rendes és szakszerű kezeléséről szóló jelentésével és a jövő 1905-ik év költségvetési tervezetével egyetemben.

A költségelőirányzatot a következőképen állította össze Szöllősy Lajos pénztáros:

Költségelőirányzat a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat részére az 1905-ik évre.

Bevételek: 1. Tőkekamatból 500 K. 2. Rendes tagok díjából

és alapítói kamatokból 750 K. 3. Állami segélyből 800 K. Összesen: 2050 K.

Kiadások: 1. Évkönyv költségeire 500 K. 2. Titkári tiszteletdíjra 200 K. 3. Múzeum igazgatói tiszteletdíjra 200 K. 4. Vegyes szükségletekre 200 K. 5. Ásatások, gyűjtések múz. szüks. 800 K. 6. Várható megtakarítás 150 K. Összesen: 2050 K.

Megokolás. A tőkekamat 1904-ben 596 K. 24 f. volt, most a takarékpénztári kamatláb csökkenése miatt kellett kisebb összegben előirányozni. A rendes tagsági díjakból s alapítóktól fizetendő kamatokból várható bevételt a befizetések ingadozása miatt kellett a múlt évinél 202 K.-val kevesebbre előirányozni.

A társulat múlt évi összes kiadásai a segélyeken kívül 969 K. 61 fillérre rugtak, az 1905-ik évit a múzeum igazgatót méltán megillető 200 K. tiszteletdíjnak, mint új tételnek felvétele miatt kellett 1100 K.-ában előirányozni.

Az összes jelentések meghallgatása után elnök jelentette, hogy a meghívó 4-ik pontját a Társulat alapszabályainak módosítására vonatkozó javaslat tárgyalását nem tűzheti napirendre, mert a tagok nem jelentek meg az alapszabályokban előírt minimalis számban, ezért e pontot az alapszabályok 35. §-a értelmében az 1904. december 31-re összehívandó közgyűlés fogja tárgyalni.

A titkár ezután Buda Lajost, Ballun Ernő pedig dr. Görög Ferencz szászvárosi ev. ref. kollegiumi tanárt és Paikert Henrik aradmegyei földbirtokost ajánlja a társulati tagok közé való felvételekre. A közgyűlés határozatából az illetők hivatalosan értesíttetnek megválasztásukról.

Ezután az elnök záró szavai berekesztették a közgyűlést.

IV.

A közgyűlésen kitűzött alapszabály változtató közgyűlést 1904. dec. 31-én tartotta meg a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Déva város polgármesterének hivatalos helyiségében. Réthi Lajos elnöklete alatt a közgyűlésen részt vettek többen a választmányi tagok közül. A jegyzőkönyvet Bottyán József vezette. Kolumbán Samu titkár előterjesztette a választmány által megvitatott és ki is nyomtatott új alapszabály tervezetét. Többeknek hozzászólása után, szükségesnek látszó változtatások eszközlése után a köz-

gyűlés elhatározta, hogy a módosított alapszabálytervezetet az ülés jegyzőkönyvével együtt felterjeszti a m. kir. belügyminiszteriumhoz. Az ügy elintézésével Kolumbán Samu bízott meg.

A közgyűlés feladatát befejezván, az elnök záró szavai után véget ért.

V.

Társulatunk igazgató választmánya legközelebbi ülését 1905. március hó 8-án tartotta. Réthi Lajos kir. tanácsos elnöklete alatt jelen voltak a választmány tagjai. A jegyző távollétében a jegyzőkönyvet Kolumbán Samu titkár vezette.

Réthi Lajos elnöki megnyitójában jelentette, hogy Társulatunk elnöke Fáy Béla akadályozva lévén a megjelenésben, őt kérte fel, hogy ezen az ülésen elnököljön. De még mielőtt az ülést megnyitná részvétellel emlékezik meg az egyik legközelebb elhunyt társulati tagnak: Bourcy Henriknek haláláról.

A megnyitóban foglalt kegyeletes megemlékezést a választmány a magáévá teszi s jegyzőkönyvileg megőrökíti.

Az 1904. okt. 19-iki választmányi ülés jegyzőkönyvének hi-tesítésé után elnök javasolja, hogy a megállapított tárgysorozatból eltérőleg, az ülés most a pénztári jelentést vegye tárgyalás alá a pénztárosnak igen sürgős egyéb elfoglaltsága miatt.

A jelentés főbb adatai a következők: Bevétel 1904. okt. közepétől 1905. márc. 1-ig 578 K. 66 fillér; kiadás ugyanezen idő alatt 143 K. 69 f. A pénztári készlet fősszege 12274 K. 38 fillér. Szöllősy Lajos pénztárosnak további előterjesztései alapján, a pénztárra és számadásokra vonatkozó adatoknak tudomásul vétele után dr. Pajor Kálmán, Schuber Mátyás és Bátori Ármin tagok részéről a befizetett összegek mint összes hátralékaik kiegyenlítését elfogadja és kilépésüket tudomásul veszi, egyúttal utasítja a pénztárost, hogy nevöket a tagok sorából s hátralékaikat a számadásokból törölje.

Ezek után a pénztáros végezetül felemlíti, hogy ő elfoglaltsága miatt tisztségétől való felmentését már kérte, de a közgyűlés nem mentette fel. Most tehát újból kéri felmentését, mert elfoglaltsága oly nagy, hogy a miatt nem végezheti el a pénztárossággal járó teendőket. Ha azonban a választmány fel nem mentheti,

akkor a tisztséget viseli ugyan, de csak abban az esetben, ha felhatalmazást nyer arra, hogy egy segítőt vegyen maga mellé, aki a teendőket az ő felügyelete és felelőssége mellett végezné s kinek ebben az esetben évi 120 K. díjazást kérne.

A választmány méltányolván pénztárosnak felhozott okait, kellő megfontolás után kimondotta, hogy Szöllősy Lajost a pénztárosi tisztt további viselésére kéri, de hogy ezt neki lehetővé is tegye, felhatalmazza őt, hogy magának a tisztséggel járó munka végzésére segítőt vegyen és ennek számára évi 120 K. tiszteletdíjat szavaz meg. A felelősség azonban egyedül a pénztárost terheli.

Ezután Ballun Ernő áll. főreáliskolai tanár, társulati könyv- és levéltáros felolvasta hazánk erdélyi részeinek és így vármegyénk területének is legrégibb ismert lakóiról az agathyrsek és gétákról szóló értekezését, amelyben Herodotosnak e népekre vonatkozó feljegyzéseit foglalta össze. A felolvasást a választmány nagy figyelemmel hallgatta meg, érette a szerzőnek köszönetet mondott és legközelebb kiadandó Évkönyve számára elkérte tőle.

Majd Péterfi Márton vál. tag kimerítő ismertetést olvas fel a Páring-havason folyó pásztor életről s az ott élő pásztor népről. Szép rajzokban mutatta be a juhászat egyes eszközeit és 4 pálcát valóságban, melyeken a juhászok róvásokkal jelzik az eléjük jutott nyáj számát, a termelt sajtok mennyiségét stb.

E tanulmány anyagának megszerzését a választmány is elősegítette némi utazási segély adásával (60 K.) annál nagyobb örömmel fogadta tehát a szép eredményt, köszönetet mondván érte Péterfi Márton és Mallász József gyűjtőknek.

Szabó Imre vál. tagnak az állami néprajzi segély felhasználásáról szóló jelentését a legközelebbi gyűlésre halasztotta a választmány, minthogy a tárgyak a múzeumba még elhelyezhetők nem voltak a múzeum igazgató távolléte miatt.

Kolumbán Samu titkár jelentette ezután, hogy az 1904. évi dec. 31-iki közgyűlésen véglegesen megállapított új alapszadályokat megerősítés végett a rendes hivatalos úton felterjesztette a nagyméltóságú m. kir. belügyminiszter úrhoz. Ugyszintén a decemberi rendes közgyűlésen jegyzőkönyvében kimondott határozatokat is végrehajtotta az elnök nevében. Mint ezeknek egyik eredményét, bemutatja gróf Bethlen Miklósné köszönő levelét, melyben

boldogult férje iránti részvétünket megköszöni. Ennek tudomásul vétele után jelentette továbbá, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége 1905. évi 504 számú leiratában számadási könyveink és múzeumi jegyzékeink felküldését kéri s mint-hogy az 1901. évi államsegélyből személyi célokra kiadott 120 K. tisztázása céljából felkért számadásaink alapján azt tapasztalta, hogy az állami segélyek elszámolása, valamint a társulati múzeum kezelése sem folyt eléggé szabályszerűen a régebbi időben, ennek rendezése céljából tartja szükségesnek az említett iratok bekivánását. Magának a 120 K.-nak elszámolását azzal, hogy a Társulat saját vagyonából a múzeumra az 1904. év folyamán ezen összeg-nél többet költött el, bevégeztetnek nyilvánítja. Ezen iratra az elnökség azt kérte, hogy az iratok felküldése helyett intézkedjék úgy a főfelügyelőség, hogy küldjön ki később egy szakértőt a vélt hiányok megállapítására s így a dolgok tisztázásának biztos előkészítésére. Ezt a kérést azonban a főfelügyelőség költséghiánya miatt f. év 79 sz. alatt kelt leiratában nem tartja teljesíthetőnek s helyette sürgeti a kívánt jegyzékek felterjesztését.

A válaszmány mindezeket tudomásul vette és elhatározta, hogy a kívánt iratokat, amennyiben megvannak, múzeum igazgatónk hazajövetele után beérteszti; addig is e határozatról értesíti a főfelügyelőséget.

Ezután titkár előterjesztette, hogy Pejtsik Károly budapesti fényképező árúk üzlete 247 K. tartozás lefizetését kívánja a Társulattól, minthogy az tőle a mellékelt kimutatás szerint ilyen értékben fényképező gép alkotó részeket vásárolt. A cikkek Szirtes Henrik főreáliskolai tanár bizonyítása szerint tényleg megrendeltettek és nála a Társulat tulajdonaként őriztetnek.

A válaszmány tekintettel arra, hogy a fényképező gépre szüksége van a Társulatlak és mivel az bár szabálytalan módon, de valósággal meg volt rendelve a Társulat számára — elhatározta hogy a követelést 3 évi részletben, az idén 75 K.-át fizetvén, kiegyenlíti, ha a pénztári könyvekből is az tűnik ki, hogy e címen nem volt semmi összeg eddig kifizetve. E határozatról a hitelezőt értesíti.

A titkár továbbá bejelentette, hogy a régi és nagy összegű állami adó követelések ügyében tárgyalt a pénzügyigazgatóval és

biztatást nyert, hogy ez adókat törlik és a tárgyukul szolgáló Várhegyet, mint jövedelmet nem hajtó területet adómentesnek minősítik.

Ennek tudomásul vétele után bemutatta a Jókai-szobor bizottság gyűjtőívét, melyben a Társulatot Jókai-szobrának felállítása-hoz adakozásra hívja fel. A választmány Jókai-szobrára 10 K. adományt szavazott meg a költségelőirányzatban előre nem látottak címén felvett tétel terhére.

A titkár végezetül jelentette, hogy Társulatunk a f. évi május hónapban tölti be fennállásának 25-ik évét. Javasolja, hogy ezt az évfordulót méltó ünneppel ülje meg a Társulat folyó évi közgyűlésén és egyszersmind ez alkalomra irassa meg és adja ki a Társulat történetét. A választmány az indítványt helyeselte és elfogadta. A jubiláris közgyűlés előkészítésére bizottságot küldött ki, melynek tagjai a következők voltak: Elnök Fáy Béla cs. és kir. kamarás, a Társulat elnöke, tagjai: dr. Apáthy Árpád, Mara László, Réthi Lajos kir. tanácsos, Pogány Béla, Kontz Domokos, Göllner Károly, Boga Károly, Mailand Oszkár és Kolumbán Samu. A társulat történetének megírására felkérte Réthi Lajost, melléje pedig munkatársul Ballun Ernő társulati könyv- és levéltárost.

Ballun Ernő ajánlatára a választmány Kenderessy Árpádot rendes tagjai közé felvette s erről őt írásban értesíti. Egyúttal ki-
fejezi neki legmelegebb köszönetét azért, hogy a Társulat tulajdo-
nát képező Várhegy déli oldalán egy gyönyörűen kiszögelő szikla-
tömb koronájául a kilátás diszítésére és a közönség kényelmére
felépíttette a „Gizella pihenő“-nek elnevezett remek gloriettet.

A gyűlés ezután az elnök záró szavaira véget ért.

VI.

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat választ-
mányától kiküldött jubileumi ünnep előkészítő és rendező bizottság
1905. márc. 31-én ülést tartott. Fáy Béla elnöklete alatt megjelen-
tek: dr. Apáthy Árpád, Kontz Domokos, Pogány Béla, Réthi Lajos
Kolumbán Samu titkár a jegyzőkönyv vezetője.

Fáy Béla elnök röviden vázolván a bizottság kiküldetésének
okait, körvonalozva annak feladatait s ezután megnyitja az ülést.

Ezután az elnök felhívására a bizottság részletesen megbe-
széli az egyes tagok részéről az ünnepély előkészítésére vonatko-

zólág előterjesztett véleményeket és javaslatokat. Végül a következőkben állapodott meg:

1. A jubileumi közgyűlés megtartására legalkalmasabb a f. évi őszi hónapok valamelyike, minthogy az előkészítés sem történhetné meg kellő módon rövidebb határidőre, de meg a működő és résztvevő tagok egyéni és társadalmi körülményeire való tekintetből is ez az idő a legalkalmasabb.

2. Az ünnepi közgyűlés helyéül a megyeház nagytermét fogja elkérni a bizottság, minthogy ez a hely a legalkalmasabb a nevezett célra.

3. A közgyűlés után ünnepi közebedet rendez s ennek végeztével kirándulást Vajdahunyadra, hogy az esetleg érkező vendégekre nézve ünnepünk annál érdekesebb legyen.

4. Magának az ünnepi közgyűlésnek tárgysorát ideiglenesen a következőkben állapítja meg:

a) Elnöki megnyitó beszéd és üdvözlések, az írásbeli üdvözlések felolvasása;

b) a Társulat történetének ismertetése, mire Réthi Lajos kir. tanácsos, tanfelügyelő s társulati alelnök vállalkozott;

c) dr. Veress Endre volt titkárt felkéri a bizottság, hogy Évkönyvünk számára immár ide is ígért: A dévai vár története című dolgozatát olvassa fel a jubiláris közgyűlésen. Ezen kérés megtételére Kolumbán Samu titkárt kérte fel a bizottság;

d) Jakab Ödön költőnk, ki mint áll. főreáliskolai tanár, sok ideig volt vármegyénk lakója, szintén felkéri a bizottság, hogy jubileumunk fényét egy alkalmi költemény előadásával szíveskedjék emelni. Ezen kérés megtételével Réthi Lajos társ. alelnököt bízta meg az értekezlet;

e) végezetül elhatározta az értekezlet, hogy az ujonnan alakult városi dalkart fel fogja kérni, hogy jubileumi ünnepünkön annak kezdetén és végén egy-egy hazafias dal eléneklésével vegyen részt.

5. Ezek megállapítása után elhatározta az értekezlet, hogy a további szükséges intézkedések megtétele végett minden adandó esetben ülést tart.

Ezzel a bizottsági ülés befejezést nyert.

VII.

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat választmánya 1905. április 11-én rendkívüli ülést tartott. Réthi Lajos kir. tanácsos elnöklete alatt nagy számban jelentek meg az igazgató választmány tagjai.

Réthi Lajos elnöki megnyitó beszédében mély meghatottsággal jelenti, hogy Társulatunkat nagy veszteség érte, mivel a tegnapi napon, ápril 10-én, Budapesten dr. gróf Kuun Géza meghalt. Ő a Társulatnak alapításától fogva elnöke, irányítója, az utóbbi két évben pedig örökös tb. elnöke volt. Halála a Társulatra nézve kipótoltthatatlan veszteség, ezért örökre felejthetetlen emlékét hálás kegyelettel őrizzük meg lelkünkben.

Ezután Kolumbán Samu titkár jelentette, hogy a Társulat nevében az özvegynek részvét sürgöny küldetett és gyászjelentést bocsátatott ki.

Ezeknek helyeslő tudomásul vétele után elnök indítványára elhatározta a választmány, hogy a f. évi ápril 15-én Kolozsvárt végbemenő temetésen a Társulat képviselteti magát. A küldöttség tagjai lesznek Pogány Béla, Bottyán József, Ballun Ernő és a Társulatnak Kolozsvárt tartózkodó tagjai. A küldöttség a ravatalra koszorút tesz, melynek felirata a következőkben állapittatik: „Örökös tiszteletbeli elnökének hálás kegyelettel: a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat.”

Az elnöki záró szóval a rendkívüli gyűlés véget ért.

VIII.

Társulatunk választmánya a legközelebbi rendes ülését 1905. május hó 10-én tartotta Fáy Béla cs. és kir. kamarás elnöklete alatt. Jelen voltak a választmánynak nagyszámú tagjai; a jegyzőkönyvet Bottyán József társulati jegyző vezette.

Az elnöki megnyitó beszéd elhangzása és az 1905. március 8-iki rendes, azonkívül az 1905. április 11-iki rendkívüli választmányi ülések jegyzőkönyveinek hitelesítése után dr. Görög Ferencz vál. tag felolvassa: A két oláh vajda hűségesküje Báthory Zsigmondnak című történelmi értekezését, melyért a választmány köszönetet mondott s azt az Évkönyv számára elkérte.

Ezután Halaváts Gyula m. kir. főgeológusnak: Hunyadme-

gyei feliratok című értekezését hallgatta meg a válaszmány Kolumbán Samu felolvasásában. Az ülés a szerzőnek köszönetét fejezi ki, erről öt írásban értesíti és a feliratokat a Társulat Évkönyvében közölni rendeli.

A titkári jelentés a következő monumentumokat tartalmazta:

A Jókai-szoborra megszavazott 10 K. elküldetett; a jubiláris közgyűlés rendezésére kiküldött bizottság az ünnepélyek programját megállapította; a Numismaticai Társulat számára elküldetett a rendes tagsági díj; bemutattatik özv. dr. Kuun Gézané, Szalay Imre múzeum igazgatónak köszönő és részvétirata, valamint dr. Veress Endre levele, melyben jelenti, hogy a Társulat részt vett gr. Kuun Géza temetésén.

Mindezeket tudomásul vette a válaszmány s azután elhatározta, hogy válaszul a titkár által bemutatott meghívóra üdvözlő iratot intéz a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat közgyűléséhez.

A titkár jelentése szerint Halle és Saale természetvizsgálóinak akadémiai társulata két kiadványt küldött s ezért cserepéldányt kér, a mely a válaszmány határozatából megküldetik.

Ezután a válaszmány engedélyt adott Péterfi Mártonnak arra, hogy a társulati fényképező gépet használhassa néprajzi kutatásai alkalmával, de azon feltétellel, hogy felvételeiből Társulatunk is kapjon egy-egy példányt.

Borostyány Béláné úrnő válaszmányi tag a dévai áll. leányiskolát rendes taggá jelenti be s egyúttal kéri az Évkönyvnek 5 első kötetét. A kérelem a legnagyobb szíveséggel teljesítetik. Réthi Lajos ajánlatára pedig Benkő András kir. segédtanfelügyelő választatik meg társulati tagnak. Fáy Béla elnök gróf Vass Ármint alapító, dr. Görög Ferencz pedig Kristóff György ev. ref. tanárt rendes tagul ajánlja. A válaszmány az összes ajánlottakat a tagok sorába iktatja s őket erről írásban értesíttetni rendeli.

A válaszmány ezután felkérte dr. Krenner Miklóst, hogy dr. gróf Kuun Gézáról emlékbeszédet mondjon; a kérelemmel megkezesett dr. Krenner Miklós a legnagyobb készséggel vállálja el a megbízatást.

Mailand Oszkár múzeum igazgató jelentette ezután, hogy a válaszmány által engedélyezett szekrények elkészültek. A szekrények kiállításáért járó 80 K. és a szállítási díj kiutaltatott.

Ezután Ballun Ernő jelentette, hogy miután legjobb tudomása szerint a jövő iskolai évet a magas kormány megbízásából Olaszországban tanulmányúttal fogja tölteni, e szerint a Társulat történetének megírásában aligha segédkezhetik. Maga helyett ezen teendők ellátására Barthos Indár főreáliskolai tanárt ajánlja.

A választmány köszönettel fogadta Barthos Indár tanárnak kilátásba helyezett segédkezését azon esetre, ha Ballun Ernő társulati könyvtáros távozása miatt nem felelhetne meg a kitűzött feladatnak.

Szabó Imre választmányi tag ezúttal tette meg a mult ülésen elnapolt jelentését a 300 K. néprajzi segély felhasználásáról. A múzeum igazgató jelentése szerint Szabó Imre az összegyűjtött 120 néprajzi tárgyat leltári kimutatással együtt hiány nélkül átsegeltatta.

A választmány köszönetet mondott Szabó Imrének a szorgalmas gyűjtésért.

Ezután az elnök berekesztette az ülést.

IX.

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 1905. június hó 10-én a vármegyeház nagytermében boldogult örökös tiszteletbeli elnökének dr. gróf Kuun Gézának emlékezetére ünnepélyes ülést tartott.

Ez alkalommal a Társulat tagjai úgy, mint Déva város értelmisége nagyszámú megjelenésével mutatta meg, hogy mennyire érzi és fájlalja gróf Kuun Géza halálával a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulatra, a megyei és hazai társadalmi és tudományos életre bekövetkezett veszteséget. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének képviselőjében dr. Fejérfataky László egyetemi tanár, a M. Tud. Akadémia tagja jelent meg. Az összes megjelentek érzelmeit s az emlékünnepele jelentőségét elsősorban Réthi Lajos kir. tanácsosnak, a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat alelnökének gyönyörű megnyitó beszéde fejezte s emelte ki. Majd dr. Krenner Miklós aradi főreáliskolai tanár mondotta el mély megilletődés közepette emlékbeszédét, melynek tartalma, szárnyalása és stíljének pompája méltó volt dr. gróf Kuun Géza nemes alakjához.

A választmány a kiválóan szép és magasröptű beszédért dr. Krenner Miklósnak jegyzőkönyvi köszönetet mondott s az emlékbeszédet az Évkönyv számára elkérte.

Ezután Sólyom-Fekete Margit k. a. olvasta fel érdekes feljegyzéseit dr. gróf Kuun Gézáról. Az érdekes felolvasást, mely gróf Kuun Géza egyéniségét jellemzőleg megvilágította, a választmány szintén köszönettel fogadta s az Évkönyv számára elkérte.

Az emlékbeszéd és felolvasás elhangzása után Kolumbán Samu titkár felolvasta özv. gróf Kuun Gézáné levelét, melyben felemlíti a lelkét elfogó mély gyászt és a férje emlékének visszaidézésével járó izgalmakat, kimentí a gyűléstől való távolmaradását. Egyszer-smind kéri, hogy a felolvasott beszédek neki megküldessenek.

A választmány a legnagyobb tisztelettel fogadta a gyászoló özvegy sorait s kívánságának eleget tesz.

Ezután még gróf Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök és dr. Veress Endre levelei olvastattak fel, melyen a gyűléstől való távolmaradásukat mentik ki.

Az elnök ezután az ünnepi gyűlést feloszlatta.

X.

Mindjárt az ünnepi gyűlés befejezése után rendes ülést tartott a választmány, melynek megnyitó beszédében Réthi Lajos elnök jelezte, hogy annak megtartása a titkári tisztségben beálló személyváltozás miatt vált szükségessé.

Ezután Kolumbán Samu röviden elmondta a titkári tisztségről való lemondási nyilatkozatát. Ezen elhatározásra Budapestre való áthelyeztetése miatt kényszerült.

A választmány a távozó titkárnak ügybuzgó lelkes fáradozásáért a Társulat haladásának érdekében kifejtett szakszerű ügyviteli munkásságáért jegyzőkönyvi köszönetet mond s ezt neki jegyzőkönyvi kivonatban is kifejezi. A választmány egyúttal felkérte a titkárság ideiglenes vezetésére Ballun Ernő társulati könyv- és levéltárost. Az irományok átvételénél pedig tanúkul felkérte Pais Elek és dr. Apáthy Árpád választmányi tagokat, a kik a jegyzőkönyvet is hitelesítik. — Ezután elnök az ülést berekesztette.

Déva, 1905. szept. 15.

Ballun Ernő, ideiglenes titkár.

TÁRSULATI NÉVKÖNYV

1905 szeptember elején.

Tisztikar

ELNÖK

FÁY BÉLA földbirtokos, cs. és kir. kamarás; *Dédács.*

ALELNÖK

RÉTHI LAJOS kir. tanácsos, Hunyadvármegye kir. tanfelügyelője; *Déva.*

IDEIGLENES TITKÁR

BALLUN ERNŐ áll. főreáliskolai tanár; *Déva.*¹

SEGÉD-TITKÁR

BOTTYÁN JÓZSEF, áll. főreáliskolai tanár; *Déva.*

IDEIGLENES PÉNZTÁROS

KUZAILA PÉTER vál. tag., áll. tanítóképző-intézeti tanár; *Déva.*²

ÜGYÉSZ

Dr. RÉTHI GYULA, r. és vál. tag, köz- és váltóügyvéd; *Déva.*³

MUZEUM-IGAZGATÓ

MAILAND OSZKÁR, áll. főreáliskolai tanár; *Déva.*

KÖNYVTÁROS

BALLUN ERNŐ, áll. főreáliskolai tanár; *Déva.*⁴

VÁRBIZOTTSÁGI ELNÖK

HAJDUCZKI JÓZSEF, r. és vál. tag, áll. főreáliskolai tanár; *Déva.*

Igazgató-választmány

Dévaiak: dr. Apáthy Árpád megyei főügyész, Barcsay Béla m. kir. áll. anyakönyvi felügyelő, Barna Bertalan kir. segédmér-

¹ Ballun Ernő a magas kormány rendelete folytán 1905 okt. 1-én olasznyelvi tanulmányútra Rómába utazott; az 1905. okt. hó 22-én tartott közgyűlés a társulat titkárává Barthos Indár áll. főreáliskolai tanárt választotta meg.

² Kuzaila Péter az 1905. okt. hó 22-én tartott közgyűlésen rendes pénztárossá választatott meg.

³ Dr. Réthi Gyula ügyvéd irodáját f. év szeptember havában Budapestre tette át, helyébe a társulat rendes ügyészévé dr. Leitner Mihály köz- és váltóügyvéd választatott meg.

⁴ A könyv- és levéltárosi teendők vezetésével a f. évi közgyűlés alkalmával Barthos Indár társ. titkár bízott.

nök, *Beke* Ferencz ny. kir. törv. irodaigazgató, *Boga* Károly áll. tanítóképző-intézeti igazgató, *Borostyány* Béla főreáliskolai tanár, *Borostyány* Béláné áll. polgári iskolai igazgatónő, *Buda* Imre takarékpénztári pénztáros, *Göllner* Károly áll. főreáliskolai igazgató, *Hadik* Béla főreáliskolai tanár, *Hartmann* János főreáliskolai tanár, *Kontz* Domokos polgármester, *Kuzaila* Péter tanítóképző-intézeti tanár, *Maklay* Aladár m. árvaszéki ülnök, *Mara* László főispán, *Pais* Elek főreáliskolai tanár, dr. *Pap* Domokos kir. törv. elnök, *Péterfi* Márton áll. tanító, *Pogány* Béla alispán, *Szabó* Imre, p. ü. számtiszt, *Szirtes* Henrik főreáliskolai tanár, *Szöts* Sándor ev. ref. lelkész, *Váné* Ferencz bányamérnök.

Nem dévaiak: dr. *Amlacher* Albert ev. lelkész Romosz (u. p. Szászváros), *Buda* Ádám földbirtokos Rea (u. p. Hátszeg), dr. *Görög* Ferencz tanár Szászváros, *Hollaki* Arthur főispán Székelyudvarhely, br. *Jósika* Lajos Branyicska, br. *Kemény* József Marosnémeti, *Krenner* Miklós főreáliskolai tanár Arad, *László* Zsigmond ev. ref. lelkész Kisbarcsa, *Nagy* Lajos kir. járásbíró Vajdahunyad, *Steinhaus* Gyula Nagyg, *Schalát* József főbányatanácsos Vajdahunyad, *Stronyi* Román bányatanácsos Diósgyőr, dr. *Veress* Endre, a kolozsvári egyet. könyvtárba szolgálattételre berendelt dévai áll. főreáliskolai tanár.

Tiszteleti tagok

Tiszteleti elnök: dr. *Sólyom-Fekete* Ferencz (1903*) Déva.

Tiszteleti muzeum-igazgató: *Téglás* Gábor ny. áll. főreáliskolai igazgató (1903) Budapest.

Dr. *Amlacher* Albert ág. ev. lelk. (1894) Romosz, u. p. Szászváros.

Dr. *Benndorf* Ottó egyetemi tanár (1883) Bécs.

5 Gr. *Csáky* Albin főasztalnokmester (1891) Szepesmindszent.

Dr. *Csánki* Dezső orsz. allevéltárnok (1887) Budapest.

Fraknói Vilmos arbei vál. püspök (1881) Budapest és Róma.

Dr. *Hampel* József egyetemi tanár (1885) Budapest.

Dr. *Jung* Gyula egyetemi tanár (1891) Prága.

10 Dr. *Keller* Ottó egyetemi tanár (1897) Prága.

* A zárójelben közölt év azt a közgyűlésünket jelzi, melyen az illető megválasztatott.

- Dr. *Kőváry* László történetíró (1899) Kolozsvár.
 Dr. *Majláth* Gusztáv Károly gr. erd. püspök (1897) Gyulafehérvár.
 Dr. *Márki* Sándor egyetemi tanár (1895) Kolozsvár.
 Dr. *Moldován* Gergely egyetemi tanár (1897) Kolozsvár.
 15 Dr. *Szádeczky* Lajos egyetemi tanár (1895) Kolozsvár.
 Dr. *Wertner* Mór járásorvos, történetíró (1900) Muzsla.
 Dr. *Wlassics* Gyula vallás- és közokt. miniszter (1897) Bpest.
 Dr. *Zimmermann* Ferencz városi levéltáros (1897) Nagyszeben.
 Dr. *Zsilinszky* Mihály államtitkár (1897) Budapest.

Alapító tagok

- Ő Felsége I. Ferencz József, dicső királyunk 1887 200 K. b.*
 † Alsó Elekné földbirtokosné Déva 1883 100 K. b.
 † Br. Apor Károly Marosvásárhely 1884 100 K. k.
 † Arányi Lajos dr. főorvos, Budapest 1887 100 K. b.
 5 Bágya Farkas földbirtokos, Lőcse 1880 100 K. k.
 † Bágya Károly, Fehérvíz 1880 100 K. b.
 Bágya Zsigmond ny. főszolgabíró Nagymaros 1880 100 K. b.
 Barcsay Béla m. kir. anyakönyvi felügy., Déva 1880 100 K. b.
 † Özv. Barcsay Lászlóné, Déva 1883 100 K. b.
 10 Beke Ferencz ny. kir. törv. irodaigazg., Déva 1895 100 K. b.
 Benedikty József földbirtokos, Vajdahunyad 1880 100 K. k.
 Benedikty Lajos földbirtokos, Guraszáda . 1895 100 K. k.
 † Bernád Miklós kir. közjegyző, Hátszeg . . 1880 100 K. b.
 † Gróf Bethlen Miklós főispán, Nagybecskerek 1898 200 K. b.
 15 † Báró Bornemisza Tivadar, Marosillye . . 1880 100 K. k.
 Báró Bornemisza Tivadarné, Marosillye . 1891 100 K. b.
 Buda Ádám földbirtokos, Rea, u. p. Hátszeg 1880 100 K. k.
 † Csongrády Kálmánné Vessződ, u. p. Nagyselyk 1898 100 K. b.
 Dévai Előlegezési Szövetkezet, Déva . . . 1885 100 K. b.
 20 Dévai Nemzeti Casino, Déva 1885 100 K. b.
 Emich Gusztáv kir. asztalnok, Budapest . 1883 100 K. k.

* A név utáni évszám a belépés évét, az azutáni szám az alapítvány összegét, a b. betű a megtörtént befizetést jelenti, a k. pedig azt jelzi, hogy az illető eddig csak az alapítványi összeg kamatait fizette.

Tiszteleti tagokká választottak f. évi okt. hó 22-én tartott közgyűlésen dr. Berzevicy Albert valóságos belső titkos tanácsos Budapest, Szalay Imre a Magy. Nemz. Muz. igazgatója Budapest, dr. Veress Endre tanár Kolozsvár.

	Földvári Alexandrin, Dicsőszentmárton . . .	1884	100	K.	k.
	Gergelyfi Tamás magánzó, Déva . . .	1880	100	K.	b.
	L. Gyárfás Ferencz kir. kuriai bíró, Bpest	1880	100	K.	b.
25	Hátszeg város képviselőtestülete . . .	1902	100	K.	b.
	† Haynald Lajos dr. kalocsai érsek, Kalocsa	1883	200	K.	b.
	Hollaki Imre, földbirtokos	1880	100	K.	k.
	Báró Horváth Ödönné, Alvincz	1883	100	K.	b.
	† Gr. Horváth Tholdy Lajos képv. Ádámos . .	1880	100	K.	b.
30	Gr. Horváth Toldy Lajosné, Ádámos . . .	1885	100	K.	k.
	Hunyadmegyei Első Takarékpénztár, Hátszeg	1880	100	K.	k.
	Inkey Béla földbirtokos, Óraljaboldogfalva .	1886	100	K.	k.
	† Báró Jósika Géza, Branyicska	1880	100	K.	b.
	† Báró Jósika János, Lemberg	1884	100	K.	b.
35	† Id. báró Jósika Lajos, Kolozsvár	1880	100	K.	b.
	Báró Jósika Lajos, Branyicska	1880	100	K.	b.
	Báró Jósika Lajosné, Kolozsvár	1886	100	K.	b.
	† Báró Jósika Leó, Zsibó	1880	100	K.	b.
	Báró Jósika Fanni, Branyicska	1885	100	K.	b.
40	Báró Jósika Samu v. b. t. t., Kolozsvár .	1880	100	K.	b.
	Báró Kemény József vál. tag, Marosnémeti	1900	100	K.	b.
	† Kendeffy Sámuel, Keryesd	1880	100	K.	b.
	† Kenderessy Ernő, Déva	1885	100	K.	b.
	Kolozsvári Nemzeti Casino, Kolozsvár . .	1885	100	K.	b.
45	Kolumbán Samu áll. tképző-int. tanár, Bpest	1905	100	K.	b.
	† Gróf Kornis Berta, Kolozsvár	1888	100	K.	k.
	Dr. Kővári László történetíró, r. tag, Kolozsvár	1899	100	K.	b.
	Dr. Krenner Miklós főreáliskolai tanár, Arad	1901	100	K.	b.
	† Gróf Kún Kocsárd, Algyógy	1880	200	K.	b.
50	† Gróf Kuun Géza v. b. t. t., Marosnémeti	1880	200	K.	b.
	Gróf Kuun Gézáné, Marosnémeti	1885	100	K.	b.
	† Kun Róbert tanár, Déva	1889	100	K.	b.
	† Gróf Lázár Jenő, Medgyesfalva	1880	100	K.	k.
	Lázár László földb. Lapusnyak, u. p. H-Dobra	1880	100	K.	b.
55	† Lázár Pál Oszkár, Lapusnyak	1880	100	K.	b.
	† Gróf Lónyai Menyhértne, Budapest . . .	1883	100	K.	b.
	† Lönhart Ferencz erd. püspök, Gy.-Fehérvár	1884	200	K.	b.
	† Maderspach Viktor, Iszkrony	1880	100	K.	b.

	Gr. Majláth Gusztáv erd. püspök Gy.-fehérvár	1897	200	K.	b.
60	† Moldován Demeter, Nagyszeben	1880	100	K.	b.
	† Nemes János Kolozsvár	1891	100	K.	b.
	Báró Nopcsa Elek országgy. képviselő	1880	100	K.	b.
	† Báró Orbán Balázs, Székelyudvarhely	1887	100	K.	k.
	Petrozsény és Livazény (megyei) községek	1886	100	K.	k.
65	† Pogány Ádám, Déva	1880	100	K.	b.
	† Pogány György ny. főispán, Déva	1880	100	K.	b.
	Pogány Károly Krassószőrénym. főisp. Lugos	1893	100	K.	b.
	† Puy Zsigmond, Puj	1880	100	K.	
	† Báró Radák Ádámné, Mikeszásza	1885	100	K.	b.
70	Rudai 12 apostol bányatársaság, Brád	1880	100	K.	b.
	Salgótarjáni köszénbánya r.-társ., Petrozsény		100	K.	b.
	Dr. Súlyom-Fekete Ferencz ny. kir. törv. elnök, Déva	1880	100	K.	b.
	† Szentiványi Gáborné, Marossolymos	1880	100	K.	b.
	Br. Szentkereszty György képvis., Hosszuaszó	1892	100	K.	k.
75	Szereday Aladár földbirtokos, Sz.-Mihály, u. p. Kolozsvár	1880	100	K.	k.
	† Szilvássy László, Ó-Brette	1880	100	K.	k.
	Téglás Gábor c. főigazgató, Budapest	1885	100	K.	b.
	† Gróf Teleki Domokosné, Kolozsvár	1893	100	K.	b.
	Gróf Teleki Samu v. b. t. t., Sáromszerke	1883	100	K.	b.
80	† Dr. Torma Zsófia régészeti író, Szászváros	1880	100	K.	b.
	Török Árpád főszolgabíró, Puj	1880	100	K.	k.
	Gr. Vass Ármin cs. és kir. főkonzul Guraszáda	1905	100	K.	b.
	Gróf Wass Ottilia, Kolozsvár	1883	100	K.	b.
	Báró Wesselényi Istvánné, Kolozsvár	1887	100	K.	b.

Évdíjas rendes tagok

Dr. Apáthy Árpád megyei főügyész, Déva 98.*

Apáthy László kir. táblabíró, Budapest 80.

Állami leányiskola, Déva 905.

Balázs Árpád m. kir. államvasuti főellenőr, Piski 901.

5 Balog Gyula kereskedő, Déva 87.

* A név utáni rövidített évszám azt az évet jelenti, melyben az illető társulatunkba lépett, illetve felvételre.

- Balog József kir. járásbíró, Szászváros 80.
Dr. Balog Pál Hunyadmegye tiszti főorvosa, Déva 80.
Barcsay Gábor földbirtokos, Csóra 83.
Barcsay Lajos földbirtokos, Déva 80.
- 10 Barna Bertalan kir. mérnök, Déva 901.
Bartha Árpád kórházi gondnok, Körösbánya 99.
Bartha Győző kir. törvényszéki bíró, Gyulafehérvár 80.
Barthos Indár főreáliskolai tanár, Déva 1903.
Ballun Ernő főreáliskolai tanár, Déva 1903.
- 15 Ludányi Bay Ilona, „A Magyar Történelmi Társulat“ alapító tagja, Csarada (Beregvármegye) 1900.
Bezsán Mihály kir. közjegyző, Lugos 98.
Blum Zsigmond magánzó, Déva 901.
Boga Károly tanítóképző-intézeti igazgató, Déva.
Borbátviz (megyei) község 95.
- 20 Borostyány Béla főreáliskolai tanár, Déva 87.
Borostyány Béláné, dévai polg. leányisk. igazgatónő, Déva 90.
Bottyán József főreáliskolai tanár, Déva 900.
Ifj. Brády Albert földbirtokos, Brád 92.
Brády Árpád földbirtokos, Brád 92.
- 25 Brády Lipót földbirtokos, Brád 80.
Ifj. Brassován Ferencz bányatulajdonos, Hondol 95.
Brázovay Elekné, Brázova 85.
Buda Imre takarékpénztári pénztáros, Déva 98.
Buda Károly főszolgabíró, Petrozsény 80.
- 30 Buda Lajos földbirtokos, Petrozsény 905.
Benkő András kir. s.-tanfelügyelő, Déva 905.
Candrea Gerasim ügyvéd, Körösbánya 99.
Csernovits Mihály földbirtokos, Zám 95.
Csulay Lajos főjegyző, Déva 900.
- 35 Czárán Gyula földbirtokos, Menyháza (Aradmegye) 99.
Demian Bazil gör. kel. esperes, Brád 83.
Dévai áll. főreáliskola tanári könyvtára 97.
Dévai áll. főreáliskola „Salamon Ferencz“ önképzőköre. 97.
Diósi Sámuel főrabbi, Déva 97.
- 40 Dósa Dénes ref. koll. tanár, Szászváros 80.
Englisch Béla vendéglős, Déva 902.

- Eperjessy István szolgabíró, Körösbánya 98.
Dr. Erdélyi István orvos, Szászváros 99.
Gróf Esterházy Miguel, Kolozsvár 80.
- 45 Fáy Béla földbirtokos, Dédács 80.
Dr. Farkas Béla kir. közjegyző, Déva 97.
Dr. Finály Gábor áll. főgimn. tanár, Budapest 905.
Fodor Gyula főszolgabíró, Szászváros 96.
Franka Lajos földbirtokos, Marosbretteye (u. p. M.-Illye) 94.
- 50 Fekete Károly főszolgabíró, Algyógy 99.
Friedmann Livius körjegyző, Alkenyér 96.
Göllner Károly főreáliskolai igazgató, Déva 904.
Gaál István áll. főreáliskolai tanár, Déva 902.
Gerbert Guidó főbányatulajdonos, Petrozsény 99.
- 55 Gerey Lajosné, Déva 98.
Dr. Görög Ferencz ev. ref. gimn. tanár, Szászváros 905.
Báró Győrfy Árpád, Brád 92.
Hadik Béla áll. főreáliskolai tanár, Déva 901.
Hahn Károly, Alsótelek 96.
- 60 Halaváts Gyula orsz. főgeologus, Budapest 99.
Hajduczki József áll. főreáliskolai tanár, Déva 92.
Hartmann János áll. főreáliskolai tanár, Déva 901.
Herlea Procop körjegyző, Kudsir 84.
Herlea Tivadar körjegyző, Felkenyér 84.
- 65 Dr. Hodinka Antal könyvtártiszt, Bécs 901.
Hollaki Arthur főispán, Székelyudvarhely 80.
Hondol (megyei) község 95.
Dr. Horváth Kamilló ügyvéd, Déva 99.
Imperat György, Brád 95.
- 70 Báró Jósika Samuné, Kolozsvár 81.
Dr. Koczander József bányorvos, Lupény 98.
Kassián Sándor körjegyző, Körösbányatoplicza 93.
Báró Kemény Béla, Szenterzsébet (u. p. Héjasfalva) 87.
Kenderessy Árpád földbirtokos, Déva 905.
- 75 Kiss Sándor olajgyártulajdonos, Kolozsvár 99.
Kohn Jónás kereskedő, Marosillye 80.
Koós Ferencz kir. tan., ny. tanfelügyelő, Brassó 98.
Kontz Domokos polgármester, Déva 99.

- Dr. Korber Endre törvsz. bíró, Déva 98.
- 80 Kovács Ödön földbirtokos, Lunka (u. p. Kőrösbánya) 80.
Kovordányi János vasuti főmérnök, Kőrösbánya 99.
Kozma Mihály körjegyző, Riskulicza 99.
Körmendy Gyula orvos, Brád 80.
Krasznay Olivér főszolgabíró, Brád 92.
- 85 P. Krämer Bonifác r. kath. lelkész, Kőrösbánya 99.
Kristof György ev. ref. koll. tanár, Szászváros 905.
Krizkó Bohus bányafőmérnök, Lupény 98.
Kuzaila Péter áll. tképző-int. tanár, Déva 905.
László Zsigmond ev. ref. lelkész, Kisbarcsa 80.
Löbl Salamon, Dobra 90.
- 90 Ifj. Lázár Farkas főszolgabíró, Kőrösbánya 90.
Lészay János földbirtokos, Puj 95.
Lupenyi áll. népiskola 98.
Makray Aladár megyei árvaszéki ülnök, Déva 98.
Makray László földbirtokos, Felpestes 83.
- 95 Mailand Oszkár áll. főreáliskolai tanár, Déva 84.
Mallász József járási számvevő, Szászváros 904.
Mara László főispán, Déva 99.
Marosvásárhelyi ev. ref. collegium könyvtára 98.
Markup Ferencz vasgyári főnök, Diósgyőr 94.
- 100 Mátyásovszky József körjegyző, Vulkán 95.
Mezőlivádia (megyei) község 95.
Dr. Mihó János ügyvéd, Szászváros 80.
Mikanesd (megyei) község 95.
Miksa Imre földbirtokos, Hadrév 80.
- 105 Muntean Miklós gör. kath. lelkész és hitoktató, Várhely.
Nábráczky Gyula ügyvéd, Kőrösbánya 99.
Nagy Lajos kir. járásbíró, Vajdahunyad 900.
Dévai Nagy László ny. m. árvaszéki ülnök, Déva 98.
Naláczy Ákos földbirtokos, Nalácsvád (u. p. Hátszeg) 82.
- 110 Nemes Sámuel törvsz. elnök, Gyulafehérvár 80.
Nogáll Károly ügyvéd, Kőrösbánya 99.
Dr. Oprisa Pál gimn. tanár, Brád 99.
Paikert Henrik földbirtokos, Seprős (Aradm.) 905.

- Pais Elek áll. főreáliskolai tanár, Déva 95.
- 115 Pap Adolf földbirtokos, Marossolymos 99.
Dr. Pap Domokos kir. törv. elnök, Déva 90.
Péterfi Márton áll. tanító, Déva 904.
Piskii állami népiskola 98.
Piskii tisztviselői olvasóköri 82.
Pietsch József körjegyző, 98.
- 120 Pietsch Lajos földbirtokos, Fehérviz 94.
Pietsch Sándor főszolgabíró, Hátszeg 95.
Pogány Béla alispán, Déva 99.
Dr. Réthi Gyula ügyvéd, Bpest 98.
Réthi Lajos kir. tan., tanfelügyelő, Déva 80.
- 125 Sax Sándor áll. főreáliskolai tanár, Déva 902.
Schalát József főbányatanácsos, Vajdahunyad 98.
Steinhaus Gyula bányatanácsos, Nagyág 904.
Szabó Imre p. ü. számtiszt, Déva 904.
Szabó Lajos körjegyző, Brád 95.
- 130 Dr. Szabó Márton ev. ref. főgimn. tanár Debrecen, 901.
Szacsvey Sándor földbirtokos, Hídalmás 80.
Dr. Szász Iván kir. törv. elnök, Torda 90.
Szászvárosi ág. ev. egyház felsőbb népiskolája 98.
Szászvárosi ág. ev. leányiskola 98.
- 135 Szászvárosi állami leányiskola 98.
Szászvárosi ev. ref. Kún-collegium könyvtára 98.
Schwenhauer István, Lupény 98.
Szászvárosi takarékpénztár 80.
Sziertes Henrik áll. főreáliskolai tanár, Déva 900.
- 140 Sztroinyi Román bányatanácsos, Diósgyőr 904.
Szöts Sándor ev. ref. lelkész, Déva 80.
Thallacsek Ferencz ny. bányaigazgató, Budapest 81.
Gróf Teleki Györgyné, Naláczvadás 81.
Gróf Teleki Károly, Kolozsvár 80.
- 145 Téglás István kir. tanfelügyelő, Torda 85.
Tolnai János ügyvéd, Déva 87.
Gr. Thorotzkai Miklós, Kernyesd 86.
Thoroczky Venczel földbirtokos, Guraszáda 95.
Dr. Török Albert ny. főispán, Székelyudvarhely 99.

- 150 Váné Ferencz bányamérnök, Déva 92.
Várady Bertalan ny. főszolgabíró, Bácsai (u. p. Piski) 80.
Dr. Veress Endre áll. főreáliskolai tanár, Kolozsvár 97.
Weiner Sándor kir. albiró, Körösbánya 99.
Wenter Gerő ügyvéd, Arad 85.
- 155 Dr. Wilt György kir. tanfelügyelő, Nyiregyháza 98.
Zám (megyei) község 95.
B. Zeyk József földbirtokos, Marosgombás (u. p. N.-Enyed) 83.
Zomor Antal, Körösbánya 89.

Tagok száma:

Tiszteleti tag	22
Alapító tag	47
Évdijas rendes tag	158

Tagok összes száma: 227

TARTALOM.

1. <i>Dr. Krenner Miklós.</i> Emlékbeszéd dr. gr. Kuun Géza fölött.	4
2. <i>Sólyom-Fekete Margit.</i> Adalékok gr. Kuun Géza életrajzához.	28
3. <i>Ballun Ernő.</i> Az agathysek és géták.	38
4. <i>Dr. Krenner Miklós.</i> Magyarország középkori történeti emlékei.	51
5. <i>Issekutz Antal</i> feljegyzései az 1848—49-ben Hunyadmegyében történt eseményekről. Első közlemény.	68
6. Második közlemény. (Töredék.) Déva 1848. és 1849-ben.	86
7. <i>Dr. Görög Ferencz.</i> A két oláh vajda Báthory Zsigmondnak tett hűségesküje.	90
8. <i>Halaváts Gynla.</i> Hunyadvármegyei fölíratok.	102
8. <i>Dr. Fodor András és Brúz Lajos.</i> Hunyadvármegye ritkaságai és természeti nevezetességei.	115
10. <i>Ballun Ernő.</i> Horatius reminiscenciái a dákokról	150
11. <i>Szabó Imre.</i> Csángó-székely népmesék.	158
12. <i>Mallász József.</i> Egy érdekes pókról.	169
13. <i>Péterfi Márton.</i> A Páring pásztor élete és flórája.	176
14. <i>Ballun Ernő.</i> Hunyadmegyei oklevéltár.	180
15. <i>Dr. Veress Endre.</i> I. Rákóczy György útasítása Szászvárosszékhez a postákról, 1641-ből.	182
16. <i>Kelemen Lajos.</i> Barcsay Ákos fejedelem újabb végrendelete.	186
17. <i>Zúdor Elek.</i> Losád 1698-iki szabályrendelete.	188
18. <i>Ballun Ernő.</i> Hivatalos értesítő.	191
19. Társulati névkönyv.	220

TARTALOM

1	1. A magyar nyelv története és jellege
2	2. A magyar nyelv szerkezete
3	3. A magyar nyelv nyelvtana
4	4. A magyar nyelv irodalma
5	5. A magyar nyelv oktatása
6	6. A magyar nyelv és a nemzetiség
7	7. A magyar nyelv és a kultúra
8	8. A magyar nyelv és a tudomány
9	9. A magyar nyelv és a gazdaság
10	10. A magyar nyelv és a társadalom
11	11. A magyar nyelv és a művészet
12	12. A magyar nyelv és a jövő
13	13. A magyar nyelv és a világ
14	14. A magyar nyelv és a civilizáció
15	15. A magyar nyelv és a kultúra
16	16. A magyar nyelv és a tudomány
17	17. A magyar nyelv és a gazdaság
18	18. A magyar nyelv és a társadalom
19	19. A magyar nyelv és a művészet
20	20. A magyar nyelv és a jövő